

Aproximació a la caracterització de l'horitzó ibèric antic (segles VI a ne -V a ne) a la Fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues)

Treball de final de màster

Alba Castellano Aragonés

dirigit per

Dra. Carme Belarte, Institut Català
d'Arqueologia Clàssica
Catedr. Emili Junyent,
Universitat de Lleida

Alba Castellano Aragonés

**Aproximació a la caracterització de l'horitzó ibèric antic
(segles VI ane-V ane) a la Fortalesa dels Vilars (Arbeca, les
Garrigues)**

Treball final de màster

Dirigit per: Dra. Carme Belarte, professora ICREA adscrita al ICAC

Catedr. Emili Junyent, Universitat de Lleida

Tarragona, setembre de 2016

AGRAÏMENTS

Com sol passar, en cada treball d'investigació hi ha una sèrie de persones darrera l'autor del treball a qui cal donar les gràcies. Primerament, voldria donar les gràcies als meus tutors, l'Emili Junyent, per donar-me l'oportunitat de poder treballar sobre els Vilars i a la Carme Belarte, per totes les hores invertides en la meva persona, per les correccions, pels consells i per convertir-se en un exemple de feina a seguir per mi.

Voldria donar les gràcies a tots els membres del Grup d'Investigació Prehistòrica, a tots els que ho són actualment i a tots els que ho han estat, ja que sense ells no s'hauria pogut escriure ni una línia d'aquest treball perquè els Vilars no hauria esdevingut el jaciment que és avui en dia. Gràcies en especial a en Jordi Martínez, per tenir tot el registre del jaciment al cap i ajudar-me en tot el que ha pogut i més.

Gràcies a tots aquells que m'han ajudat en la identificació de materials: a la Marta Santos, a en Joaquim Tremoleda i a en Pere Castanyer d'Empúries, moltes gràcies per la jornada que va oferir al equip de Lleida i la vostra ajuda, i a en Joan Francés de Ca n'Oliver, per la seva col·laboració i el seu temps.

Als companys del màster, en especial a l'Hugo Feliu, la Raquel Margalef, la Marta Nicolás, en Julio Ruíz i en Marc Toda, per totes les converses sobre arqueologia, els bons moments i els riures. Que segueixin per molts anys.

Gràcies a la meva família, per donar-me sempre suport, animar-me a seguir endavant i per ser el meu gran exemple.

En aquests treballs sempre hi ha algú que acaba patint les hores invertides i els nervis: gràcies a en Dani, pels consells, per les crítiques constructives, per estar amb mi sempre i ajudar-me a créixer i a seguir endavant dia rere dia.

Gràcies a tots vosaltres, ja que heu aportat el vostre granet de sorra en aquest treball.

ABSTRACT

El present treball neix davant la necessitat d'omplir part del buit existent en la plana occidental catalana sobre el període de l'ibèric antic (segles VII ane-VI ane), a partir de l'estudi de l'assentament dels Vilars (Arbeca, les Garrigues). La caracterització que es presenta en el treball comprèn l'evolució urbanística de l'assentament entre els períodes del primer ferro i l'ibèric antic, així com l'estudi dels elements ceràmics (a partir d'anàlisi estadística) apareguts en la Fortalesa en aquest període, així com els elements metàl·lics.

Mitjançant aquest estudi es pretén realitzar una aproximació a aquest moment de canvi en la plana occidental catalana, moment ple d'innovacions tecnològiques, canvis culturals, els quals duen implícits un flux d'idees entre els pobles del mediterrani i els pobladors autòctons, reflectits en l'arquitectura i els materials recuperats als Vilars.

Paraules clau: primer ferro, ibèric antic, plana occidental catalana, Fortalesa dels Vilars, urbanisme.

El presente trabajo nace ante la necesidad de llenar parte del vacío existente en la llanura occidental catalana sobre el periodo ibérico antiguo (siglos VII ane -VI ane), a partir del estudio del asentamiento de los Vilars (Arbeca, las Garrigues). La caracterización que se presenta en el trabajo comprende la evolución urbanística del asentamiento entre los períodos del primer hierro y el ibérico antiguo, así como el estudio de los elementos cerámicos (a partir de análisis estadístico) aparecidos en la Fortaleza en este periodo, así como los elementos metálicos.

Mediante este estudio se pretende realizar una aproximación a este momento de cambio en la llanura occidental catalana, momento lleno de innovaciones tecnológicas, cambios culturales, los cuales llevan implícitos un flujo de ideas entre los pueblos del mediterráneo y los pobladores autóctonos, reflejados en la arquitectura y los materiales recuperados en los Vilars.

Palabras clave: Primero Hierro, Ibérico Antiguo, llanura occidental catalana, Fortaleza de los Vilars, urbanismo.

This work comes from the need to fill part of the gap in the Catalan western plain on the ancient Iberian period (VII-VI centuries ane ane), from the study of the settlement of the Vilars (Arbeca, the Garrigues). The characterization is presented in the work includes the urban development of the settlement between the periods of the first iron and ancient Iberian, as well as the study of the ceramic elements (from statistical analysis) appeared in Fortaleza in this period and metallic elements. Through this study is to make an approach to this moment of change in the Catalan western plain, full of technological innovations moment, cultural changes, which are implicit flow of ideas between the peoples of the Mediterranean and indigenous people, reflected in architecture and the materials recovered in Vilars.

Keywords: Iron Age, early Iberian period, Catalan western plain, Fortress of Vilars, urbanism.

Índex

1. PRESENTACIÓ.....	8
2. INTRODUCCIÓ: EL MARC CRONO-CULTURAL DES DEL GRUP DEL SEGRE CINCA FINS L'ÈPOCA IBÈRICA	9
3. LA FORTALESA DELS VILARS D'ARBECA.....	14
3.1. Introducció i contextualització geogràfica.....	14
3.2. Història de les investigacions	16
3.3. La Fortalesa: periodització i seqüència constructiva	19
4. L'ORGANITZACIÓ ESPACIAL DE L'EXCAVACIÓ I L'ORGANITZACIÓ DEL SISTEMA DE REGISTRE. UNA INTRODUCCIÓ AL CONTEXT ARQUEOLÒGIC.....	21
4.1 Organització espacial de l'excavació.....	21
4.2. Organització del sistema de registre	21
5. LA FASE VILARS II (550 ANE- 450 ANE). CARACTERITZACIÓ GENERAL.....	22
5.1. Zones on es documenta la fase Vilars II (550 ane- 450 ane).....	27
5.1.1. Zona 2.....	28
5.1.2. Zona 3.....	30
5.1.3. Zona 4.....	31
5.1.4. Zona 5.....	32
5.1.5. Zona 6.....	33
5.1.6. Zona 7.....	39
5.1.7. Zona 10.....	39
5.1.8. Zona 11.....	40
5.1.9. Zona 12.....	46
5.1.10. Zona 13	46
5.1.11. Zona 14	47
5.1.12. Zona 15	48

5.1.13.	Zona 17	49
6.	ACTIVITATS PRODUCTIVES EN LA FORTALESA DELS VILARS DURANT LA FASE VILARS II (550 ANE- 450 ANE)	50
7.	CULTURA MATERIAL: LA CERÀMICA	53
7.1.	La ceràmica grisa monocroma	55
7.2.	La ceràmica àtica de figures negres	57
7.3.	La ceràmica àtica de figures vermelles	57
7.4.	La ceràmica fenício-púnica	58
7.5.	Altres importacions	60
7.6.	La ceràmica ibèrica	61
7.7.	La ceràmica a mà.....	63
8.	ANÀLISI ESTADÍSTICA DEL CONJUNT CERÀMIC DE LA FASE VILARS II (550 ANE- 450 ANE)	66
8.1.	Anàlisi general de les fàcies ceràmiques segons zones	66
8.1.1.	Zona 2	67
8.1.2.	Zona 3	70
8.1.3.	Zona 4	74
8.1.4.	Zona 5	77
8.1.5.	Zona 6	80
8.1.6.	Zona 7	90
8.1.7.	Zona 10	95
8.1.8.	Zona 11	98
8.1.9.	Zona 12	104
8.1.10.	Zona 13	106
8.1.11.	Zona 14	113
8.1.12.	Zona 15	117
8.1.13.	Zona 17	121

8.2. Anàlisi estadística general i cronològica del conjunt ceràmic durant l'ibèric antic en la Fortalesa	123
9. LA CULTURA MATERIAL. ELS METALLS	128
9.1. Els bronzes	128
9.1.1. Fíbules	128
9.1.2. Agulla de cap enrotllat	129
9.1.3. Espiral doble.....	130
9.1.4 Penjoll zoomorf.....	131
9.1.5. Puntetes de fletxa	133
9.2. Els ferros	135
9.2.1. Ganivet afalcatat.....	135
9.2.2. Magall de ferro	136
9.2.3. Guaspes de ferro.....	137
10. ELS TEMPS IBÈRICS EN LA FORTALESA. DISCUSSIÓ I CONCLUSIONS	139
11. BIBLIOGRAFIA	147

1. PRESENTACIÓ

L'objectiu del present treball és presentar una síntesi del període ibèric antic a la Fortalesa dels Vilars d'Arbeca. Al llarg dels 30 anys d'excavacions ininterrompudes, aquest període ha estat àmpliament documentat en l'assentament, tant a nivell urbanístic com material.

Per a la realització d'aquest treball s'ha recopilat tota la informació corresponent a aquest període en la Fortalesa, de la mateixa manera en que s'han recuperat tots els materials ceràmics i metàl·lics associats al període. La recuperació d'aquesta informació juntament amb la revisió de la totalitat dels materials, han permès posar ordre al cúmul d'informació que suposen 30 anys d'excavacions ininterrompudes.

El treball, es divideix en dos grans blocs: el primer d'ells queda comprès, deixant al marge la introducció, presentació del marc crono-cultural i les consideracions generals sobre la Fortalesa juntament amb el seu mètode de registre, per la relació de les zones on es documenta la fase de l'ibèric antic (fase Vilars II, 550 ane -450 ane), amb l'urbanisme que s'ha documentat en cadascuna d'elles. Aquest aspecte és essencial per a poder entendre com era l'estructura social dels habitants de la Fortalesa i el seu *modus vivendi*.

El segon gran apartat queda comprès per l'anàlisi estadística dels materials ceràmics recuperats en cada zona de la Fortalesa: s'han escollit les restes ceràmiques donada la seva abundància enfront d'altres elements materials, malgrat que també s'ha realitzat un apartat en relació als elements metàl·lics més significatius recuperats.

Amb aquesta informació, es pretén aportar llum sobre el període ibèric antic a la Fortalesa dels Vilars, amb l'esperança que serveixi de la mateixa manera per col·laborar en el coneixement de l'ibèric antic a les terres de la plana occidental catalana.

Per tal de realitzar un correcte tractament de les dades, s'ha utilitzat el programa Microsoft Excel 2010, on s'hi ha emmagatzemat dos bases de dades diferents, una amb totes les unitats estratigràfiques amb ceràmica associada i una altra amb la relació de totes les unitats estratigràfiques associades a la fase de l'ibèric antic. Aquestes bases de dades han agilitzat el procés de recerca. Els materials ceràmics han estat recuperats quasi en la seva totalitat i revisats exhaustivament, amb la finalitat d'aportar noves dades no contemplades al registre ceràmic.

Amb aquests materials, s'han realitzat anàlisis estadístics globals de cada zona i també de manera general, per tal d'entendre l'evolució de la cultura material ceràmica durant el període de l'ibèric antic.

Finalment, s'ha realitzat una síntesi dels bronzes més singulars recuperats en la Fortalesa, els quals també ajudaran a entendre la cultura dels habitants de la Fortalesa.

Pel tractament de les imatges s'han utilitzat els programes Adobe Illustrator per crear les figures i Adobe Photoshop, per maquetar-les.

2. INTRODUCCIÓ: EL MARC CRONO-CULTURAL DES DEL GRUP DEL SEGRE CINCA FINS L'ÈPOCA IBÈRICA

Abans d'abordar el tema del treball, que és la caracterització de la fase corresponent a l'horitzó ibèric antic (segles VI ane-V ane) al jaciment de la Fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues, Lleida), cal matisar alguns aspectes referents a la periodització sobre l'evolució històrica de la plana occidental catalana, marc geogràfic on s'engloba el jaciment. Existeixen varis treballs que han tractat aquesta problemàtica periodització, com J.L. Maya i M.A. Petit, al seu *L'Edat del Bronze a Catalunya. Problemàtica i perspectives de futur* (MAYA, PETIT 1995, 327-342) o J.L. Maya en solitari en *Reflexiones sobre el Bronce Inicial en Cataluña (Homenaje a la Profesora Dra. Milagro Gil-Masarell Boscá)* (MAYA 1997, 11-27). També es va tractar el tema en *Cronologia de la Prehistoria Reciente de la Península Ibérica y Baleares (c.2800-900 cal ANE)*, de P. Castro, V. Lull i R. Micó (1996) i en la tesi doctoral de J.B. López, *L'evolució del poblament a la plana occidental catalana. Models d'ocupació del territori i urbanisme* (2000).

Els diferents assaigs de periodització duts a terme sobre l'evolució històrica d'aquesta zona s'han situat sempre entre dues hipòtesis principals: el reconeixement d'un model regional exclusiu en l'àrea (MALUQUER DE MOTES 1942, 185-188) o bé la seva inclusió dins de models d'abast més ampli com és el cas de M.I. Martínez Navarrete (1989, 225-226) amb la seva *Revisión crítica de la prehistoria española: la Edad del Bronce como paradigma*. Aquesta alternança de postures sovint s'ha vist condicionada per la valoració que s'ha donat a la incidència dels processos endògens i exògens en la transformació i evolució de les comunitats prehistòriques de la zona. J. Maluquer de Motes seria qui faria una primera síntesi i proposta de diferenciació d'aquesta dinàmica produïda a la

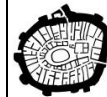

plana occidental catalana i assentaria les bases per al reconeixement d'un grup cultural específic¹. La primera formulació explícita del Grup Segre Cinca però, vingué de la mà de Ll. Díez-Coronel durant els anys 60 per tal de singularitzar el grup cultural dels camps d'urnes de Catalunya i Aragó (DÍEZ CORONEL 1965, 92; PITA, DÍEZ CORONEL 1968, 25-26). En els anys 70 destaquen els treballs d'E. Junyent, qui amb la presentació de la seva tesi (1976)² va posar de nou en evidència la singularitat de la cultura ilergeta i li va atorgar el destacat pes històric que li corresponia. També destaquen en aquests anys treballs que resumien l'estat de la qüestió de la zona, incidint de nou en les necròpolis tumulars (ROVIRA 1978; MAYA 1978), però no es va donar un gran gir fins que G. Ruíz Zapatero va presentar la seva tesi l'any 1985, on establia un impacte cultural dels camps d'urnes sobre les comunitats indígenes, definit per l'autor en termes invasionistes.

L'aparició de les primeres datacions calibrades a la plana occidental a finals dels anys 70 i principis dels 80 van constituir les primeres referències cronològiques absolutes per situar l'arquitectura en pedra així com les primeres manifestacions dels camps d'urnes a la vall del Segre, malgrat que aquestes eren molt minses: l'any 1992 es disposava de 17 datacions per radiocarboni. La Universitat de Lleida no es va mantenir aliena a aquest procés i l'any 1995 va endegar un programa sistemàtic d'obtenció de datacions absolutes de diversos jaciments (entre els quals es trobava els Vilars). A partir d'aquests calibratges es podia observar que almenys des de les acaballes del II mil·lenni cal. ane, aspectes com el protourbanisme i l'arquitectura en pedra ja es donaven en jaciments com la Colomina 2 de Gerb (Os de Balaguer, la Noguera) (LÓPEZ 2000, 81-89), manifestant-se així el procés singularitzat que ja s'intuïa. Aquell mateix any, el nou plantejament començaria a prendre forma amb el projecte «*Un modelo singular de la transformación de las sociedades segmentarias en sociedades complejas : el Valle del Segre (II-Ier milenio ANE)*» (PB96-0419), amb el següent enfocament: la realització d'una lectura processual, és a dir, l'aposta per una evolució fonamentalment local contra les antigues teories invasionistes o difusionistes, deixant la Cultura dels Camps d'Urnas fora en tant que constructe arqueològic. Tot això anava intrínsecament lligat a l'ancoratge de la datació en cronologies radiocarbòniques calibrades, a la vegada que es relacionava amb canvis de fons documentats en l'estructura del poblament, les estratègies de subsistència i en l'urbanisme per establir la periodització. Les datacions calibrades resultaven més antigues del que es

¹ Val a dir però, que Maluquer de Motes realitzà aquesta periodització basant-se en el registre al nord del Montsec i les conques alta i mitjana del Segre amb el coneixement d'uns pocs jaciments a l'aire lliure a la plana.

² JUNYENT, E. (1976): *La filiación cultural del horizonte Ibérico antiguo*. Tesis doctoral dirigida per Joan Maluquer de Motes, II volums. Universitat de Barcelona.

pensava i la primera edat del ferro es va fer més llarga i amb més entitat que en la periodització de Guilaine (GUILAINE 1972). L'any 1999 es publicava el primer article referent a aquestes noves cronologies calibrades: "Chronométrie de l'Âge des Métaux dans la basse vallée du Segre (Catalogne, Espagne) à partir des datations C14" presentat en el *3ème Congrès International I4C et Archéologie*.

Entre el segle VIII ane i la primera meitat del V ane, al nord est de la península ibèrica es va desenvolupar la primera edat del ferro, arribaren els primers productes a la costa associats a la presència colonial (primerament fenícia i després grega) i s'assisteix al procés formatiu i l'etapa inicial de l'horitzó ibèric antic (JUNYENT 1992, 21), fruit del contacte entre els pobladors autòctons amb els pobles fenici i grec. Val a dir però, que en la zona de la vall del Segre i les comarques occidentals de l'interior català, assistim, com ja s'ha dit, a un procés evolutiu singular respecte la resta del nord est peninsular, en el qual la característica principal són les manifestacions protourbanes i que ha estat batejat amb el nom de Grup del Segre Cinca (GSC). El conjunt del període (GSC-I: 1650-1250 cal. ane fins GSC-IV o primera edat del ferro 800/775-550 cal. ane) pot estar llegit en clau del desenvolupament autòcton, amb matisos, evidentment, d'aportacions exògenes (GIP 2003, 250-251).

L'estudi de l'evolució de l'hàbitat, l'urbanisme i l'explotació del terreny ha estat fonamental per entendre les comunitats del GSC. Ja des del segon mil·lenni (GSC-I: 1650-1250 cal. ane) l'agricultura estava assentada amb conreus de tipus intensiu (tant de cereals d'hivern com de cereals de primavera), així com l'explotació ramadera (bòvids i ovicàprids) i es va documentar fins i tot una producció local de bronze, podent arribar a plantejar-se que a finals del GSC-I (1250 cal. ane) es desenvolupés un comerç itinerant a llarga distància.

Les primeres ceràmiques acanalades, tradicionalment identificades amb els camps d'urnes, apareixen a Carretelà (Aitona, Segrià) amb una datació radiocarbònica calibrada en ple segle XIII ane (MAYA *et al.* 2001-2002, 165-166). Pel que respecta a les necròpolis tumulars sabem que aquesta tradició pròpia del Segre-Cinca té un origen anterior al bronze final en la zona (LÓPEZ, PONS 1996, 107-126); el jaciment clau, amb rituals i fórmules a cavall de la inhumació i la incineració és els Castelletes (Mequinença, Baix Cinca) (ROYO 1994-1996, 93-108). En qualsevol cas, en el esquema proposat pel Grup d'Investigació Prehistòrica (GIP), els camps d'urnes han perdut el seu antic protagonisme en un procés, ara llegit en clau processual, que integra les relacions transpirinenques,

de fet ja reconegudes en el període anterior (JUNYENT 2002, 32)³. Un altre aspecte a destacar del període inicial del GSC són les primeres aparicions de l'arquitectura en pedra (La Pedrera, Clot d'en Fernàs, Granja del Tapió), les quals es documentaran a la costa en cronologies més tardanes, relacionables al baix Ebre, com han indicat alguns autors (DILOLI, BEA 2005, 81-86; SANMARTÍ 2009, 63-68) amb l'arribada dels comerciants fenicis i amb la iberització al llarg del segle VI ane en la costa central i septentrional. Aquesta dissimetria entre la costa i l'interior fou advertida per varis autors ja fa anys (JUNYENT *et al.* 1994, 73-89; PONS 1994, 9-25).

En cronologies corresponents al GSC-II (1250-1000 cal. ane) és quan s'haurien consolidat els poblats amb capacitat demogràfica limitada, ubicats al cim de petits turons, normalment delimitats per un mur perimetral. També queden documentats espais centrals comunitaris, com basses o cisternes⁴. Aquest model començaria a canviar en el moment corresponent a GSC-III (1000-800/750 cal. ane), on s'interpreta una relativa colonització de nous territoris, amb el consegüent augment de la mida dels jaciments i amb un nou model urbanístic, amb la novetat de la implantació d'elements comunitaris com places i carrers. L'únic jaciment excavat d'una manera rigorosa i científica d'aquest període és el de la Colomina 2 (Gerb, la Noguera) (FERRÁNDEZ, LAFUENTE 1989, 71-82; LÓPEZ 2000, 442-469) així com algunes prospeccions a través de les quals es pot valorar el fenomen (VÁZQUEZ 1994, 67-116).

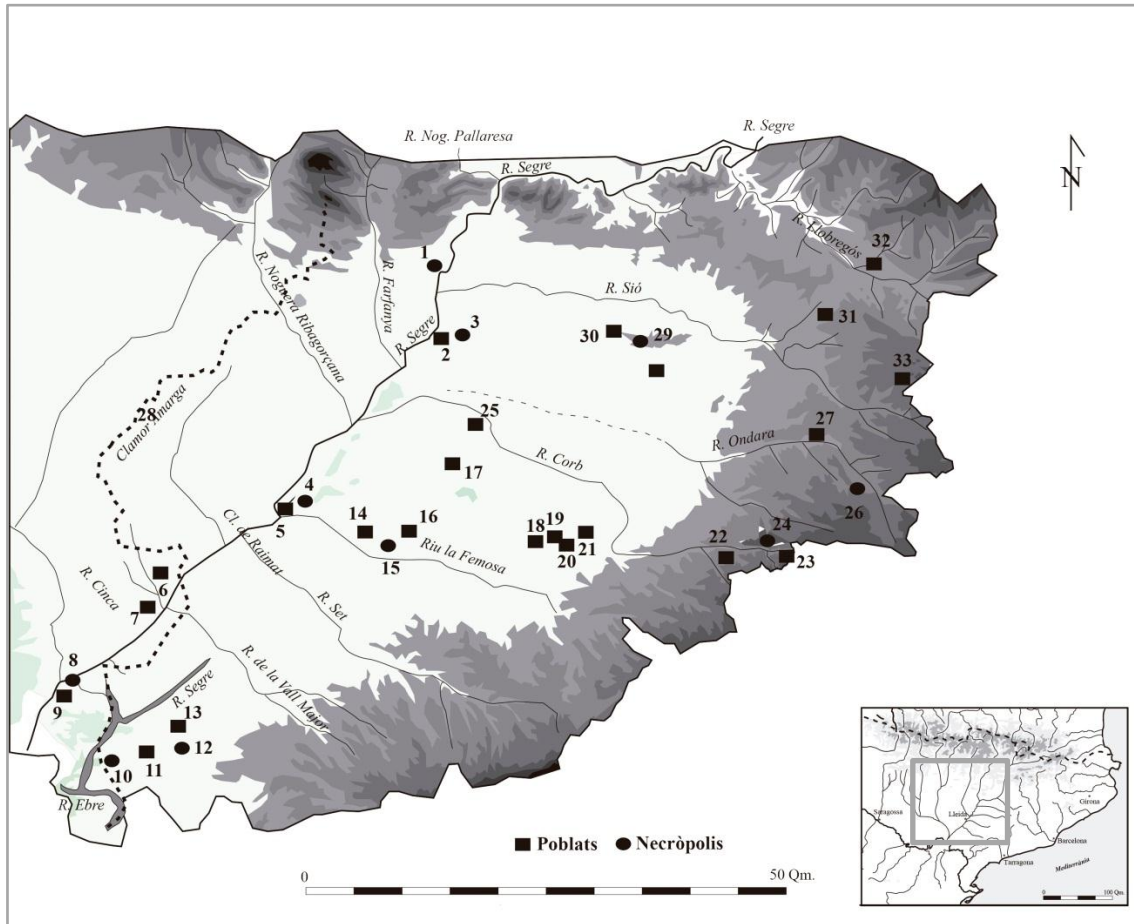
Durant el GSG-IV (800/775-550 cal. ane) es fa evident una jerarquització social i territorial, així com l'aparició de la metal·lúrgia en alguns jaciments (LÓPEZ 2000, 77). És també el moment de l'aparició de la Fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues). Amb l'inici de l'edat del ferro arribaren els primers productes associats a la presència comercial a la costa, i assistim al procés formatiu i l'etapa inicial de l'horitzó ibèric antic (JUNYENT 1992, 21), fruit del contacte entre els pobladors autòctons amb els pobles fenici i grec. Tot i així, aquesta influència fou molt més minsa a la plana occidental, on els productes arribaven a partir del riu Ebre redistribuïts per les elits indígenes de la costa, sense arribar mai a produir-se un contacte directe dels comerciants mediterranis amb els pobladors autòctons de les terres de l'interior. Així doncs, quan van esdevenir iberes les comunitats del primer ferro de la plana occidental? És molt difícil poder concretar un moment clar, però podem afirmar que a partir del darrer quart del segle VI ane i inicis del V ane (cronologies en les quals

³ L'obra de G. Ruiz Zapatero "Los Campos de Urnas del NE de la Península Ibérica, Universidad Complutense, (Madrid 1985) continua sent la referència, ni superada ni revisada, per la visió clàssica dels camps d'urnes.

⁴ Les primeres cisternes conegudes atribuïbles al GSC-II són les de Zafranales (Fraga) i el Regal de Pídola (Tamarit de Llitera) (GIP 2003, 253).

s'emmarca aquest treball) és el moment en què s'iniciaran les manifestacions pròpiament ibèriques a la zona de la plana occidental en jaciments com Molí d'Espígol (Tornabous, l'Urgell), Serra del Calvari (la Granja d'Escarp, Segrià), Roques de Sant Formatge (Seròs, Segrià) o la mateixa Fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues) (fig.1).

1. Colomina I, la (Ós de Balaguer); 2. Pedrera I poblat, la (Vallfogona de Balaguer-Tèrmens); 3. Pedrera II necròpolis, la (Vallfogona de Balaguer-Tèrmens); 4. Femosa I, la (Lleida); 5. Femosa II, la (Lleida); 6. Valleta d'en Valero (Soses); 7. Montfriu II (Aitona); 8. Tossal del Tancat (la Granja d'Escarp); 9. Serra del Calvari (la Granja d'Escarp); 10. Castellet II (Mequinensa); 11. Mas de la Cabra I (Seròs); 12. Mas de Coc I (Seròs); 13. Pedrós II, la (Seròs); 14. Pena IV, la (Torregrossa); 15. Pena II, la (Torregrossa); 16. Margalef (Torregrossa); 17. Tossal de les Tenalles (Sidamon); 18. Estany, l' (Arbeca.); 19. Vilars, els (Arbeca); 20. Tossal del Seba (Arbeca); 21. Castellsalvà o la Pleta (Belianes); 22. Pla del Castell (Ciutadilla); 23. Cadena I, la (Vallfogona de Riucorb); 24. Solans- camp d'urnes (Vallfogona de Riucorb); 25. Tossal del Molinet (el Poal); 26. Colomer, el (Talavera); 27. Castell de Cervera (Cervera); 28. Molí d'Espígol (Tornabous); 29. Necròpolis d'Almenara (Agramunt); 30. Tossal de Santa Llúcia (Agramunt); 31. Bell Pla (Guissona); 32. Guixerres de Taltahüll (Biosca); 33. Tossal de les Forques (Ivorra).

Figura 1. Mapa de la plana occidental amb els assentaments de la primera edat del ferro i l'ibèric antic. Font: GIP fons documenta. Modificada.

3. LA FORTALESA DELS VILARS D'ARBECA

Ja des de fa anys és reconegut que la Fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues) és un conjunt arqueològic singular, excavat des de l'any 1985 pel Grup d'Investigació Prehistòrica (GIP) de la Universitat de Lleida i declarat BCIN per la Generalitat de Catalunya l'any 1998 (JUNYENT, MOYA 2011, 93).

Al llarg d'aquests trenta anys d'excavacions, ha estat possible recuperar la totalitat de la planta del jaciment, amb el seu gran fossat, la seva estructura defensiva de torres i el camp frisi, els quals converteixen la Fortalesa en un *unicum* de la protohistòria catalana, així com també se n'ha pogut establir la seqüència evolutiva i la cronologia absoluta, aconseguint una gran quantitat d'informació sobre la societat que va habitar-la durant segles.

Figura 2. Vista aèria de la Fortalesa dels Vilars (Arbeca). Font: GIP 2014, fons documental.

3.1. Introducció i contextualització geogràfica

La Fortalesa dels Vilars es troba situada al nord-est del terme municipal d'Arbeca, comarca de les Garrigues (Lleida, Catalunya) (fig. 3). Les seves coordenades UTM són 41°34' 15" altitud nord i 0°57'25" longitud est; mapa 1:25.000, full 389-111, les Borges Blanques i amb una latitud de 300 metres s.n.m. (GIP 2015, 43).

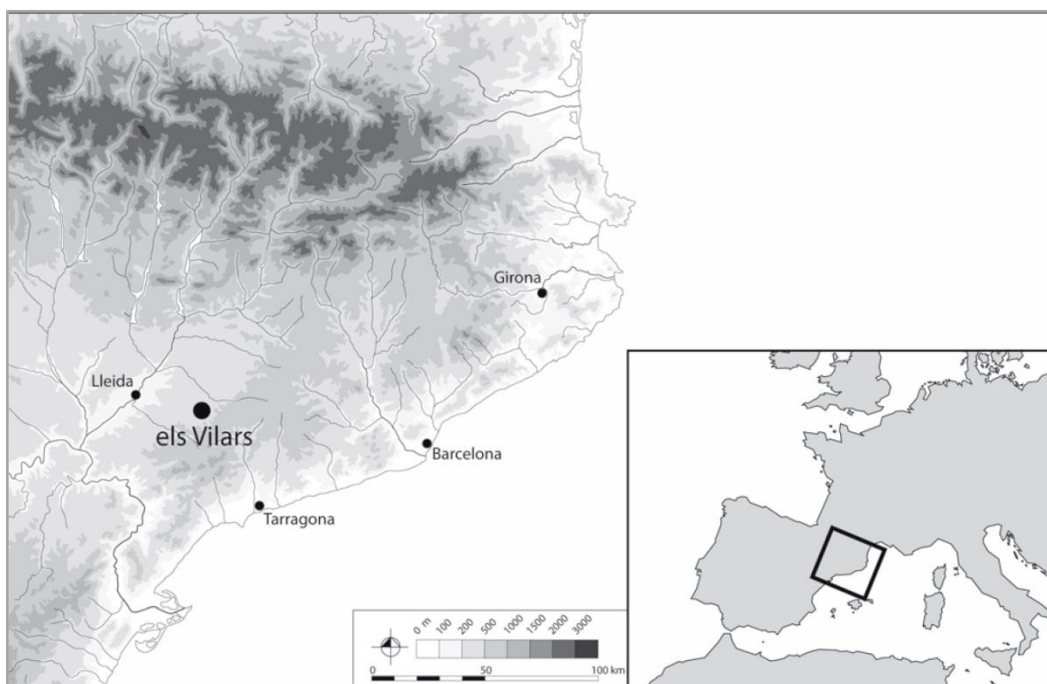

Figura 3. Mapa de Catalunya amb la localització del jaciments dels Vilars. Font: GIP, fons documental.

El jaciment és localitza en una extensa plana d'acumulació al·luvial quaternària, propiciada per l'acció dels diferents afluents del marge esquerre del riu Segre i, més concretament de les aportacions detrítiques del con de dejecció del riu Corb, al nord, i del torrent de la Femosa al sud, tots dos nascuts a la serra del tallat, s'obren pas successivament en direcció est-oest els barrancs de l'Aixargall, com a Sirera, les Borgetes, comes de Maldà i el Trull. La Fortalesa se situa sobre el fondo de l'Aixaragall, en el punt on aquest desemboca a la plana poc després de rebre les aigües del barranc dels Vilars o de la Teuleria (JUNYENT *et al.* 2009, 309; NIETO 2012, 101). Actualment s'hi troba una partida agrícola on és observable la gran antropització que ha sofert el paisatge degut a la realització del canal d'Urgell. La zona segueix una tendència plana de forma general, encara que en alguns punts es veu alterada per petits torrents, relacionats directament amb el jaciment (GIP 2015, 43).

Geològicament la zona es troba en el sector oriental de la depressió de l'Ebre, el substrat del qual esta format per les característiques capes de margues i sorres oligocèniques, més o menys cimentades, característiques de l'estratigrafia terciària d'aquest sector de la Depressió central Catalana (GIP 2008, 652). Aquests estrats, en aquest cas roca sorrenca de color verdós, apareixen aproximadament a 4,6 m per sota dels sòls de conreu actual i constitueixen el nivell inferior del fons del fossat que circumda el jaciment, molt possiblement aturat en aquesta cota per la dificultat per sobreexcavar-lo i/o a l'aparició de l'aquí tard resultant de la microfiltració de les argiles impermeables (JUNYENT *et al.* 2012, 65-68). El poblat, però, no s'assenta directament sobre

aquests nivells, sinó damunt d'altres estrats de gènesi quaternària que s'hi sobreposen. Es tracta de capes d'argiles i llims de color marró fosc, amb nivells molt fins de sorres intercalats, que palesen una gènesi al·luvial i una sedimentació molt possiblement per decantació lateral (ALONSO *et al.* 2000, 214).

Per a poder establir els límits de la Zona Arqueològica de protecció del jaciment els criteris definitoris foren dos principalment: no afectar la zona pròpiament del jaciment, garantint la recuperació i millora del conjunt monumental així com la preservació paisatgística de la zona conjuntament amb el no perjudici de les explotacions agrícoles properes. Actualment, el jaciment pròpiament dit ocupa quatre parcel·les i la Zona Arqueològica protegida és un rectangle de 380 metres d'amplària per 400 metres de llargària, el qual ocupa aproximadament unes 15 hectàrees.

Avui en dia, al jaciment s'accedeix tot seguint el camí que des d'Arbeca discorre paral·lel al canal i, aproximadament a 2 km, prenent a l'esquerra un segon camí ruderal que dona al camp on es troba el monument. Actualment el seu accés queda afavorit per l'asfaltat de la pista i pels indicadors de la Ruta dels Ibers (Ajuntament d'Arbeca i Museu d'Arqueologia de Catalunya) (GIP 2015, 43).

3.2. Història de les investigacions

La Fortalesa dels Vilars fou descoberta arqueològicament l'any 1974, malgrat que els habitants d'Arbeca ja tenien coneixença amb anterioritat de les restes. Emili Junyent sol·licità un permís d'excavació aquell mateix any després de que els arbequins Salvador Gabarró i Manuel Batalla li mostressin una caixa plena de materials provinents del jaciment. Tot i que aquest estava molt destruït pels treballs agrícoles, mostrava la possibilitat de poder documentar una potent seqüència estratigràfica que podria ajudar a determinar els horitzons de l'ibèric antic en la zona. El nom dels Vilars d'Arbeca després d'aquella intervenció però, aparegué esmentat només en un escrit on hi apareixien altres jaciments lleidatans (JUNYENT 1982, 256) i en un llibret sobre la història local d'Arbeca (SANS 1983, 17).

No seria fins l'any 1985, quan el Sr. Jordi Pérez i Conill va alertar el Servei d'Arqueologia de la Generalitat d'uns treballs de rebaixament puntuals durant l'estiu d'aquell any que havien arrasat diverses fases de l'ibèric ple. A la tardor, es va realitzar una intervenció dirigida per Ignasi Garcés, amb el suport científic i econòmic del Servei d'Arqueologia de la Generalitat. En aquell moment es creia que només quedaven les restes del que actualment s'anomena *testimoni* (fig. 4) i per tant tot just es documentaren els nivells pertanyents a les fases de Vilars III (450/400-390/375 ane) i Vilars IV (390/375-350 ane). L'any següent es realitzaria una altra intervenció. Ambdues actuacions (1985-

1986), varen permetre documentar un gran tall estratigràfic parcialment conservat en 15 espais d'hàbitat així com el descobriment d'un sistema defensiu. Des d'aleshores la recerca no es detingué: l'any 1987 es localitzaren més restes, de cronologies anteriors i en bon estat en el camp central, podent documentar estructures defensives com la muralla i el camp frisi i la seqüència estratigràfica del jaciment (veure apartat 3.3). A partir de l'any 1988 s'inicià la direcció conjunta entre Ignasi Garcés, Emili Junyent, Àngel Lafuente i Joan B. López, conjuntament amb l'Estudi General de Lleida subvencionat pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat.

Figura 4. L'anomenat "testimoni", l'any 1985. Font: GIP, fons documental.

Després d'aquestes intervencions sorgí la necessitat, més enllà de l'estrictament científica, d'avaluar l'estat de conservació del jaciment per decidir quina política s'havia d'adoptar per dur a terme una correcta gestió de les restes. Des d'aleshores i fins a dia d'avui el GIP s'ha dedicat a estudiar l'evolució del poblament a la plana occidental catalana entre el tercer i primer mil·lenni abans de la nostra era, tenint com a nucli principal el jaciment dels Vilars, passant per diverses fases: després del descobriment del jaciment i la intervenció d'urgència realitzada entre els anys 1974-1986, i el desenvolupament del projecte entre 1987 i 1992 amb un equip científic interdisciplinari i integrat dins la Unitat d'Arqueologia, Prehistòria i Història Antiga, vingueren els temps més difícils i intensos de la Fortalesa dels Vilars: entre els anys 1993 i 1998 es tingueren pocs recursos però tot i així no es va deixar de realitzar intervencions, amb la finalitat de poder delimitar el conjunt del jaciment, excavar els seus elements defensius com la muralla, les torres, el camp frisi i el fossat, definint així el seu abast crono-topogràfic i la caracterització de l'evolució històrica de les fases més antigues del primer ferro (fase Vilars 0 i I) i l'horitzó ibèric antic (fase Vilars II). L'any 1997 es va publicar la monografia *Vilars 2000. Una Fortalesa ilergeta d'ara fa 2700 anys* per la Universitat de Lleida (GARCÉS *et al.* 1997; GIP 1998, 6) i l'any 1998 es va declarar la Fortalesa com a Bé Cultural

d'Interès Nacional (BCIN), en la categoria de Zona Arqueològica per la Generalitat de Catalunya. DOGC num. 2673 de 98/07/03.

A partir de l'inici dels 2000 l'estratègia iniciada per la Fortalesa dels Vilars fou la recerca, amb projectes destacats com el PB96-0419 de la DGES “*Un modelo singular de la transformación de las sociedades segmentarias en sociedades complejas: el Valle del Segre (II i Ier milenio ANE)*” i el projecte de 2001, BSO2001-0523 de la DGI: “*De la aldea a la ciuitas. Materialidad e ideologia: constratación de modelos en el noroeste del Mediterráneo. II y Ier milenio ANE*”. El desembre d'aquell mateix any també es va dur a terme la redacció per encàrrec de la Direcció General del Patrimoni Cultural del Pla Director *Vilars 2000. Proyecto de excavación arqueológica, ordenación, consolidación y restauración de la Fortaleza de Els Vilars d'Arbeca (les Garrigues, Lleida)*. Aquest pla suposava, a més de l'excavació i restauració, la urbanització de l'entorn i la dotació d'equipaments museístics, però finalment en aquell moment no es dugué a terme.

Durant l'any 2003 es va celebrar a Lleida la Reunió Internacional *Chevaux-de-Frise i fortificació en la primera edat del ferro europea* editat per la Universitat de Lleida i amb la direcció científica per part del GIP, tenint el jaciment dels Vilars com a nucli central. Durant el 2005, es va constituir l'Associació d'Amics dels Vilars i es va publicar la guia arqueològica de *La Fortalesa de Els Vilars*, Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya (ALONSO *et al.* 2005). També es varen concedir dues subvencions triennals: la primera, atorgada per la Direcció General de Recerca de la Generalitat de Catalunya (EXCAVA2005, EXC0002) entre els anys 2005-2008; la segona per la DGI, Ministerio de Educación y Ciencia, HUM2005-06384, *Las transformaciones sociales a través de los espacios de la vida y la muerte en el noroeste del Mediterráneo durante el II y el I milenios* (2005-2008). En el marc d'aquests projectes, es va realitzar l'excavació del fossat, així com la instal·lació del sistema de drenatge.

Des de 2008 fins a dia d'avui, tot i que es segueix realitzant l'excavació sistemàtica del jaciment, s'ha apostat fort per la difusió al públic. L'any 2010, coincidint amb els 25 anys d'excavacions, es realitzà l'exposició *Cavalls i poder en el món ibèric*, dirigida pel GIP (UdL), i a més es va presentar la nova guia de la Fortalesa (ALONSO *et al.* 2010).

L'any 2014, a la Fortalesa dels Vilars se li va adjudicar el projecte quadriennal “*La Fortalesa dels Vilars, Arbeca, les Garrigues. Poder, territori i cabdillatges: el llarg camí vers l'estat arcaic a la Plana Occidental Catalana. Recerca, recuperació patrimonial i socialització. Projecte quadriennal 2014-2017*”, en el marc del qual es pretén excavar l'interior del recinte, consolidar-lo i restaurar-lo i deixar-lo condicionat per la visita, respectant les àrees de reserva científica d'acord amb el Pla

Director Vilars 2000. Finalment, un dels projectes que s'està duent a terme en aquests moments és l'exposició *30 anys d'excavacions arqueològiques a la Fortalesa dels Vilars*. Com és sabut, la monumentalitat de l'arquitectura del poder i les extraordinàries defenses fan única la Fortalesa i no els materials arqueològics, més aviat pobres i escadussers. L'excavació del pou-cisterna, però, ha canviat significativament la situació i avui disposem de materials abundants per il·lustrar el poderós discurs que generen les restes. L'exposició no només respon a una intenció commemorativa i promocional, a la voluntat de donar a conèixer la Fortalesa, sinó que és l'oportunitat per restaurar els materials arqueològics i per renovar el 3D i la restitució virtual. A més, es realitzarà la publicació d'un catàleg de l'exposició i d'una monografia sobre el sistema defensiu (GIP 2014, 7-11).

3.3. La Fortalesa: periodització i seqüència constructiva

La Fortalesa dels Vilars suposa un clar exponent del procés de transformació econòmica i social que s'esdevé durant l'edat del ferro a la plana occidental catalana. Com s'ha explicat amb anterioritat, aquesta zona és l'hereva d'un passat cultural molt ric en el substrat de l'edat del bronze i actualment l'avenç dels estudis han permès singularitzar a la zona un grup específic, identificat com a Grup del Segre-Cinca (veure apartat 2). Als Vilars es disposa de diverses datacions realitzades amb C_{14} , de les quals les fetes sobre carbons d'un forn de reducció de ferro i els ossos de dos perinatals, provinents del primer nivell de funcionament del sector 4/12, han estat claus per aportar llum sobre la fundació del jaciment. Val a dir però, que tot i que una d'elles se situava en plena "catàstrofe del ferro", això no va impedir proposar diferents alternatives. Totes elles, situaven la fundació de la Fortalesa dels Vilars (fase Vilars 0) en el primer quart del segle VIII, (775 cal. a-ne) (LÓPEZ 2000, 526, 665-667). Això permet afirmar doncs que la Fortalesa tindria un moment fundacional situat en la primera edat del ferro (875/775 a-ne) i que perduraria fins la seva decadència fins l'ibèric ple (300 a-ne).

La seqüència ha estat sistematitzada en cinc fases distingides entre elles a partir de les remodelacions urbanístiques generals observades en el jaciment al llarg dels segles i de l'anàlisi dels elements de la cultura material apareguts. Cal destacar que la fundació, ocupació i abandonament de la Fortalesa té com a marc temporal dos horitzons culturals diferents que impliquen remodelacions urbanístiques i arquitectòniques successives de l'espai intern i, de manera puntual, en el sistema defensiu, però que no suposen una ampliació de l'espai d'hàbitat inicial en la zona extramurs. Podem dir doncs que el jaciment va esdevenir un autèntic *tell*, a partir de la superposició continuada de nivells arqueològics

en un espai que no va modificar el perímetre definit per les seves muralles al llarg de tota la seva seqüència (LÓPEZ 2000, 521; GIP 2003, 233-274).

La seqüència estratigràfica dels Vilars fou inicialment concretada en una proposta de periodització a la qual posteriorment s'hi afegiren diverses etapes a partir de les intervencions realitzades entre els anys 1985-1990, com la fase de Vilars 0, la qual en la primera proposta de seqüència cronològica no estava contemplada (GARCÉS *et al.* 1987-1989, 156-157). Així doncs, la seqüència estratigràfica s'ha dividit en les ja esmentades cinc grans fases, malgrat que l'estratigrafia dels Vilars és complexa, donat que puntualment es produeixen reformes i arranjaments que només afecten a uns determinats espais o barris, però que són prou significatives i generalitzades com per a precisar subfases (fig. 5). Així doncs, la seqüència cronològica de la Fortalesa s'ha establert de la següent manera:

- Grup del Segre-Cinca-IV: integra la primera edat del ferro i comprèn dues fases:
  - Vilars 0, amb subfases Vilars 0a i Vilars 0b, abasta des del 775 cal. BC. fins 650 a-ne.
  - Vilars I, amb subfases Vilars Ia i Vilars Ib, va des del 650 a-ne fins el 550 a-ne.
- Ibèric antic:
  - Vilars II, amb subfases Vilars IIa, Vilars IIb i Vilars IIc, va des del 550 a-ne fins el 450 a-ne.
- Ibèric ple: abasta també dues fases, les quals són difícils de precisar cronològicament
  - Vilars III, des del 450 a-ne. fins el 325 a-ne. Suposa l'horitzó ibèric ple.
  - Vilars IV, des del 325 a-ne fins el 300 a-ne. És tracta de l'última fase dels Vilars, moment en el qual s'abandonaria.

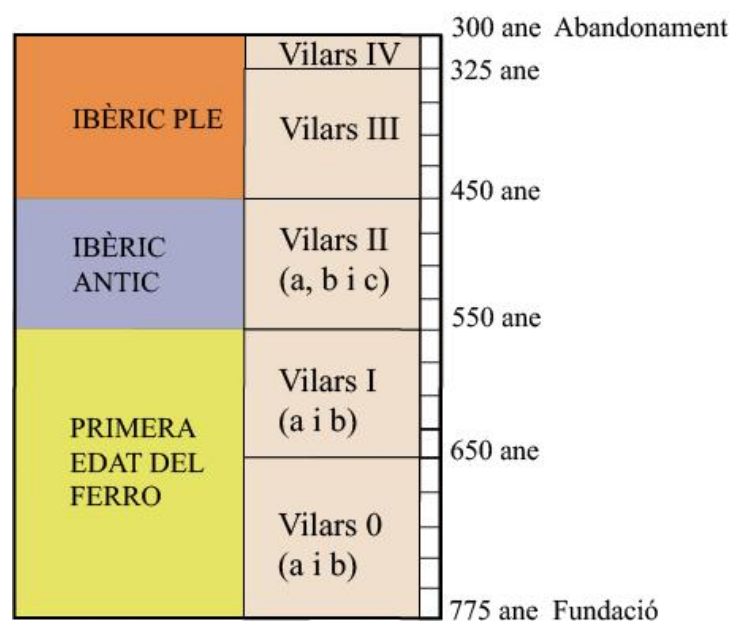

Figura 5. Seqüència cronològica per fases del assentament dels Vilars. Font: GIP fons documental. Modificada.

4. L'ORGANITZACIÓ ESPACIAL DE L'EXCAVACIÓ I L'ORGANITZACIÓ DEL SISTEMA DE REGISTRE. UNA INTRODUCCIÓ AL CONTEXT ARQUEOLÒGIC

S'ha considerat necessari, abans d'abordar la caracterització de la fase Vilars II (550/525 ane – 450 ane) fer esment de varis conceptes en relació a l'organització espacial i el sistema de registre emprats en el jaciment, els quals serà imprescindible tenir clars per poder fer una lectura adequada dels apartats que vindran a continuació.

El sistema de registre emprat està basat en una adequació singular del desenvolupat al jaciment de Lattara (Lattes, França), adaptació del ja conegut sistema Harris (PY *et al.* 1991).

4.1 Organització espacial de l'excavació

Concepte de zona: La divisió en diverses zones és fruit d'un procés interpretatiu que intenta reduir la pròpia organització espacial del jaciment en un moment sincrònic de funcionament. Aquest criteri no impedeix, en una perspectiva diacrònica, canviar el número de zona en nivells estratigràfics més antics quan s'hi poden observar reorganitzacions urbanístiques.

Concepte de sector: El sector constitueix una subdivisió de la zona. Normalment la zona és una àrea molt vasta que pot ser excavada simultàniament. Per això poden diferenciar-se diferents sectors, numerats de 1 a n , que tan sols conformen diferents unitats de treball i faciliten el registre arqueològic. Així es consideren com a sectors cadascun dels espais tancats que componen una zona, diferents àrees d'un carrer, d'una plaça o d'una habitació gran, per exemple (GARCÉS *et al.* 1991, 192; LÓPEZ 1991).

4.2. Organització del sistema de registre

Els principis generals de la metodologia reposen sobre els conceptes d'unitat estratigràfica (UE) i de fet arqueològic, aquest darrer incorporat a la terminologia del mètode Harris a partir del sistema desenvolupat a l'esmentat jaciment de Lattara.

Concepte d'unitat estratigràfica (UE): Entenem com a tal qualsevol dipòsit indivisible, observable a primera vista degut a efectes d'origen natural o antròpic. S'han classificat de diverses maneres:

verticals, horitzontals, construïdes, etc. Es pot parlar o bé d'unitats estratigràfiques positives, és a dir, dotades de volum o bé d'unitats estratigràfiques negatives, és a dir, mancades de volum.

A Vilars, la numeració de les unitats estratigràfiques compta, almenys de quatre xifres: la primera correspon al número de zona, o bé les dues primeres depenent de si la zona està composta de dues xifres i les tres darreres corresponent a les unitats estratigràfiques. D'aquesta manera, cada zona pot desenvolupar un registre independent amb un marge de 999 unitats estratigràfiques diferents (GARCÉS *et al.* 1991, 192).

Concepte de FET arqueològic: Entenem com a FET arqueològic un conjunt estructurat voluntàriament que pot ser estudiat i individualitzat, és a dir, un seguit d'unitats estratigràfiques que formen una estructura com per exemple un mur o una fossa. Es tracta d'una numeració que segueix un inventari general relatiu al conjunt de l'excavació, on s'adopta un doble criteri: una lletra que indica el tipus de fet i un número corresponent segons l'inventari, omplert a mesura que són individualitzats (GARCÉS *et al.* 1991, 195). Les abreviacions per els diferents FETS són les següents:

BQ: Banqueta	LL: Llar
CL: Claveguera	M: Mur
CB: Cubeta	MU: Muralla
E: Esglaó	P: Paviment
EN: Enterrament	PO: Porta
FO: Forat de pal	SM: Suport molí
FR: Forn	ST: Sitja
FS: Fossa	T: Torre

El sistema de registre dels Vilars doncs, queda vertebrat en tres gams eixos: el registre estratigràfic, el registre documental i el registre de materials.

5. LA FASE VILARS II (550 ANE- 450 ANE). CARACTERITZACIÓ GENERAL

Des del darrer quart del segle VIII ane, la Fortalesa dels Vilars aniria evolucionant al llarg del temps, fent més complexes cada vegada les seves defenses i modificant l'estructura interna. Són dues les fases precedents a la fase que ens ocupa, Vilars II (550 ane -450 ane): Vilars 0 (775 cal. BC. -650 ane) i Vilars I (650 ane - 550 ane). Durant la primera fase dels Vilars es construeix la muralla torrejada i dues portes obertes a llevant i ponent; aquesta darrera es va tancar molt aviat (finals de Vilars 0). Les cases en la fase de Vilars 0 consten d'una estança única i ampla amb una llar central, precedida per un vestíbul o porxo, definit per la prolongació dels murs laterals a l'un i l'altre costat de la porta centrada. Les cases d'aquest tipus oscil·len entre els 20 i els 30 m².

Durant la fase posterior (Vilars I) es reforcen la muralla i les torres i, després d'afegir el tercer parament i folrar les torres, es construí el camp frisó. Durant aquesta fase, resultat d'una reorganització de l'espai, les cases es fan molt més llargues i estretes i, per compensar la pèrdua que això suposa, s'empeny el carrer cap a l'espai central i es desplaça les façanes endavant; tot i això no assoleixen els 20 m². Desapareix el vestíbul i les portes són costaneres. En l'interior, les llars se situen a prop de les portes i es disposen petits equipament d'arquitectura en terra com banquetes (JUNYENT, LÒPEZ 2016, 34-35) (fig. 6).

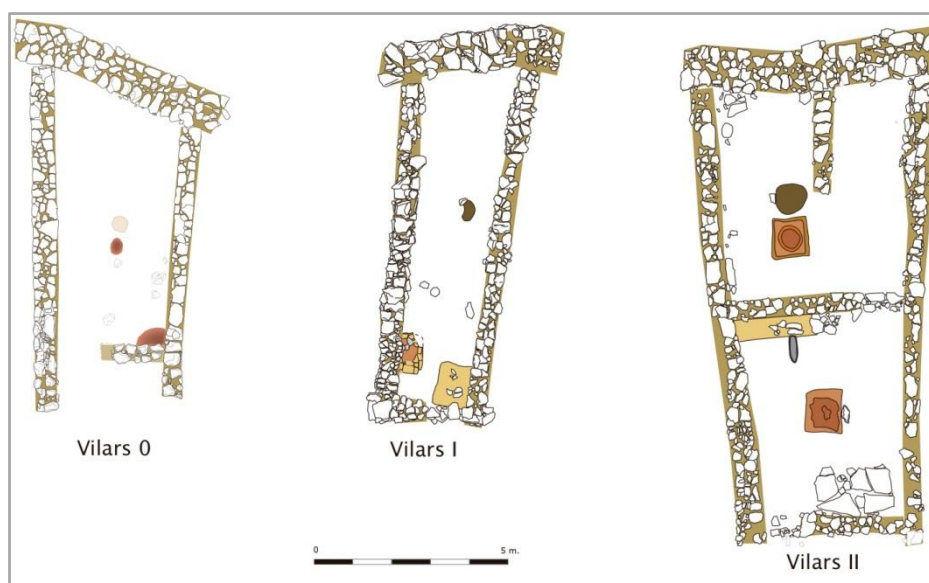

Figura 6. Evolució de les cases dels Vilars en les fases Vilars 0, Vilars I i Vilars II. Font: GIP 2016, inèdit.

Pel que respecta a la fase corresponent a l'ibèric antic, que és la que ocupa el present treball, és coneguda com a Vilars II (550 ane -450 ane). Primerament cal destacar que es troba molt malmesa pels treballs agrícoles, especialment en la part sud del jaciment (en la zona 4 i algunes parts de la zona 11), però alhora és tracta d'una fase molt ben coneguda perquè ha estat excavada quasi en la seva totalitat.

Malgrat que no es modifica el perímetre establert durant la fase Vilars I (fig. 7) i l'estructura tradicional es conserva, sí que es tracta d'una etapa amb una intensa activitat constructiva que permet establir i diferenciar fins a tres etapes diferents: Vilars IIa, la qual cal situar entre el 550 ane-525 ane; Vilars IIb, moment comprés entre el 525 ane- 475 ane i, finalment l'etapa Vilars IIc, conservada en molt pocs punts del jaciment i de curta durada, entre el 475 ane-450 ane. Pel que respecta a la fase Vilars IIa (550 ane-525 ane), es tracta d'un període de trànsit entre la primera edat del ferro (Vilars I) i l'ibèric antic (Vilars II) encara mal conegut, el qual s'ha documentat puntualment en alguns sectors de la zona central (zones 6 i 7), al nord-oest (zona 11) i al nord-est de la Fortalesa (zona 13). Els escassos nivells excavats corresponents a aquesta fase es caracteritzen per l'aparició de les primeres ceràmiques tornejades paleoibèriques de procedència meridional o costanera, les primeres ceràmiques grises monocromes d'origen foceu occidental, les quals seran abundants durant la següent fase, i ceràmiques ibèriques pintades de producció local, com es veurà més endavant. A nivell urbanístic la fase sembla no presentar massa canvis significatius respecte a l'etapa anterior, pel que cal entendre aquest moment en clau de continuïtat.

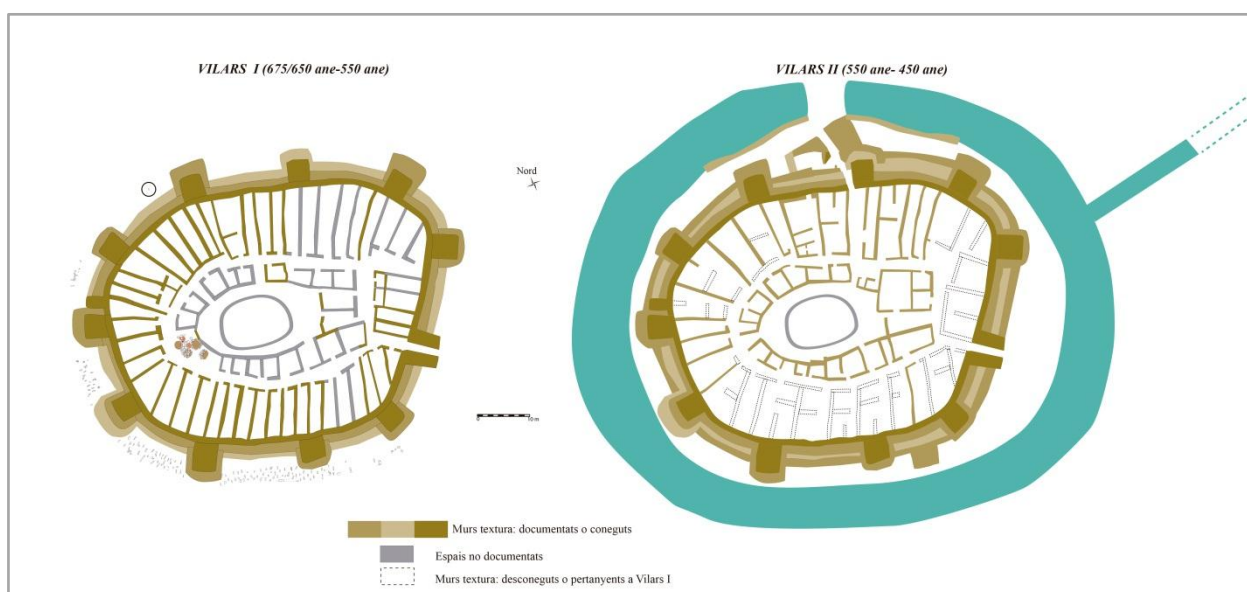

Figura 7. Evolució de l'urbanisme intern i les estructures defensives dels Vilars entre les fases Vilars I i Vilars II. Font: GIP 2016.

En la fase Vilars IIa, el recinte defensiu no pateix variacions de consideració, encara que el camp frisó hauria vist minvada considerablement la seva funcionalitat enfront de la construcció del primer fossat. La Fortalesa disposa en aquest moment d'un únic accés situat al sud-est, atès que la poterna occidental - contràriament al suggerit fins ara- hauria estat tapiada acuradament en la fase Vilars I. Els habitatges, de tipus unicel·lular i planta rectangular, són llargs i estrets, i conserven el mateix

patró modular que l'observat en els recintes domèstics de l'etapa precedent datats a finals de la primera edat del ferro (Vilars I) (GIP 2005, 655).

La fase Vilars IIb (525 ane - 475 ane) és aquella intermèdia de l'horitzó ibèric antic, datada en la primera meitat del segle V ane i és la que ha aportat majors novetats per a la caracterització del període. La cultura material de la fase permet confirmar una generalització significativa de les ceràmiques tornejades que conviuen amb els recipients modelats a mà de tradició prehistòrica. Entre les ceràmiques d'importació fabricades a torn es documenten alguns fragments residuals afins a les produccions de tradició fenícia, ceràmiques grises monocromes procedents dels tallers emporitans o els seus límits i vasos paleoibèrics d'origen meridional. Pel que fa a les produccions autòctones cal destacar la presència de ceràmiques ibèriques oxidades, llises o decorades amb motius geomètrics, així com la individualització d'una original producció de ceràmiques grises, associada per alguns autors a tallers locals d'àmbit regional, que imita el repertori vascular de les ceràmiques gregues d'occident (GARCÉS, MARTÍN, VILÀ 2003, 21-22).

A nivell urbanístic cal assenyalar que el sistema defensiu exterior experimenta canvis substancials en la seva estructura: a la façana nord de la fortificació s'edifica una nova porta, a la vegada que es reforça l'estructura de la muralla (veure descripció de la zona 3). En relació amb aquesta, i a costa de l'espai que en la fase Vilars IIa ocupava un habitatge, s'habilita un nou carrer empedrat amb voreres incipients que connecta el nou accés amb la plaça central (zona 12).

Durant la fase Vilars IIb els habitatges disposen de plantes rectangulars o lleugerament trapezoïdals, doblen la seva superfície d'habitabilitat i adopten solucions de major complexitat arquitectònica que es tradueixen en la compartimentació de l'espai interior (GIP 2005, 655-656).

L'última subfase, Vilars IIc (475 ane-450 ane), és una etapa molt mal coneguda, conservada gairebé exclusivament en les estretes franges de terreny -orientades en direcció nord-sud- que fins al inici de les excavacions separaven explotacions agrícoles de diferents propietaris, els marges-testimoni. Amb aquest període es relacionen petites refaccions domèstiques que preludien les remodelacions urbanístiques de més importància que afecten la distribució i orientació general dels espais de circulació durant l'ibèric ple (fase Vilars III). Així, a cavall entre les últimes dècades del segle V i l'inici del IV ane, es construeix la monumental cisterna-pou amb corredor d'accés que es conserva actualment al centre de la Fortalesa. Seguint la tònica de la fase precedent dels habitatges presenten plantes complexes compartimentades, parets mitgeres més estretes i, novament, una significativa reducció de la seva superfície d'habitabilitat.

Pel que respecta a la cultura material simplement cal destacar l'ús generalitzat de la ceràmica ibèrica a torn de producció local i, des de finals de la cinquena centúria, la documentació de les primeres importacions àtiques que arriben a la Fortalesa vinculades al circuit comercial emporità, com es veurà més endavant (GIP 2005, 656).

A mode de resum doncs, el període ibèric antic és un moment molt important per un dels aspectes més emblemàtics de la Fortalesa com és el fossat: a partir d'estudis recents (JUNYENT, MOYA 2011; JUNYENT, POCH, BALASCH 2015) s'ha confirmat que mentre la porta oest queda inutilitzada, s'obre una nova entrada al recinte emmurallat, la porta nord (fig. 8) i, a més a més, s'excava el primer fossat, el qual comporta la destrucció del camp frisi: la barrera de les pedres enclavades es colmata gradualment de terres i durant la primera meitat del segle V ane ja es troben pràcticament fora de servei. Es considera que ambdues accions constructives s'emmarcarien en un mateix procés de remodelació arquitectònica de la Fortalesa durant aquesta fase Vilars II, amb l'objectiu de monumentalitzar el nou accés principal (JUNYENT, MOYA 2011, 97).

Figura 8. A l'esquerra, la Porta nord i a la dreta, la Porta Est, ambdues en funcionament en la fase de Vilars II. Font: GIP, fons documental.

Pel que respecta a l'estructura interna dels Vilars durant l'ibèric antic, com s'ha dit, els habitatges per norma general es van compartimentant més i doblen el seu espai d'habitabilitat. Al barri sud (zona 4), es documenta l'arrasament i anivellació de les cases de Vilars I, i la construcció a sobre d'unes altres de més espaioses. Els nous àmbits no comporten, però, un nou arranjament urbanístic, sinó que continuen seguint formant part de l'estructura urbanística de la fase Vilars I. La construcció de nous habitatges a la zona 4 (barri sud), va ser la que va inaugurar la fase Vilars II. Aquests nous habitatges es van bastir damunt de l'arrasament i anivellació de les anteriors construccions de la fase Vilars I (650 ane-550 ane), però això i el lleuger biaix dels seus murs no va comportar un nou arranjament urbanístic i les cases van continuar delimitades per mur interior de la muralla i el carrer (zona 5 i zona 10). Més significatiu resulta el fet que en aquest moment desapareixen algunes parets mitgeres per donar pas a cases més espaioses (NIETO 2013, 114-115). Aquestes remodelacions van acompanyades de l'aparició sistemàtica de ceràmica a torn.

5.1. Zones on es documenta la fase Vilars II (550 ane- 450 ane)

Com ja s'ha esmentat amb anterioritat, la fase Vilars II es troba molt arrasada pels nivells agrícoles; malgrat això, s'ha pogut excavar en extensió les diverses zones que conformen aquesta fase i ha estat possible recuperar una gran quantitat de materials que s'hi adscriuen. La fase Vilars II, amb les seves tres subfases IIa, IIb i IIc, ha pogut ser documentada en les zones del jaciment 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 15 i 17 (fig.9).

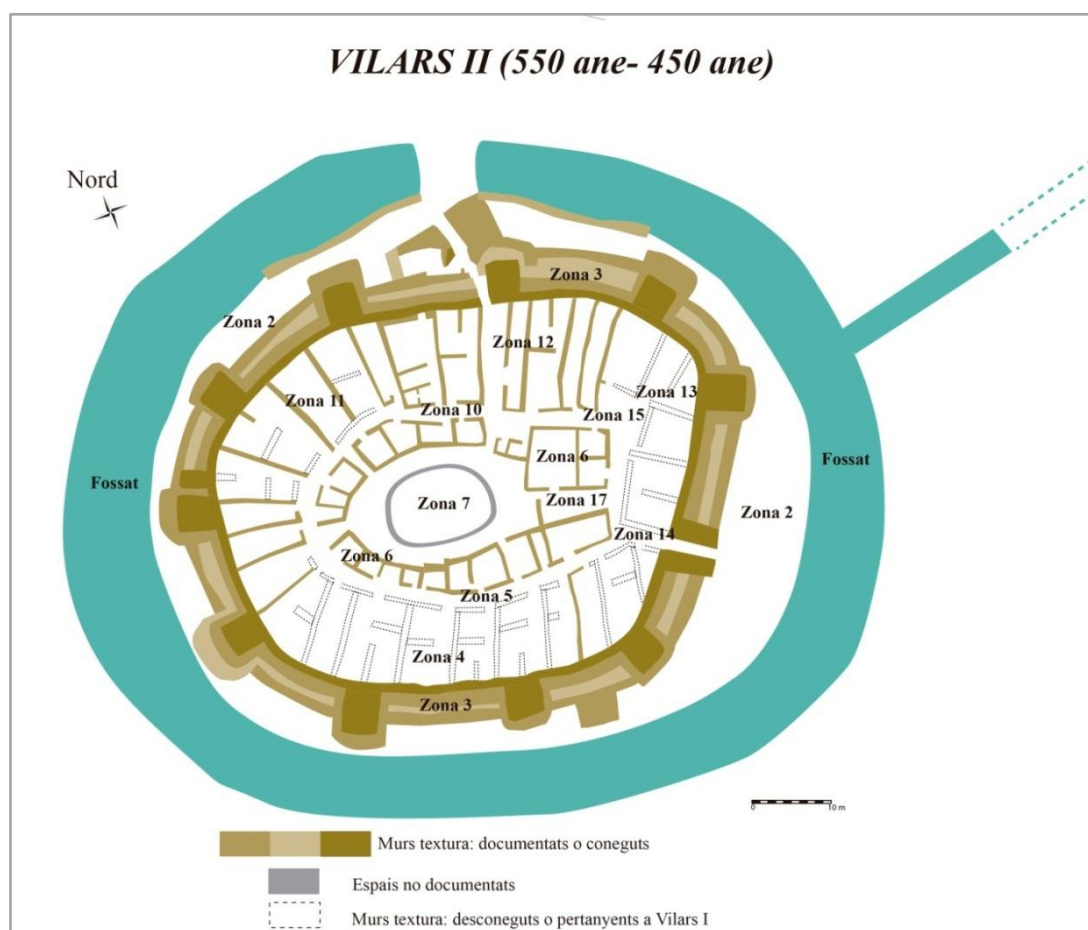

Figura 9. Planta general de la fase Vilars II, amb la relació de les zones documentades. Font: GIP 2015, modificada.

5.1.1. Zona 2

La zona 2 de la Fortalesa dels Vilars queda compresa per l'espai extramurs, on es troben les estructures defensives exteriors i el fossat. S'hi produeixen canvis substancials durant la fase de l'ibèric antic envers la fase del primer ferro (Vilars I 650-550 ane): l'imponent camp frisi aniria quedant progressivament inutilitzat i colmatat durant la fase Vilars II, per donar pas a noves estructures defensives com el bastió (T-312) i la torre buida (T-252) de la porta nord (PO-253) i la torre-porta est (T-319, PO-350 i PO-323), com es veurà més endavant (zona 3).

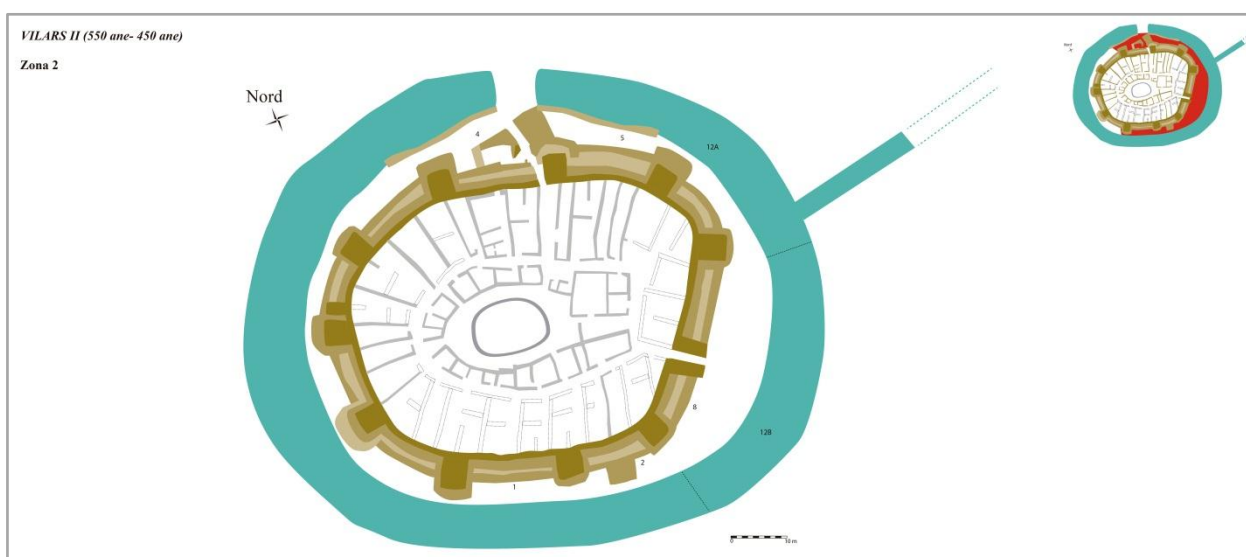

Figura 10. Sectors pertanyents a la zona 2 durant la fase de l'ibèric antic als Vilars. Font: creació pròpia.

Tot i que inicialment es va considerar que l'ús del primer fossat de la Fortalesa hauria entrat en funcionament durant la fase Vilars III (GIP 1998, GIP 1999), indicis convertits en proves l'hivern de 2008-2009 van posar de manifest que sota l'escarpa (M-270) del fossat ibèric aparegué un potent mur més antic i amb un traçat divergent que seria l'evidència d'un fossat de l'ibèric antic: en allò que afecta pròpiament el fossat, poques són les evidències conservades i documentades. Tanmateix, les restes arqueològiques són prou significatives com per poder considerar-ne l'existència, ja que l'escassetat de restes del fossat de l'ibèric antic explicaria bé perquè es troben emmascarades sota la gran construcció del fossat de l'ibèric ple o bé perquè aquest fou construït a partir del de l'ibèric antic. Per tant només queden rastres puntuals, localitzades en el quadrant nord-est del fossat ibèric ple, que corresponen a l'escarpa del fossat (M-974). Per contra, no es sap res de la contraescarpa del primer fossat, la qual probablement fou absorbida pel gran fossat del ibèric ple.

L'únic element que ara permet parlar parcialment de l'existència del fossat ibèric antic és el tram d'escarpa identificat sota l'escarpa superior del fossat del ibèric ple, entre les torres T-254 i T-340. Aquesta escarpa, construïda a partir de terra i pedres calcàries, es basteix a partir d'una rasa de fonamentació excavada sobre el substrat. L'escarpa presentava una elevació d'uns 7m de llargada per uns 1,65m d'amplada màxima i més d'1 metre d'alçada (JUNYENT, MOYA 2011, 97). Mentre que l'escarpa presenta una continuïtat en direcció oest i s'amaga sota les construccions vinculades a l'accés fortificat de les fases Vilars III i IV, a l'extrem est es talla i s'inicia un talús nu de terra que s'estén en direcció sud-est i amb tendència a circumdar el perímetre emmurallat de la Fortalesa, assolint una longitud de quasi 23 metres, fins arribar a un sondeig realitzat l'any 2007 a l'alçada de la torre T-329 (sondeig 2/12B). Així doncs, cal imaginar que l'escarpa del fossat ibèric antic hauria

estat paramentada dels costats que flanquegen la porta nord (fig. 10) i la resta estaria definida per un simple talús. La intensa activitat constructiva de les fases posteriors ha alterat l'estratigrafia associada a aquest moment, i per tant es desconeix si el fossat seria inundable com en les fases següents o no.

5.1.2. Zona 3

Aquesta és potser la zona més complexa de tota la fase Vilars II i, a més, la més característica del jaciment ja que engloba les estructures defensives com són la muralla, les torres i els accessos al recinte. Durant l'època ibèrica antiga es va produir una reestructuració urbanística intensa, que va afectar tant l'interior del assentament com les seves estructures defensives. Un dels canvis més significatius en la zona 3 és l'obertura i fortificació de la porta nord (PO-253), convertint-se en l'entrada principal de la Fortalesa, mentre que la porta de llevant seguiria oberta, però reforçada, convertint-se en una torre-porta (T-319) massissa travessada per un enllosat (JUNYENT *et al.* 2009, 316).

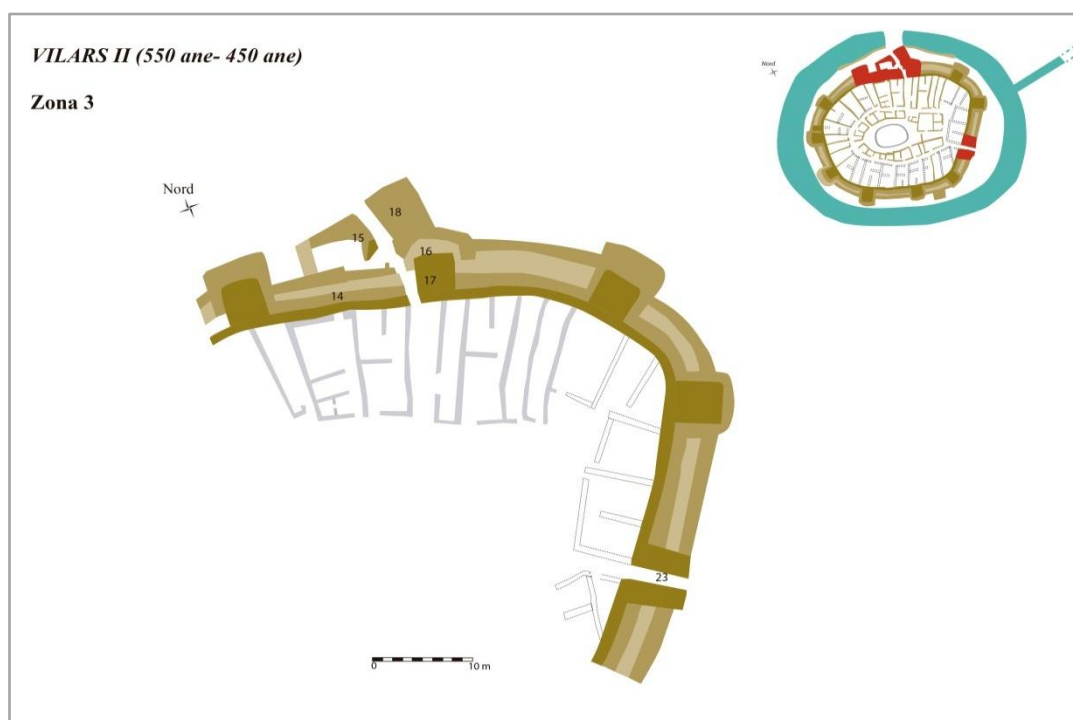

Figura 11. Sectors pertanyents a la zona 3 durant la fase de l'ibèric antic als Vilars. Font: creació pròpia.

La nova porta (PO-253) orientada al nord es va construir perforant la muralla i es va connectar amb l'obertura del carrer perimetral (zona 10). El punt on es va bastir la muralla buscava aprofitar la protecció que donava la torre T-254, malgrat que aquesta defensa no fou considerada suficient i es decideix construir una porta frontal –en realitat obliqua–, flanquejada per dues torres, situades en

posició avançada per crear un passadís llarg i estret d'accés. En el costat oest, s'aixeca una torre buida (T-252) i a l'altre costat es construeix un bastió massís (T-312) (fig. 11). El corredor, que presentava unes mesures de 13 m de llarg i entre 1 i 1'5 m d'ample, quedava entre aquestes dues estructures i presentava, en el tram que travessa la muralla, un paviment de terra, mentre que en el recorregit descobert aquest estava enllosat. Entre aquest enllosat i la torre T-252 hi havia un senzill canal que facilitava la sortida de l'aigua (JUNYENT *et al.* 2009, 316). L'orientació obliqua d'aquestes dues estructures, T-252 i T-312, tindria per objectiu deixar indefens a qui pretengués entrar: el corredor era fàcilment defensable de manera lateral i zenital des del capdamunt de les estructures.

Pel que respecta a l'altre punt d'accés a la Fortalesa, la torre-porta est (T-319, PO-350 i PO-323) durant la fase Vilars IIa, s'estreny el passadís fins a 1'40-1'50 m, ja que s'hi afegeixen un nou parament al costat nord i una espècie de pilastres al costat sud. També es col·loca un paviment de grans lloses, mentre que la porta pròpiament dita (PO-350), quedava desplaçada endavant fins a situar-se en línia amb el segon parament del mur de la muralla, mentre que la polleguera, conservada *in situ*, es situava al costat nord. Val a dir que, durant la fase Vilars IIb, tot i que es manté l'estructura i la disposició de l'accés, també s'hi produeixen reformes: es refà el paviment a una cota més alta, amb noves lloses i la polleguera passa a situar-se en el costat sud (PO-323).

Finalment, la muralla torrejada també va patir canvis durant la fase del ibèric antic: a finals de la fase Vilars I es va construir el quart mur, a una cota més alta que els altres i sense cap fonamentació ni lloses a la base (GIP 2003, 246-248). Com és lògic pensar, la muralla durant la fase Vilars II va patir diverses refaccions per tal de consolidar-la i fer-la més sòlida: entre les torres T-254 i T-340 es va construir un cinquè mur entre el tercer i quart mur, alineant el parament frontal de T-254, absorbida per l'eixamplament de la muralla (fig.11).

5.1.3. Zona 4

La zona 4 es presenta com un barri "residencial" format per diferents àmbits o espais delimitats per estructures que presenten una organització urbanística similar. Apareixen adossats a la muralla, orientats al nord i amb accés sobre el carrer est-oest (zona 5). La construcció de noves cases a la zona 4 inaugura la fase de Vilars II. Els nous habitatges es bastiren sobre l'arrasament anterior, però això no comportà un nou arranjament urbanístic ja que les cases seguirien delimitades per la muralla i el carrer o zona 5.

La fase Vilars II estava pràcticament arrasada i per aquest motiu la descripció dels seus sectors és limitada a la documentació d'alguns murs i restes de paviments. Tot i la poca informació arqueològica conservada d'aquest moment, el que sembla estar reflectint el registre és l'eliminació d'alguns d'aquests murs mitgers que es van aixecar en la fase precedent i l'ampliació de l'espai habitable, on les cases assoliran unes majors dimensions respecte al període anterior.

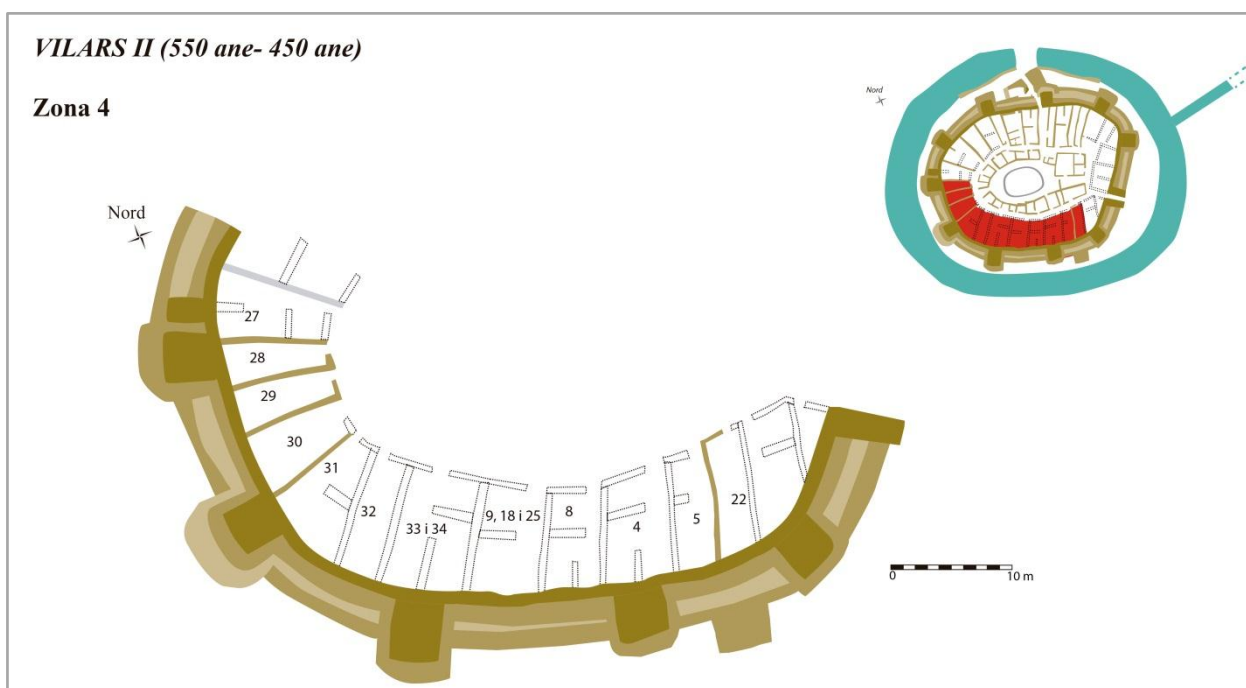

Figura 12. Sectors de la zona 4 durant la fase de l'ibèric antic als Vilars. Font: creació pròpia.

D'aquest barri cal destacar el sector 4, ja que s'hi van localitzar tres enterraments d'èquids: en excavar les restes del reompliment que servia de preparació al primer nivell de Vilars IIa, dins d'una nova habitació bastida parcialment sobre l'anterior de Vilars I (sector 2), aparegueren les restes parcials en connexió d'un èquid. Des de la superfície superior d'aquest mateix estrat (UE 4247) es va realitzar el buidament d'una fossa ritual (FS-55), en la qual es dipositaren dos altres fetus d'èquid (UE 4287 i 4283). La fossa fou segellada pel paviment adscrit a la fase Vilars IIa, el qual descansa sobre l'esmentat reompliment (GARCÉS *et al.* 1993, 9).

5.1.4. Zona 5

La zona 5 és l'àrea compresa entre el barri o zona 4, i un barri interior a l'extrem nord, la zona 6. Es defineix com un carrer en direcció est-oest, gairebé paral·lel a la muralla tot i que manifesta una certa tendència més curvilínia que no pas rectilínia, amb una amplada màxima de 1'75 m i una mínima de 1'35 m (NIETO 2013, 124).

Amb els primers anys d'excavació (1985-1989) es va posar al descobert un enllosat de pedres planes a mode de pavimentació grollera. Al sector de llevant aparegueren prop de la superfície unes pedres en disposició i distribució diferents a les del primer paviment documentat, les quals formaven part d'un nou enllosat que cobria tot l'ample del carrer amb pedres no excessivament grans ni desbastades, però que en la seva disposició deixaren pocs intersticis. L'enllosat presentava la singularitat d'una filera de pedres primes clavades en sentit longitudinal al centre del carrer, les quals clarament destacaven enfront de les lloses planes i que, com a proposta possible, es va suggerir una finalitat de millora en la circulació de les aigües (GIP 1999, 27).

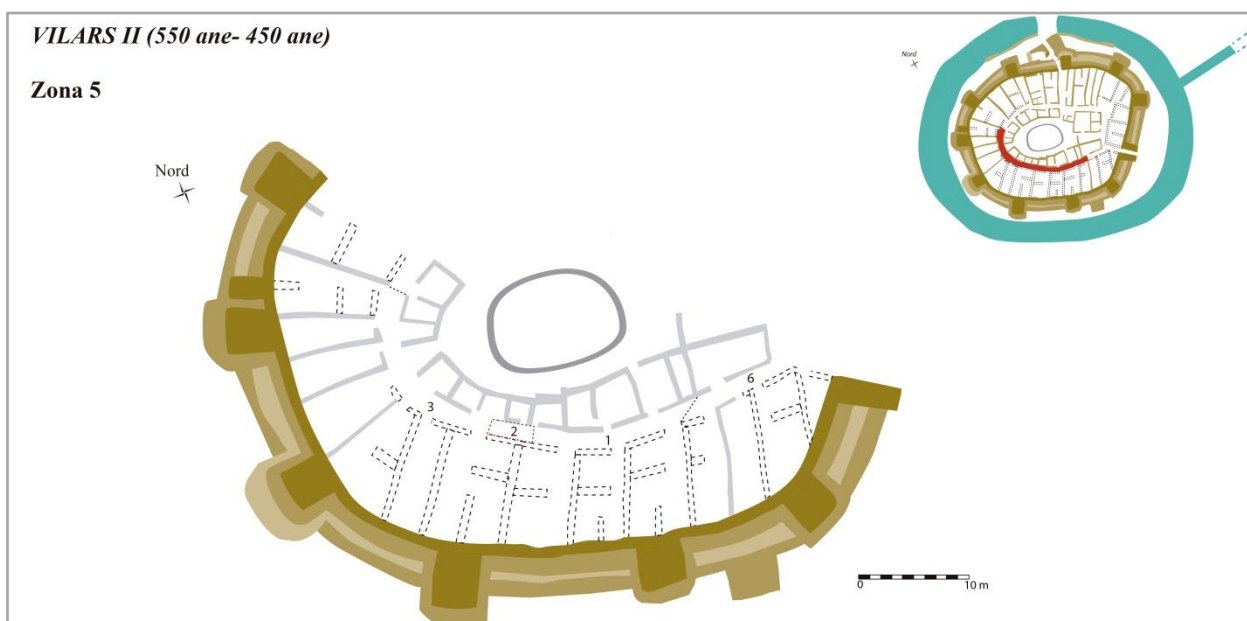

Figura 13. Sectors de la zona 5 durant la fase de l'ibèric antic als Vilars. Font: creació pròpia.

Per sobre de l'empedrat del carrer es distingiren dues unitats més, vinculades a la seva colmatació amb material ceràmic relativament abundant, en particular a mà, però vinculable encara a la fase Vilars II. La presència de ceràmica grisa monocroma i d'ibèriques tornejades porta a datar el moment de colmatació de l'enllosat a finals del segle VI i principis de la següent centúria.

Es considera doncs, que aquest carrer, hauria estat construït durant la fase Vilars I, s'utilitzaria al llarg de Vilars II i deixaria de funcionar amb la reforma urbanística general que produïda a Vilars III (GIP 2004, 12-14).

5.1.5. Zona 6

Aquesta zona es situa entre la plaça central (zona 7) i els dos carrers centrals (zones 5 i 10) que discorren entre la bateria d'estances adossades a la muralla. Les primeres excavacions van posar al

descobert l'existència d'algunes estructures muraries, molt malmeses, adscrites al moment més recent de l'horitzó ibèric antic (fase Vilars IIc). Aquestes estructures es localitzaven puntualment al sud-oest de la zona i redefinien petits sectors que es van posar en relació amb el moment de trànsit entre Vilars II i Vilars III i la nova organització de l'espai central i la construcció de la bassa-pou. Per a facilitar la seva descripció, la zona 6 ha estat dividida en dos parts, l'oriental i l'occidental.

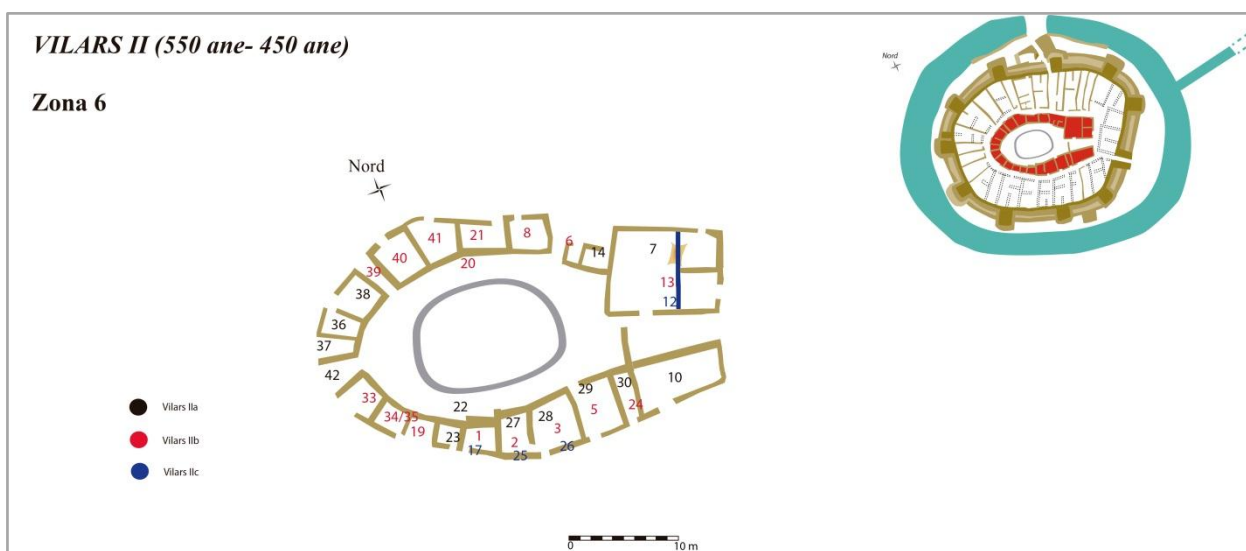

Figura 14. Sectors de la zona 6 durant la fase de l'ibèric antic als Vilars. Font: creació pròpia.

En el cas de la part oriental, és a dir, les estructures situades al nord-est i al sud-est, tots els nivells semblaven pertànyer a la fase Vilars IIb, fet que ratificava la intensa activitat constructiva palesa durant el període ibèric antic en el conjunt de l'àrea fins ara explorada a l'interior de la Fortalesa. D'aquesta zona s'ha de destacar la presència de diversos sectors quadrangulars que presentaven nivells d'ús formats per paviments enllosats, com són els sectors 1, 3 i 5. Per les seves reduïdes dimensions, s'ha plantejat que es tractés d'espais d'emmagatzematge, o bé que estiguessin destinats a allotjar alguns animals de talla mitjana (NIETO 2013, 128).

Un altre espai destacable és l'habitació conformada pels sectors 49 i 48: en aquest espai, situat al terç oriental de la zona 6, es va documentar un enterrament doble en fossa (EN-1266), de dos nadons nonats o amb molt poc temps de vida. Es tracta d'un fet molt interessat donat que és l'únic espai que no és d'ús domèstic de tot Vilars on s'ha documentat aquest tipus d'enterrament. L'enterrament estava cobert per una fina capa d'argila verda amb carbons, en la qual es va localitzar una cubeta que contenia un dipòsit de fauna amb dos individus, una ovella i una cabra d'edat juvenil, les quals es trobaven en perfecte estat de conservació (GIP 2012, 34). Durant Vilars IIa l'estructura funciona com una sola habitació, però durant la fase Vilars IIb aquesta hauria quedat separada mitjançant un mur. Malauradament, no s'ha pogut determinar a quin ús estaria destinada l'estança: presentava un

paviment d'argila força plàstica (P-1259), tacat per una espècie de desfeta que s'anava reproduint a mesura que l'estança estava coberta per calç. Al nord de la mateixa estança, es va localitzar una estructura allargada, cremada en l'interior i amb un extrem apuntat vers l'exterior de l'estructura (ES-1264), la qual recordava molt les llars en forma de pell de brau o orientalizants aparegudes amb anterioritat en el jaciment (sectors 6/13 i 11/3b) (veure GIP 2002a; GIP 2002b; GIP 2005). No s'aventura l'afirmació de que es tracti d'una llar orientalizant, però l'estructura en si tindria molt a veure amb el foc, ja que presentava el fons cremat i s'hi havia acumulat cendres en l'interior (GIP 2012, 37-39).

Pel que respecta a les estructures situades en la part occidental, és a dir, aquelles situades al nord-oest i al sud-oest, la seqüència estratigràfica es força complexa degut a dos processos postdeposicionals força acusats: el basculament del conjunt d'estrats i estructures cap al centre del poblat (és a dir cap a l'est) i l'arrasament dels mateixos en la part occidental del barri (és a dir, la seva façana oest, la qual restava més enlairada que la part oposada). Cronològicament, els nivells excavats semblaven correspondre majoritàriament a les fases Vilars Iib i Iia, sense que encara els estrats assolits fossin sincrònics en tots els sectors i sense excloure puntualment nivells més antics (GIP 2006).

Des del punt de vista urbanístic, també es van poder documentar dues novetats significatives com el d'un accés des del carrer (zona 5), cap a l'interior de la plaça (zona 7), separant doncs la zona 6 en dues parts i permetent la circulació cap a la porta oest (PT-249). L'altra dada va ser la constatació, encara molt puntual i hipotètica, que tota la superfície observada d'aquest espai central hagués pogut gaudir d'altres àmbits construïts a l'est de la zona 6, que la farien menys extensa.

Cal destacar també per les seves diverses remodelacions el sector 6/38, el qual constava de les dues fases de Vilars II, a i b, detectades pel recreixement dels murs de l'estança durant Vilars Iib, la creació d'un nou paviment per sobre de l'anterior (Vilars Iia) i la construcció d'una claveguera (GIP 2014, 65-66). La claveguera travessava totalment i de forma perpendicular el sector presentant un desnivell en sentit oest-est, essent la part oest la més elevada, indicant que la circulació de l'aigua es produïa des del carrer (P-678) (zona 10, sector 5) cap la plaça central (zona 7). Per aquest motiu, es va retallar una part de l'enllosat del carrer extraient-li algunes pedres. En una darrera refacció, es va tornar a remodelar el sector: es va construir un nou mur (M-1402) a l'est, retallant la claveguera (CL-1326) i deixant-la inutilitzable, alhora que també es retalla l'estructura existent (ES-1395). El sector quedava tancat i es va fer un nou paviment (P-811), tasca per la qual abans calia massissar la claveguera: s'amortitzà omplint-la amb un rebliment compost per una argila marró fosca, molt plàstica, amb carbons. Dins d'aquest mateix rebliment, en la part est, es van recuperar diferents

restes de fauna (vaca, conill, oviscapri i petits rosegadors), sense cap organització espacial aparent. Un cop pavimentada l'habitació passaria a convertir-se en l'espai/taller d'extracció de mica que es detallarà a continuació (GIP 2015, 70). Des del punt de vista funcional es confirma, com succeïa en els àmbits de la mateixa zona situats davant de la zona 4, en la part sud de la Fortalesa, la seva vocació d'espais de treball, producció i possiblement emmagatzematge. Un dels exemples més significatius, doncs, és aquest sector 6/38 on es va documentar un sòl vermellós (UE 6404) fruit de la intensa activitat de combustió detectada en la sala, la qual podria estar en relació amb un taller per a l'extracció de mica. L'àmbit presentava una gran quantitat d'estructures tipus llars i cubetes, amb la qual cosa podria suposar-se que el granit deuria sotmetre's a un procés d'escalfament per triturar-lo més fàcilment i tamisar posteriorment la mica (GIP 2006; GIP 2012; GIP 2015).

Hi ha un altre àmbit en la zona 6 que cal destacar ja que semblava desentonar amb la dinàmica general de la zona: el sector 6/13 era un espai força singular i que tindria dues fases constructives, ambdues delimitades pels murs (M-149 (nord), M-488 (oest) i M-437 (sud)). Les seves dimensions eren de 7'9 metres, en direcció nord-sud i més de 5,5 m en direcció est-oest, característica que diferenciava el sector 6/13 de la resta d'habitacions excavades a l'espai central, ja que eren habitacles més petits i quadrangulars respecte als dels barris adossats a la muralla. Durant la intervenció realitzada l'any 2002 es va posar al descobert la major part de les estructures i refaccions, d'aquest sector tant singular entre les que destaquen la descoberta d'una banqueta (BQ-467) contemporània a BQ-430 i adossada al mur sud (M-437), l'aparició d'una llar central tipus "pell de brau", l'excavació del mur mitger (M-545) i d'un possible pilar o banqueta de tovots (EC-569) adossat a M-545 (GIP 2002a i 2002b; GIP 2005). En aquest sector també s'hi van localitzar dues fosses (FS-547 i FS-461) amb restes faunístiques corresponents a suïds en els nivells de preparació del paviment que funcionaria amb la llar de pell de brau i les dues banquetes.

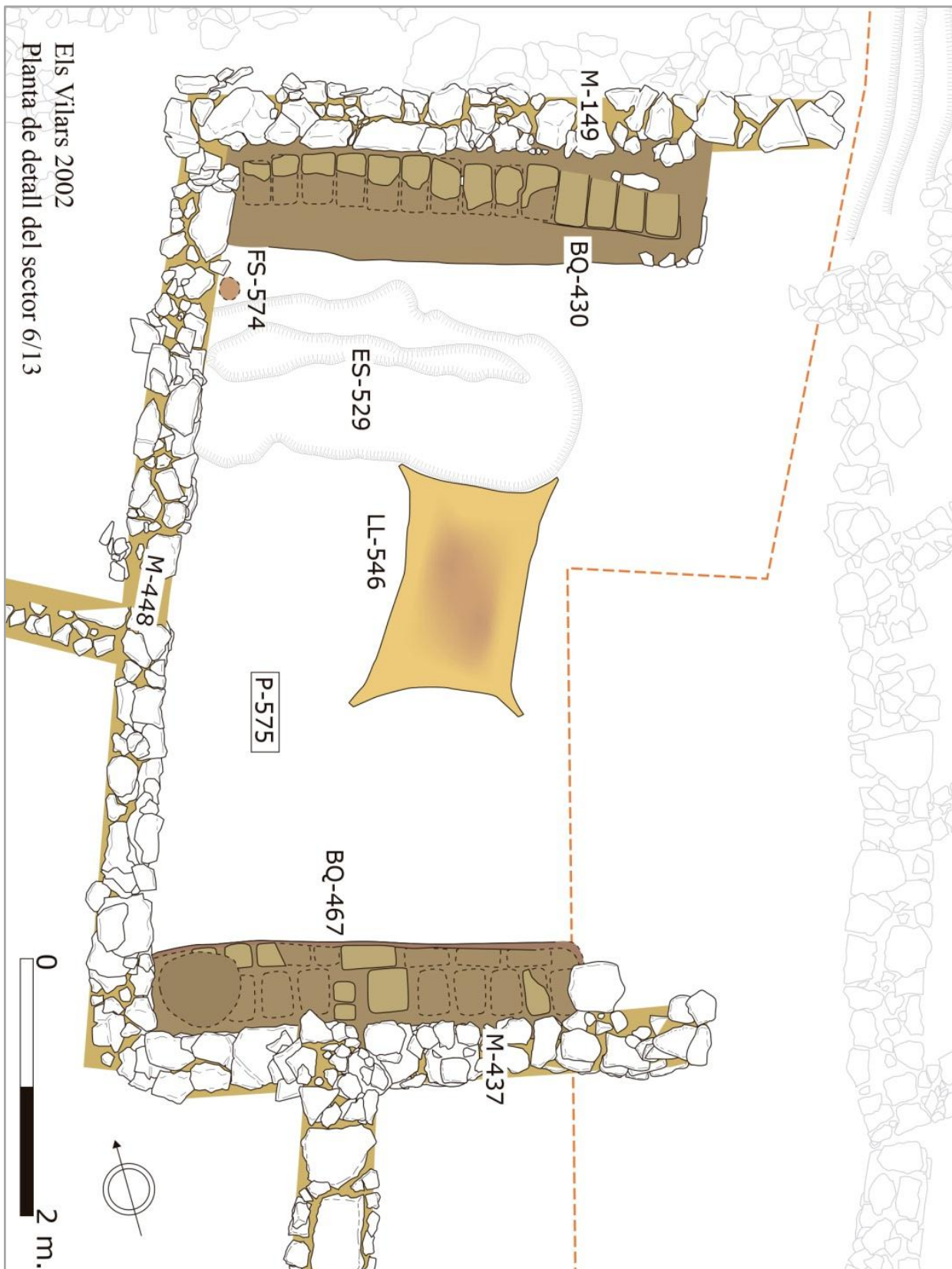

Figura 15. Planta general del sector 6/13 amb les estructures relacionades. Font: GIP 2002, fons documental.

L'esmentada llar orientaltzant estava orientada en direcció nord-sud i presentava una estructura rectangular (160x100 cm) amb els vèrtexs intencionadament desenvolupats a mode d'apèndix apuntats. Dita llar estava construïda sobre un mur de la fase Vilars IIa i coberta, a la seva vegada, per un altre mur edificat durant la fase Vilars IIc (GIP 2005, 656-657).

Figura 16. Mur de la subfase Vilars IIc per sobre de la llar orientaltzant del sector 6/13. Font: GIP 2002, fons documental.

A mode de resum, es pot afirmar que el sector 6/13 tenia dos moments d'ocupació diferenciats. La fase més antiga destacada per la compartimentació en dos espais del sector, el més occidental dels quals només presentava restes d'un possible pilar o banqueteta i d'un nivell d'ocupació. El moment més recent es caracteritzava per una habitació de grans dimensions amb tres elements principals: dues banquetes corregudes d'est a oest adossades als murs nord i sud respectivament, i una gran llar central tipològicament singular en el marc del poblat, essent aquesta la fase Vilars IIb (GIP 2002a; GIP 2002b, GIP 2005, 657). Aquest espai fou interpretat com una sala de reunions, ja que la llar orientaltzant i les dues banquetes situades en les parets nord i sud foren els únics elements d'equipament documentats. Cal recordar, a més, que la construcció de l'estança venia precedida per l'enterrament de dos suïds en una fossa, fet que podria interpretar-se com a ritual de fundació (GIP 2005, 662).

Altres espais singulars van ser exhumats durant la campanya de 1992 en l'àrea que en aquell moment es va anomenar sector 6/6. En aquest sentit volem destacar la troballa d'una estructura de forn FR-177, delimitada pels murets M-206 (nord-sud) i M-207 (est-oest). Aquest darrer posseïa una obertura al centre, una possible boca de forn. La compressió del funcionament de les dues estructures del

sector 6 es va completar amb la detecció a EE-151 d'un pas a l'est del mur M-151, que va ser desobturat amb l'excavació d'un nivell de terra argilosa sota les pedres que barraven el pas (GARCÉS *et al.* 1993).

5.1.6. Zona 7

La zona 7 correspon a l'espai central de la Fortalesa. Es desconeix completament com era aquest espai durant la fase de l'ibèric antic ja que durant la fase Vilars III (450-350/325) es va construir la cisterna (sector 1) i l'empedrat que l'envolta (sector 2). Per tant, el que es pot documentar arqueològicament actualment de la zona 7 de la fase de Vilars II és el retall de construcció de la cisterna, el qual caldria situar-lo en una cronologia de Vilars IIc tardà.

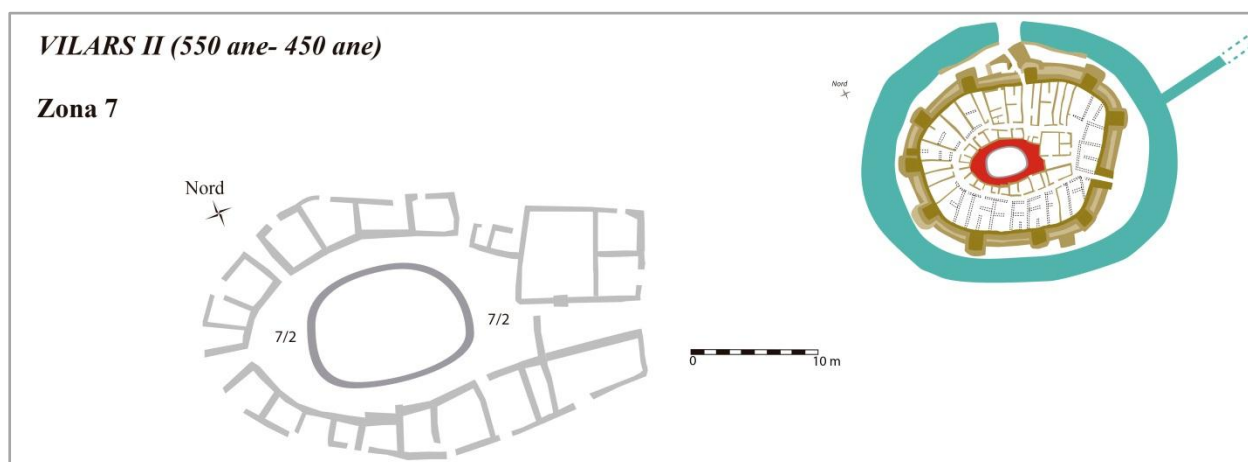

Figura 17. Sectors de la zona 7 durant la fase de l'ibèric antic als Vilars. Font: creació pròpia.

Des del GIP s'interpreta l'espai central durant la fase Vilars II com una possible plaça, tot i que cal destacar un element característic, que és el pendent habitual de totes les estructures i l'estratigrafia de la zona 6 en direcció al centre de l'espai central (zona 7), en aquest cas cap al sud, l'explicació de la qual caldria cercar-la en fenòmens postdeposicionals d'enfonsament de l'espai central, tot i que no es pot descartar la hipòtesi que hi hagués existit una bassa anterior a la cisterna en l'espai central (GARCÉS *et al.* 1992, 21-22; GARCÉS *et al.* 1993, 18; GIP 2006, 28).

5.1.7. Zona 10

Aquesta zona esdevé un espai de circulació en sentit est-oest, al nord de la zona 6 i paral·lel al carrer que engloba la zona 5. Es tracta d'un carrer amb caràcter perimetral, i presenta les característiques ja vistes en el carrer de la zona 5: és un carrer estret, amb una amplària que difícilment supera els 1,50 metres, format per successius enllosats que es recreixen progressivament

durant tota la fase de Vilars II i que presenten petites variacions o canvis de sentit motivats per la disposició radial de les estances al voltant de la muralla (GIP 2004, 12-14). Per la seva configuració, es va dividir en quatre sectors corresponents a la fase Vilars II, els sectors 10/1, 10/2, 10/3 i 10/4 (Vilars IIb).

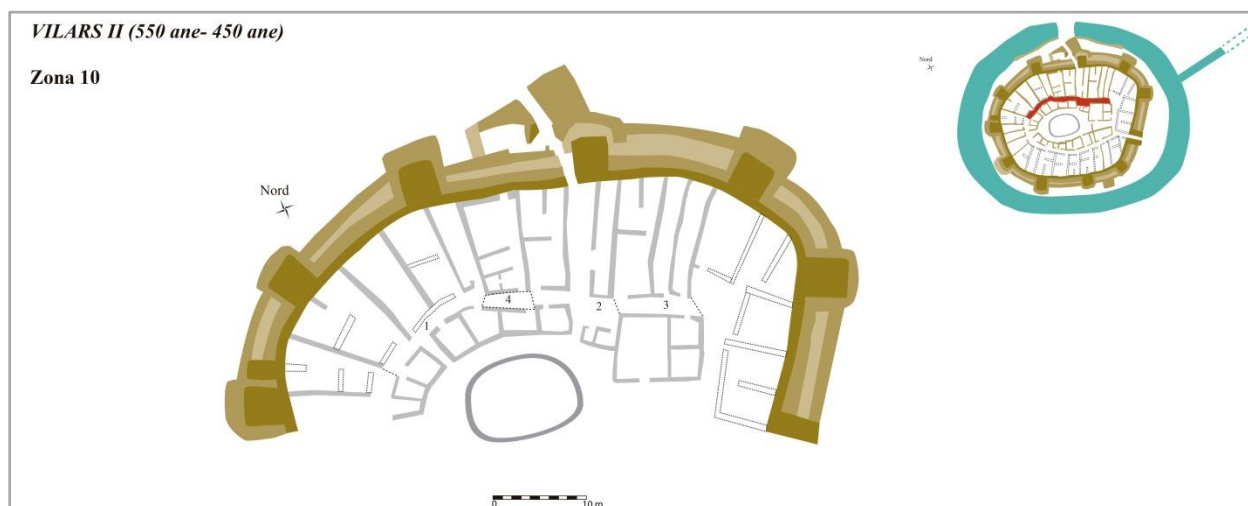

Figura 18. Sectors de la zona 10 durant la fase de l'ibèric antic als Vilars. Font: creació pròpia.

5.1.8. Zona 11

A nivell general, la zona 11 -com a continuació dels sectors pertanyents a la fase Vilars II- està delimitada a l'est pel carrer en direcció nord-sud (zona 12) que mena a la porta nord (PO-253) i, a l'oest, per les estances que es relacionen amb la poterna on existia un nou vial en la fase fundacional que comunicaria l'exterior amb la zona central (zona 6) i els carrers perimetrals (zones 5 i 10). Tots els àmbits es presentaven adossats a la muralla (MU-35).

Aquesta zona és la que presentava una major variabilitat dels espais, tant pel que fa a la superfície com a la complexitat dels mateixos. A mesura que avança l'ocupació del jaciment veiem com uns espais van ampliant la seva superfície útil, a la vegada que esdevenen més complexos en arribar a la fase Vilars II. Els espais que exemplifiquen millor aquests canvis són els sectors 2 i 3.

El sector 11/2 estava compartimentat en tres subsectors contemporanis però que tenien, aparentment, una funcionalitat diferenciada.

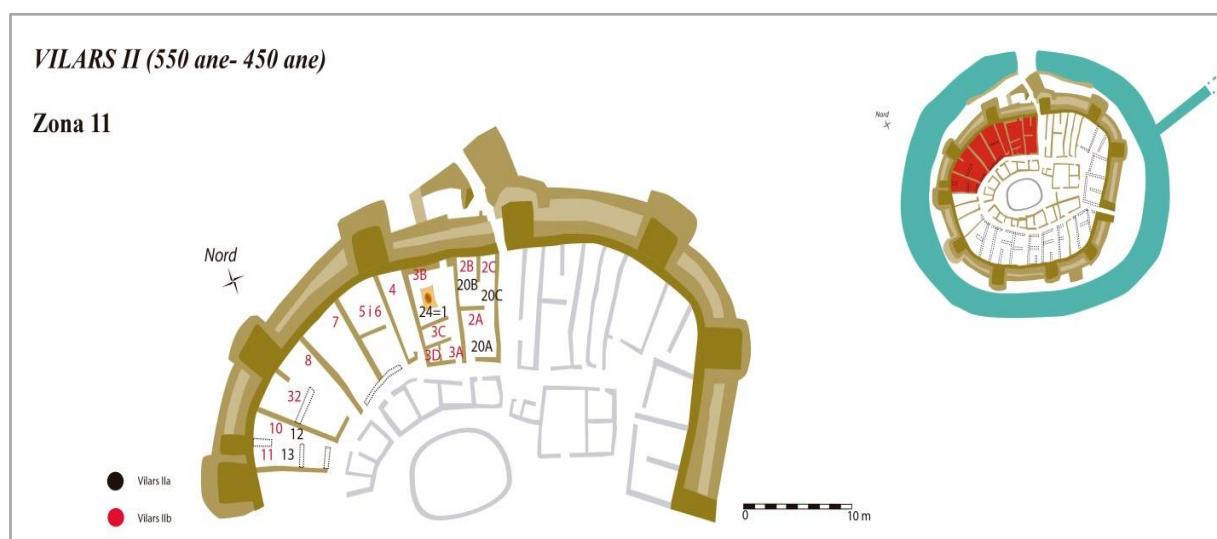

Figura 19. Sectors de la zona 11 durant la fase de l'ibèric antic als Vilars. Font: creació pròpia.

Al sud, en la part davantera de la casa, hi havia el sector 11/2A i, al nord, separats per un mur transversal en sentit est-oest (M-286, UE 11034; elevació), els sectors 11/2B i 11/2C comunicats amb l'anterior per la porta oriental (PO-293). Els sectors 11/2B i 11/2C compartien el mur mitger M-287 parcialment fossilitzat des de la fase Vilars IIa (ALONSO *et al.* 2005). Aquesta és l'estança que comunament es coneix com la “Casa del Ferrer”, donat que s’hi van localitzar diverses estructures de combustió i una fossa metal·lúrgica (FM-284) (GARCÉS *et al.* 1997, 40-42) (fig. 19).

Pel que fa al sector 11/3 fou interpretat com un espai de culte o temple degut a la presència de diversos elements singulars situats en la sala interior. L'edifici presentava una superfície útil de 55 m² i tenia una planta en forma trapezoïdal que mesurava 11 metres de longitud per una amplada entre 5 m (a la part sud) i 6,5 m (a la part nord) (GIP 2005, 657). La sala es va dividir en 4 subsectors: el primer espai, 11/3A corresponia a un vestíbul parcialment enllosat, que permetia l'accés al carrer principal i a un petit espai al que s'accedia a través d'una estreta porta (sector 11/3D). El següent espai (11/3C), era una habitació sense estructures associades que comunicava el vestíbul amb la sala posterior, fent les funcions d'avantcàmera. Finalment, es trobava la sala interior, d'uns 39 m², el sector 11/3B. Aquesta sala estava presidida per una llar singular que també tenia tres nivells de funcionament i que presentava com a peculiaritat la seva forma imitant una pell de brau estesa (fig.20). La llar de tipus orientaltzant, amb número de fet LL-525, tenia una llargada d'1'30 metres i una amplària de 0'90 metres, amb els extrems apuntats i una

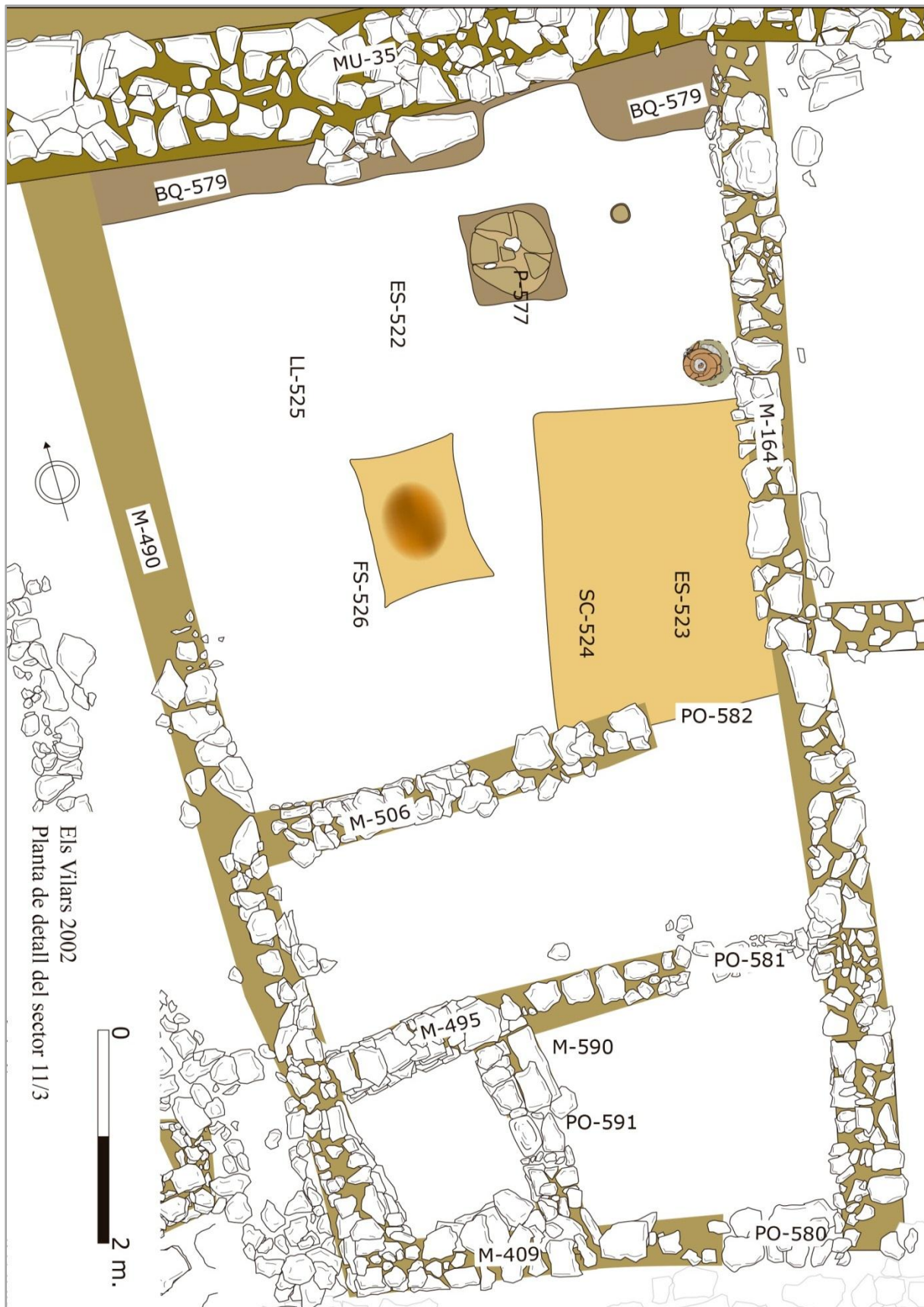
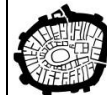

Figura 20. Planta general del sector 11/3 amb les estructures relacionades. Font: GIP 2002, fons documental.

mena de revora que delimitava la zona del foc. Ocupava una posició central respecte als murs de l'estança i estava acompanyada per una altra estructura d'elevació arrodonida i basament quadrangular construïda amb tovots que podia ser interpretada com a taula o "altar". L'espai es complementava amb el fons d'un gran recipient de ceràmica a torn parcialment enterrat i reparat amb guix contra el parament occidental del mur mitger que separava el sector (ALONSO *et al.* 2002a i 2002b; ALONSO *et al.* 2003; GIP 2005, 657-658; GIP 2007).

La principal dificultat per interpretar la funcionalitat de l'estança radica tant en l'estat de conservació de les estructures enumerades com en la pobresa del registre microespacial que les acompanya: a excepció de les llars en forma de "pell de brau" incrustat al terra de l'habitació, la resta de les estructures construïdes en terra i que funcionaven en elevació van aparèixer en un pèssim estat de conservació, donat el seu posterior arrasament.

Figura 21. Imatge del sector 11/3 durant el procés d'excavació de l'any 2002. Font: GIP 2002, fons documental.

L'estratigrafia de l'estança mostra que aquesta fou netejada escrupolosament abans de cadascuna de les refaccions documentades, el que provoca que no s'hagi pogut recuperar ni les restes dels carbons associats⁵. Quan a mitjans del segle V ane -fase Vilars IIc-, l'edifici va perdre de forma definitiva la seva funcionalitat l'espai fou segellat intencionadament amb un estrat d'argila llimosa d'uns 30 cm

⁵ Aquesta activitat està confirmada per les diferents capes mil·limètriques de color negrós que s'observen intercalades entre els successius revestiments tant de les parets com dels paviments excavats; el seu gruix i textura i la seva alternança amb els blanquejats exclouen que puguin ser considerades producte d'un incendi accidental (GIP 2005, 663).

de gruix en el qual es van recuperar, com materials més significatius un fragment ceràmic pertanyent al peu d'un *tymiatherion* i una fíbula de bronze de ressort bilateral (GIP 2005, 663). L'edifici ha estat interpretat com un recinte cultual: el més significatiu és l'equipament de la gran sala destinada al culte, la presència d'estructures fixes com la llar en forma de pell de brau, l'altar, el betil, la mènsula o lleixa d'ofrenes, la fornícula i el recipient encastat a terra i la capa ennegrida resultat de la combustió lenta i continuada, de la volatilització de cendres originades per la cremació de la llar que cobria les parets i el sòl, els quals foren acuradament blanquejats (GIP 2005, 663-665).

Aquests àmbits anteriorment descrits contrasten amb la resta dels espais de la zona, els quals eren tots d'una sola estança, de forma allargada i estreta. Només un d'aquests sectors menors, l'11/7, presentava un element singular: una altra llar en forma de pell de brau (LL-643) similar a la descoberta al sector 11/3 (GIP 2006, 22-24).

Tot i que encara queda molt per fer en aquesta zona, amb la informació disponible ja s'ha pogut constatar que, juntament amb la zona 13, acaparen els espais més grans documentats a la Fortalesa. En aquest sentit, s'ha volgut veure d'entrada el que podrien ésser uns barris "aristocràtics" o unes zones on residirien uns individus amb majors privilegis que la resta de la comunitat.

Figura 21. Dalt, llar de foc LL-520 i sota LL-525, ambdues del sector 11/3. Font: GIP 2002, fons documental.

5.1.9. Zona 12

Es tracta d'un espai de circulació en sentit nord-sud, perpendicular al carrer perimetral o zona 10, que té el seu inici davant de l'eixamplament d'aquest on forma una mena de placeta. Separa els barris d'estances de les zones 11 i 13 i presenta una amplada variable d'entre 2-3 metres, situant-se la major amplitud en la zona de contacte amb la muralla. Donat el particular procés d'arrasament del jaciment en la zona septentrional del carrer ha estat impossible relacionar físicament la seva superfície d'ús enllosada amb la porta que s'obria al nord del recinte fortificat.

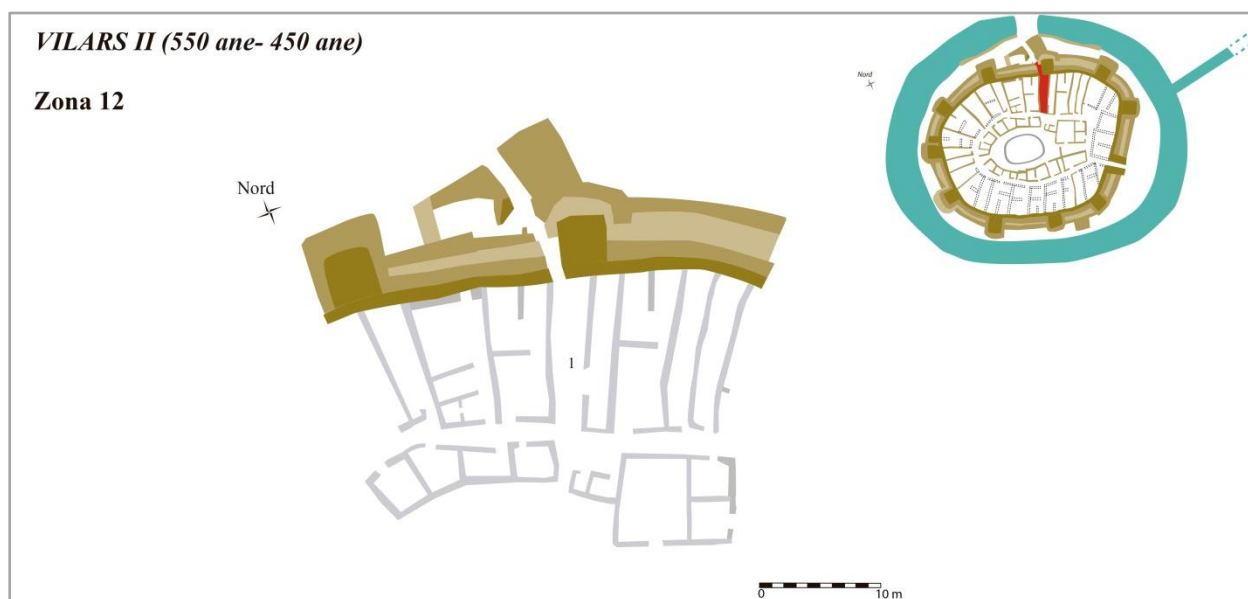

Figura 22. Sector de la zona 12 durant la fase de l'ibèric antic als Vilars. Font: creació pròpia.

A la llum de la nova lectura crono-estratigràfica dels sectors adjacents, es considera que tant els estrats d'acumulació excavats sobre el paviment enllosat com la preparació d'aquests pertanyen a l'horitzó ibèric antic, concretament la fase Vilars IIb, a la vegada que sembla prendre força la hipòtesi ja llençada als anys 90 (GARCÉS *et al.* 1992, 44; GIP 1995) que en una fase anterior (Vilars IIa) l'espai de circulació va estar ocupat per una estança d'ús indeterminat, la qual cosa confirmaria que la porta nord de la Fortalesa es va construir durant la fase Vilars IIb, és a dir, a les darreries del segle VI ane (GIP 2003, 21-22).

5.1.10. Zona 13

A la zona 13 cal referir-se als habitatges que funcionen des de la porta nord (PO-253) i el carrer en direcció nord-sud (zona 12), el qual comunica amb la porta nord, fins a la torre porta situada a l'est (T-319). Aquests hàbitats s'estructuren de manera perpendicular i paral·lels l'un al costat de

l'altre, delimitats entre la muralla (zona 3) i el carrer principal (zona 10). Els habitatges es disposen paral·lels a la muralla, raó per la qual es va produir una correcció en forma d'espai triangular. Es tracta d'habitacions de grans dimensions: durant la fase Vilars IIa, l'estança corresponent al sector 13/12 presenta 13 metres de llargada i 4 metres d'amplada, amb una superfície útil de 52 m². Per a fer-se una idea de les seves dimensions en comparació als altres espais d'habitació de la Fortalesa, la seva excavació es va dividir en 4 subsectors diferents: 13/12A, 13/12B, 13/12C i 13/12D (fig. 23) (GIP 2007, 53).

Figura 23. Sectors de la zona 13 durant la fase de l'ibèric antic als Vilars. Font: creació pròpia.

En la mateixa estança, però en el nivell d'ocupació pertanyent a la fase Vilars IIb, es va documentar un enterrament infantil en fossa, que contenia les restes òssies d'un individu perinatal amb una fusaiola (EN-282) i restes òssies de dues deposicions sobre el parament arrasat, que suggereixen la intencionalitat de la seva col·locació en el moment de la construcció del mur (GARCÉS *et al.* 1995).

5.1.11. Zona 14

La zona 14 correspon a l'espai de circulació en direcció est-oest que des de l'encreuament dels carrers 5 i 15 mena a la porta principal (T-319) i serveix de límit entre les zones 4 i 13.

Les restes de l'horitzó ibèric antic són dos enllosats successius relacionats amb les respectives portes (PO-323 i PO-350) localitzats al passadís de l'entrada fortificada, els quals presentaven un mal estat de conservació (GIP 1998, 74; GIP 1999, 25-26).

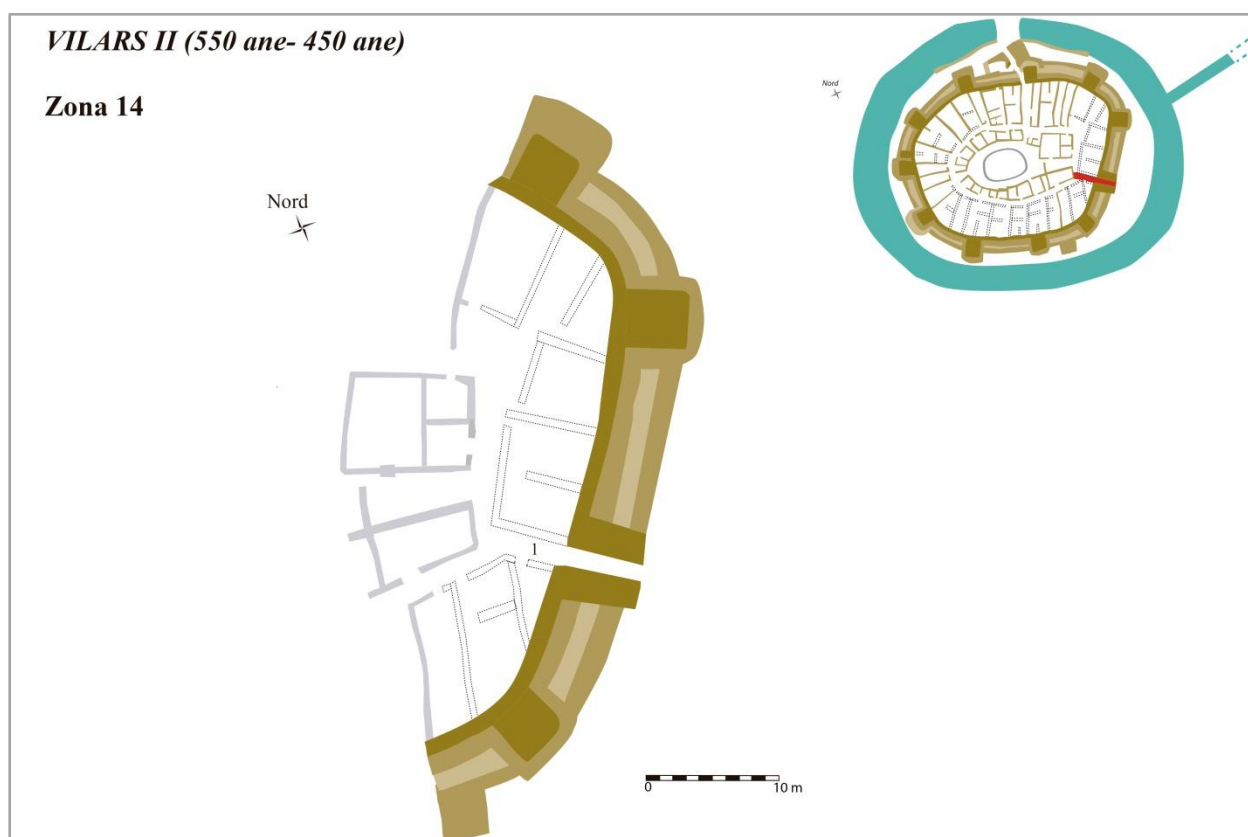

Figura 24. Sector de la zona 14 durant la fase de l'ibèric antic als Vilars. Font: creació pròpia.

5.1.12. Zona 15

Aquesta zona fou identificada durant els treballs de delimitació de la xarxa viària relacionada amb la porta principal durant la campanya de 1998. Es tracta d'un carrer en sentit nord-sud, que neix a la confluència dels carrers Zona 5 i 14 (Vilars 0 i I), i que enllaçarà amb el carrer septentrional o zona 10 (GIP 1999, 30).

La zona es compon de 4 sectors diferents, dels quals el 2 i el 3 corresponen a les fases més antigues de la Fortalesa, és a dir, a Vilars 0 i I i els sectors 1 i 4 pertanyen a la fase Vilars IIa. Pel que respecta al sector 15/1, aquest presentava nivells escassos i inconnexes (GIP 2014, 56), essent els vestigis situats per sota, de la fase Vilars I (sector 15/2), els millor conservats.

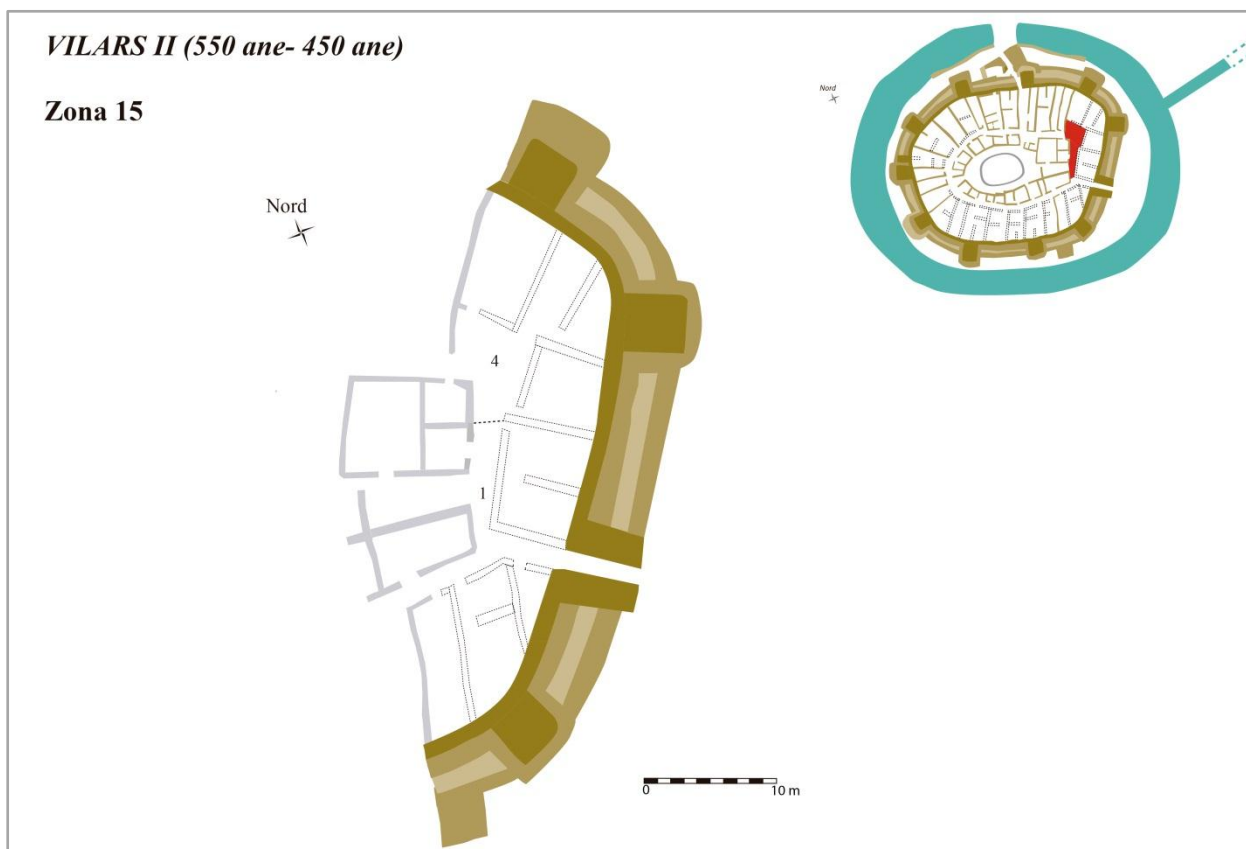

Figura 25. Sectors de la zona 15 durant la fase de l'ibèric antic als Vilars. Font: creació pròpia.

El sector 15/4 es situava per sota el testimoni i per tant, el que en coneixem és una informació parcial, però on pot interpretar-se una superposició d'estructures que evidencien un canvi estructural important marcat per l'aparició de nivells de carrer (sector 15/4) per damunt de nivells d'hàbitat més antics (13/16) (GIP 2012, 23-24).

5.1.13. Zona 17

La zona 17 resulta una de les novetats aparegudes en el transcurs de la recerca en el tall del testimoni central durant l'any 2011. Es tracta d'un tram de carrer que entraria vers el centre de la Fortalesa i que queda centrat entre les estances orientals de la zona 6. Al nord deixa els sectors 49 i 48, i al sud el 44. Cap a l'est desconeixem els nivells de carrer de la zona 15 que s'hi unirien, i a l'oest entra en el tall del testimoni vers el sector 10 de la zona 6 (GIP 2000).

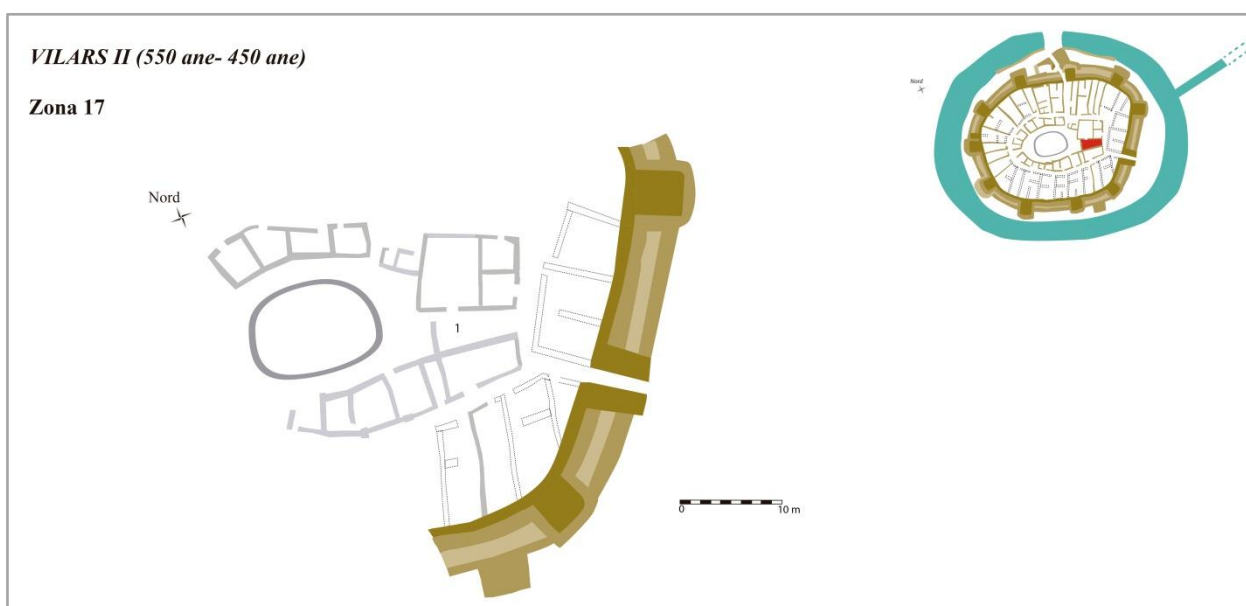

Figura 26. Sector de la zona 17 durant la fase de l'ibèric antic als Vilars. Font: creació pròpia.

El carrer estava format per dos paviments enllosats, un d'ells constituint un nivell de vorera format de blocs quadrangulars de calcària i sorrenca amb algun que altre molí granític reaprofitat en el seu interior. Tots els elements presentats i excavats pertanyien a la fase Vilars IIb (GIP 2014, 17-37).

6. ACTIVITATS PRODUCTIVES EN LA FORTALESA DELS VILARS DURANT LA FASE VILARS II (550 ANE- 450 ANE)

Com s'ha vist en les zones explicades anteriorment, els àmbits descrits pertanyen a funcions molt diferents: hàbitat, emmagatzematge i producció, amb alguns espais possiblement d'ús comunitari, a banda de les defenses de la Fortalesa.

A partir de la realització de diversos estudis, les dades testimonien que a la Fortalesa es realitzaven les típiques activitats econòmiques realitzades en la protohistòria, com són l'agricultura, la ramaderia, el comerç i l'artesanat (metal·lúrgia i probablement tèxtils) (GARCÉS *et al.* 1993, 43-45; GARCÉS *et al.* 1997, 11-17; ALONSO *et al.* 1994/1996, 319-339, NIETO 2012, 150).

Referent a la metal·lúrgia del ferro i la manufactura dels metalls no ferris cal comentar la datació inicial de finals segle VIII ane; és a dir, es tracta d'una activitat que es produïa en la Fortalesa molt abans de l'arribada dels primers productes exògens, i que per tant cal relacionar-la més aviat a un desenvolupament autòcton (JUNYENT 1992, 21-35), mostrant-se en la fase de Vilars II un clar desenvolupament tècnic en les peces recuperades (ROVIRA 1997, 223).

Mereixen una descripció més detallada els estudis arqueobotànics i els faunístics, els qual han estat objecte d'estudi exhaustiu per Natàlia Alonso (ALONSO 1992; ALONSO 1997; ALONSO 1998; ALONSO *et al.* 2004, 9-24; ALONSO *et al.* 2008, 149-158; ALONSO 2014), en el primer cas i per Ariadna Nieto en tot allò que respon a restes arqueofaunístiques (NIETO *et al.* 2010, 125-146; NIETO 2012; NIETO 2013; GARCÉS, NIETO 2014, 93-136), amb les seves respectives tesis doctorals⁶ i estudis posteriors. Donat que són estudis en que els seus resultats ja han estat publicats, aquí només es farà una síntesi global d'aquells que tinguin a veure amb la fase del ibèric antic de la Fortalesa.

Pel que respecta a l'agricultura, sembla estar basada en els cereals d'hivern, blat nu i ordi vestit, amb un major complement format per cereals de primavera, mill, mill italià i lleguminoses, en especial la lletia i la fava. Durant la fase Vilars II quan es documenta una major diversitat de conreus.

Un dels enigmes de la Fortalesa és que no es sap on es guardava l'aliment, ja que no s'hi han recuperat estructures d'emmagatzematge. Aquest, probablement hauria estat en un fortí, en un edifici o en la zona delimitada pel fossat, ja que el sistema defensiu que protegia el poblat també hauria protegit els subministres econòmics. En defensa d'aquesta teoria, val a dir que la Fortalesa no ofereix pràcticament cap espai obert necessari pels cultius a gran escala. Això, sumat al fet que les portes són molt estretes, el transport dels cereals probablement s'hauria fet utilitzant recipients petits o mitjans, tal vegada sacs o cistells (ALONSO *et al.* 2008, 150-151). S'ha considerat que amb tota probabilitat la producció d'aliment es faria sobretot en activitats domèstiques, ja que no s'han recuperat evidències d'una gran producció que donés excedent. En la figura 27, es mostren les diferents àrees de concentració de restes arqueobotàniques: es pot apreciar com aquestes es concentren clarament en la zona central (zona 6), especialment en els sectors nord-est i sud-est al voltant de la cisterna (zona 7), essent els cereals d'hivern *H. vulgare* y *T. aestivum / durum* els més comuns. Les anàlisis de les mostres recollides en el lloc, mostren que els cultius de cereals recollits es van portar al interior després del processament de pre-emmagatzematge, utilitzant un edifici encara desconegut com a graner.

---

⁶ ALONSO, A. (1997): *Agricultura a la plana occidental catalana durant la protohistòria*, tesi doctoral. Universitat de Lleida i NIETO, A. (2012): *Entre el consum i l'afecte. La interacció entre els animals i les comunitats protohistòriques de la plana occidental catalana (segles VII-IV a.C.)*, tesi doctoral. Universitat de Lleida.

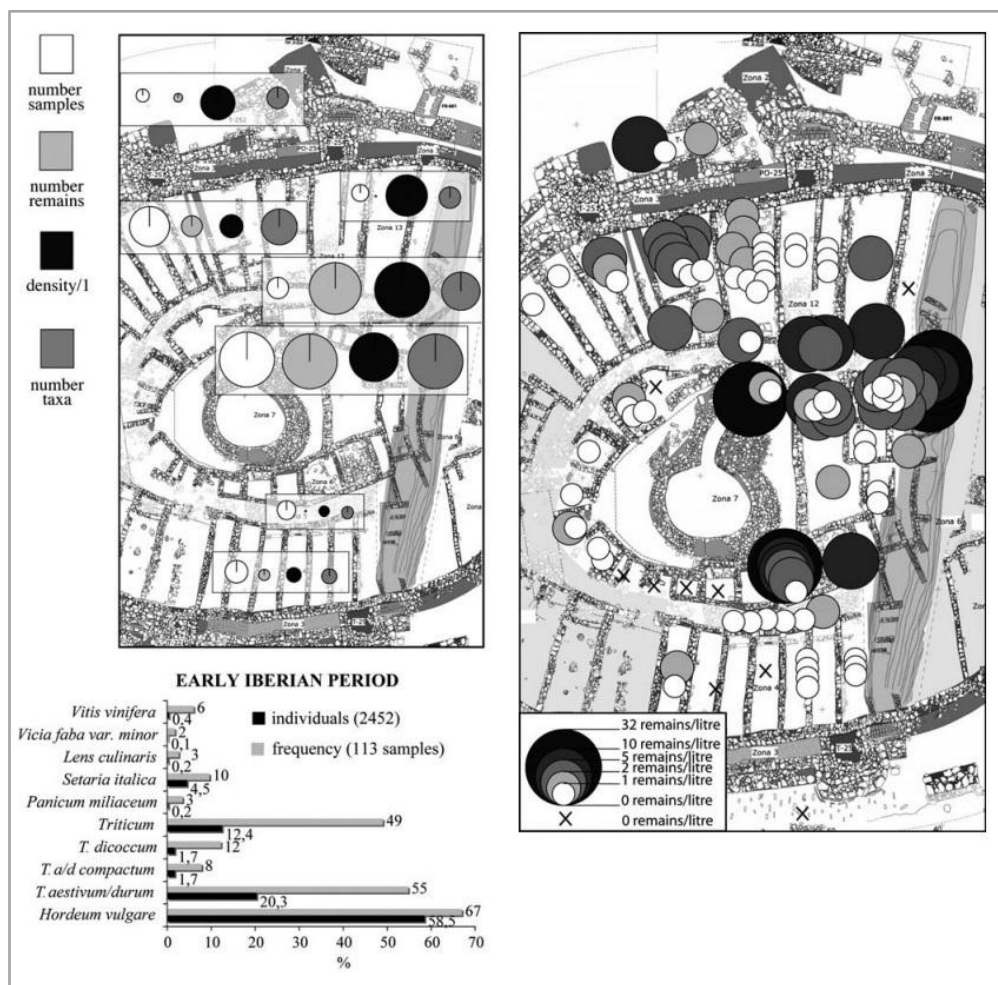

Figura 27. Concentració de restes arqueobotàniques segons les zones dels Vilars en la fase de l'ibèric antic. Font: ALONSO *et al.* 2008, fig. 4.

Pel que respecta al registre faunístic de la fase Vilars II, els resultats publicats per A. Nieto, mostren que en entrar en el període ibèric antic es produeix una major explotació dels productes en vida dels bovins, una menor rendiment de la carn de porc, ja que els sacrificis del porc es farien a finals de tardor (NIETO 2013, 142) i la “zonificació” d’algunes pràctiques rituals que semblen associar-se a determinats barris (zona 11), relacionats amb l’aparició de recintes culturals i espais singulars. Nieto relaciona aquestes noves pràctiques amb les primeres ceràmiques importades d’ambients grecs, les quals haurien vingut acompanyades d’un canvi progressiu del costums, gustos alimentaris i canvis en la gestió, segurament degut a la introducció de millores en la cria del bestiar i potser a una major intensificació de l’activitat agrícola que s’hauria reflectit en una disminució de la mortalitat infantil, una disminució de l’activitat cinègica, el manteniment dels animals fins a edats més adultes, relacionat directament amb una explotació més intensiva de les pastures i de l’energia animal (NIETO 2012, 738).

Cal destacar també la ritualitat associada en aquest període als fetus de cavall: dels 15 que se n'han documentat en la Fortalesa, 9 pertanyen a la fase Vilars II (fig. 28). A partir de l'estudi de l'enterrament dels èquids, s'ha pogut documentar que aquests no eren animals que s'utilitzaven pel consum i que se'ls hi feia el mateix tipus de tractament que rebien alguns dels infants del poblat, fet que s'ha interpretat com un índex d'equiparació simbòlica entre l'humà i l'animal (NIETO 2013, 157).

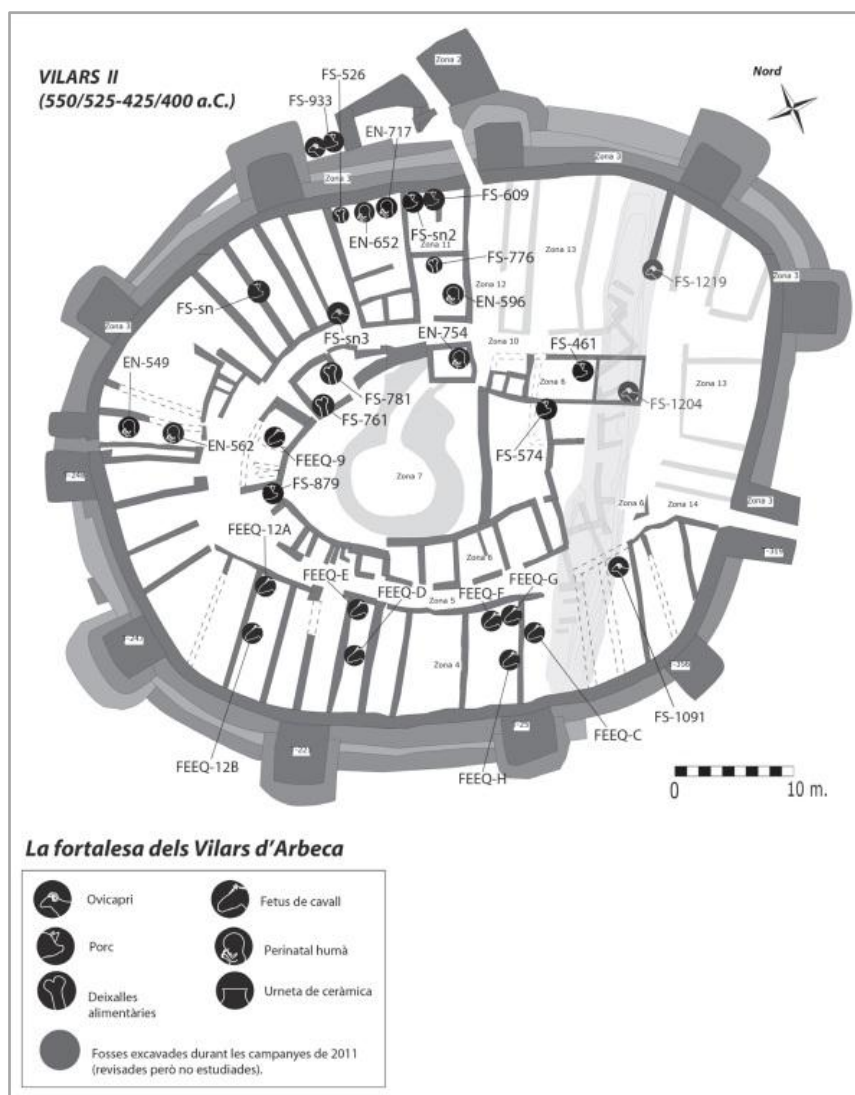

Figura 28. Localització en enterraments o en fosses d'animals i perinatals durant la fase Vilars II. Font: NIETO 2013, fig. 4b.

7. CULTURA MATERIAL: LA CERÀMICA

Després de 30 anys d'excavacions pràcticament ininterrompudes, la Fortalesa dels Vilars ha proporcionat milers de fragments de materials ceràmics. En relació amb la fase de l'ibèric antic, com

s'ha pogut veure anteriorment excavada en extensió i documentada en bona part del jaciment, els materials que ha proporcionat el jaciment dels Vilars són abundants però, per desgràcia, molt fragmentaris. En el següent apartat el que es pretén és presentar una síntesi de tots aquests materials ceràmics, posant-los en conjunt i dividint-los per zones i etapes, per tal de poder extreure conclusions a nivell de conjunt.

La fase de l'ibèric antic al jaciment dels Vilars (550 ane- 450 ane) a nivell de materials és molt significativa ja que és el moment que podem identificar a partir de la presència de les primeres ceràmiques tornejades associades a ambients meridionals i a l'aparició de les primeres importacions de caràcter mediterrani, convivint amb les produccions ceràmiques locals fetes a mà.

Com s'ha relatat en la presentació d'aquest treball, per a poder tenir tota la informació sintetitzada, aquesta ha estat integrada en una base de dades creada amb el programa Microsoft Excel 2010, feta pel Grup d'Investigació Prehistòrica i revisada, modificada i ampliada pel present estudi, on la informació es vertebrava a partir de les unitats estratigràfiques i on es té en compte el sector on pertany cada una d'elles⁸, l'any en que s'han recuperat i la subfase de Vilars II a la que s'ha atribuït, en el cas que fos possible especificar-la. En la base de dades s'ha utilitzat la metodologia del Grup d'Investigació Prehistòrica, on es té en compte el nombre total d'individus. Les restes ceràmiques han estat dividides segons la seva manufactura, és a dir, si han estat fetes a torn o a mà i a partir d'aquí segons el tipus de producció al qual es poden atribuir. Les produccions tingudes en compte per a la fase Vilars II, donat que són les que apareixen amb més freqüència, han estat les següents: la ceràmica grisa monocroma (GRMONO), ceràmica àtica de figures negres (ATI FN), ceràmica àtica de figures roges (ATI FR), altres importacions (IMP ALT), àmfora fenícia (AM FEN), àmfora púnica (AM PUN) i altres produccions amfòriques no identificades (AM ALT), per aquelles fàcies ceràmiques importades. Pel que respecta a la ceràmica ibèrica, aquesta ha estat dividida entre els seus aspectes formals, és a dir, si són ceràmiques ibèriques reduïdes (IBERED), si són ibèriques oxidades (IBEOX), o pintades, les quals poden ser o bé reduïdes o oxidades (IBERPI). En el Grup d'Investigació Prehistòrica també es distingeixen els recipients de gran emmagatzematge, és a dir, les àmfores ibèriques (AM IBE) i les tenalles (TENALLA), però pel present treball s'ha decidit afegir aquests dos grups a la ceràmica ibèrica oxidada, ja que aquests distingeixen una funció de les peces dins el grup de les ceràmiques ibèriques, aspecte que no es considerat en cap altre grup ceràmic en la base de dades del GIP.

⁸ La zona a la qual pertanyen les diverses unitats estratigràfiques no ha estat un camp tingut en compte com a aspecte diferencial, ja que aquesta va intrínseca en el número d'UE.

Per el que respecta la ceràmica a mà, aquestes han estat dividides segons les seves característiques formals i decoratives, segons si són ceràmiques locals polides (CLPOL), ceràmiques locals grolleres (CLGRO). Aquesta diferenciació s'ha establert en base als criteris emprats ja en el GIP: les ceràmiques a mà grolleres als Vilars es presenten generalment com a urnes de grans i mitjanes dimensions, destinades a l'emmagatzematge, mentre que les ceràmiques polides es presenten en recipients de petites dimensions, associats a vaixel·la de taula, per norma general.

Tot i que en la base de dades aquestes queden separades segons si són ceràmiques decorades amb acanalats (CDACA), ceràmiques decorades amb elements plàstics aplicats (CDPLA) i ceràmiques decorades amb incisions (CDINC), en els resultats, com es veurà en el següent apartat, s'ha optat per sintetitzar la informació ajuntant aquests tres grups en un de sol, anomenat ceràmiques decorades variis (CDECV). Tot i que es tracta d'una classificació molt general, és el necessari per poder extreure percentatges reals de tots els elements ceràmics recuperats al jaciment dels Vilars.

Figura 29. Base de dades creada pel present treball. Font: pròpia.

7.1. La ceràmica grisa monocroma

Es tracta d'una producció en origen focea, la qual té els seus antecedents en el *bucchero eolico* (segle VII-VI ane). Aquestes ceràmiques, inicialment procedents de la Grècia de l'Est i després produïdes en les colònies gregues, aviat foren imitades pels pobles indígenes. Les troballes de ceràmica grisa monocroma al sud francès s'estenen pel Llanguedoc Oriental, la vall baixa de l'Erau, a la vall de l'Aude i la Provença (PY 1979-80, 155; ARCELIN-PRADELLE, BEDET, PY 1982, 19-

20). Al nord-est peninsular, les primeres produccions de vaixel·la de ceràmica grisa monocroma provenien de l'àrea d'influència de les colònies gregues com *Massalia* i *Emporion*, on les comunitats indígenes del *hinterland* d'aquests grans nuclis n'adoptarien el model de producció més tard. Pel que respecta a les produccions del nord est peninsular en destaquen les troballes a Ullastret, i el litoral i prelitoral de l'Empordà. A les terres de Ponent la ceràmica grisa monocroma sembla arribar en un inici en relació al circuit del comerç emporità, però no es descarta la idea de que pogués haver-se creat un centre de producció proper a la plana occidental (GARCÉS, MARTÍN, VILÀ 2003, 22-24), degut al gran volum que apareix a la Ilergècia oriental (fase Vilars Iib) i la total absència d'aquesta producció al Baix Segre.

Es tracta de ceràmiques de pastes fines, ben depurades i amb desgreixants molt fi de mica daurada, calç, quars i elements orgànics, cuita en cocció reductora podent donar com a resultat diverses tonalitats i acabats diversos (GARCÉS, MARTÍN, VILÀ. 2003, 8).

Figura 30. Ceràmica grisa monocroma recuperada en la fase Vilars II. 1. Copa amb nanses UE 6011. 2. Plat vora penjant UE 6520. Foto: X. GOÑI 2016, modificada.

En la plana occidental el jaciment per excel·lència que presenta un conjunt de materials de ceràmica grisa monocroma és la Fortalesa dels Vilars (Arbeca), en la seva fase Vilars II: malgrat que en la fase Vilars Iia ja queda documentada la presència d'aquesta producció, el repertori més voluminós queda representat en les fases Vilars Iib i Vilars Iic, i suposa la importació quantitativament més documentada i representativa de l'horitzó ibèric antic en el jaciment dels Vilars, com es veurà a continuació.

7.2. La ceràmica àtica de figures negres

Es tracta d'un únic fragment recuperat en tota la Fortalesa. Fou localitzat en una remoció antiga provocada per la construcció del pou-cisterna, en un moment avançat de Vilars IIc (475 ane-450 ane), probablement en el canvi de fase cap a Vilars III (450 ane-325 ane).

Figura 10. Ceràmica àtica de figures negres, UE 7028. Foto: X. GOÑI 2016, modificada.

Aquest petit fragment, no pot donar l'idea de la perfecció tècnica i estètica assolida pels tallers àtics, malgrat que la seva importància radica en la mera presència a la Fortalesa, degut al seu alt cost i circulació restringida. El fragment sembla correspondre a una copa o *kylix* del grup d'Haimon⁹. La comercialització d'aquests vasos indica doncs la projecció d'*Emporion* vers els mercats del llevant i el sud-est peninsular (JUNYENT, LÓPEZ 2016, 128).

7.3. La ceràmica àtica de figures vermelles

El gruix de les importacions de ceràmica àtica de figures vermelles en els Vilars es situa sobretot en les fases III i IV, però val la pena esmentar un petit fragment de càntar *sessile* de ceràmica àtica de la classe de *Saint Valentin*, el qual cronològicament queda situat a cavall entre l'última fase de Vilars II i principis de Vilars III.

⁹ Es tracta d'un taller molt actiu durant bona part del segle V ane, on l'origen és el Pintor d'Haimón. Aquest taller ha estat denominat per la bibliografia especialitzada com a grup de seguidors d'Haimón. Les seves manufactures es poden rastrejar sense problemes fins a les primeres dècades de la segona meitat del segle V ane, entre altres raons perquè el seu èxit propiciarà que el taller segueixi viu amb l'arribada de nous aprenents que després passaran a mestres amb els mateixos esquemes, fins que el mercat s'esgoti molt avançat el segle V ane (GARCÍA CANO 2014, 39-40).

El fragment pertany a la part superior del cos del vas i s'observa una decoració consistent en dos panells verticals separats per una línia de vernís negre: un reservat, amb línies obliqües de vernís diluït i l'altre envernissat en negre amb "plomes" en pintura blanca sobreposada. Malgrat tractar-se d'un fragment de tan petites dimensions no ofereix dubtes la seva identificació (grup VII de Howard i Johnson) per ser "les plomes" un motiu decoratiu molt característic, com també ho són els escacs i les fulles de llorer o d'heura, encara que podria atribuir-se a un escif, vas que també l'incorpora. La seva presència a la Fortalesa s'atribueix, com en el cas de les

figures negres, a la projecció d'*Emporion*, on es troben en abundància peces de la classe de *Saint Valentin*.

Figura 32. Fragment de ceràmica de la classe *Saint Valentin*, UE 6150. Foto: X. GOÑI 2016, modificada.

Aquest fragment és de suma importància per la seqüència cronològica dels Vilars, ja que per la seva posició estratigràfica, ofereix un TPQ (*terminus post quem*) a la construcció del pou-cisterna que és necessàriament posterior a un mur datat en el darrer quart del segle V ane pel petit fragment àtic (JUNYENT, LÓPEZ 2016, 128).

7.4. La ceràmica fenícia-púnica

En la Fortalesa dels Vilars, les produccions de tradició fenícia estan poc representades quantitativament, però hi són presents, com es veurà més endavant. Quasi en la seva totalitat: es tracta de fragments d'àmfora amb engalba veig (fig. 33, 1) i interior ataronjat, amb abundant desgreixant de pissarra, mica platejada i partícules esquitoses, comunament identificada dins el grup *Malaka* (TORRES 1995, 256-257) (fig. 33, 2). Aquests fragments es troben dispersos en diverses zones de l'interior de la Fortalesa com es veurà a continuació (apartat 7.1).

Figura 33. Fragments d'àmfora fenícia, diverses UEs. Foto: pròpia.

Un altre element a destacar és un morter trípede. Malauradament, la seva adscripció a la tradició fenícia només es pot basar el en la forma del bol trípede, ja que la seva pasta no ha pogut estar identificada i adscrita a cap tipologia ceràmica.

Les importacions pròpiament púniques als Vilars es redueixen a dos únics fragments identificats: el primer d'ells, és un petit fragment d'àmfora púnico-ebusitana assimilable a les primeres produccions eivissenques dels dos primers quarts del segle VI ane (TORRES 1995, 258).

L'altre fragment recuperat és un morter: presenta una pasta de color marró molt clar amb decoració

Figura 34. Possible morter púnic, UE 6326. Foto: X. GOÑI 2016, modificada.

pintada a bandes concèntriques roig vinós en la superfície de recolzament i bandes més estretes paral·leles a prop de la base. Es tracta d'una base plana d'un recipient còncav de paret gruixuda i estructura massissa del qual no es conserva la part superior del cos i la vora. En el fons intern té una profunda estria gravada en espiral de deu voltes, destinades a accentuar l'efecte abrasiu de la superfície.

La tipologia correspon a la dels morters púnics i, encara que no se n'ha provat la procedència, podria tractar-se d'una importació eivissenca donada l'espiral del centre i la pasta de la peça, amb abundants nòduls vermellosos (GUERRERO 1995, 208; TORRES 1995, 258; JUNYENT, LÓPEZ 2016, 120).

7.5. Altres importacions

Tot i que no constitueixen un gran repertori, sí que cal diferenciar les escasses importacions gregues o gregues d'occident que es localitzen als Vilars. Es tracta d'un total de 8 fragments, tots procedents d'ambients grecs, entre els que trobem tant vaixel·la fina de taula com àmfores.

En la intervenció de l'any 1992, es varen documentar ja dos¹⁰ fragments de ceràmica grega d'occident pintada (altrament dita pseudojònia¹¹), apareguts en els nivells més inferiors de Vilars IIa i podent-se datar així a mitjans de la sisena centúria (GARCÉS *et al.* 1992, 32). Més tard, l'any 2001, es va recuperar un altre fragment de ceràmica grega d'occident, un petit fragment de copa, molt lleugerament carenada, amb una superfície externa llustrosa decorada amb dues bandes de color ataronjat o beix clar i la interior completament pintada de color marró-negrós (GIP 2001, 36-37).

Figura 35. Ceràmiques de producció grega. 1, fragments de ceràmica grega d'occident pintada, UEs 6047 i 6235. Copa jònia B2, UE 6540. Foto: 1, pròpia. 2, X. GOÑI 2016, modificada.

Un altre fragment a destacar és tracta d'una paret del cos d'una copa B2 jònia. Del fragment en destaca sobretot el vernís vermell en la part inferior de la cara externa i el disc reservat rodejat per una franja negra. Tot i que els primers exemplars procedeixen de tallers de la Grècia de l'Est, per alguns de l'illa de Samos, la difusió d'aquest vas per la Mediterrània es va produir ràpidament i és la

¹⁰ Actualment un dels fragments recuperats l'any 1992 es troba desaparegut.

¹¹ L'estudi d'aquestes produccions, així com les de la pròpia Grècia de l'Est, on es troben els prototipus, ha experimentat successius canvis i aportacions en els darrers anys, augmentant els focus de procedència i els matisos de les produccions. Caldrà doncs una recerca acurada per situar el fragment, que en qualsevol cas constitueix una importació segura.

que millor representa la projecció foceu-emporitana sobre el llevant peninsular a finals del segle VI ane. Amb tota probabilitat, l'exemplar dels Vilars podria correspondre a una imitació massaliota. Finalment, cal fer esment a dos petits fragments informes, pertanyents a les UEs 10068 i 13054, els quals foren identificats com a àmfores magnogregues antigues. Donat que són fragments informes, la seva assignació a una forma ceràmica específica no ha estat possible¹².

7.6. La ceràmica ibèrica

Les produccions ceràmiques ibèriques són molt variades en quant a aspectes tècnics, funcions i decoracions. Per posar un exemple, Tarradell i Sanmartí (1980) varen fer una divisió en grups de les ceràmiques considerades ibèriques entre les quals varen distingir-ne set de diferents¹³. Hi ha altres tipologies establertes per la ceràmica ibèrica, entre les quals en destaquen l'assaig establert per C. Mata i H. Bonet (1992) i la tipologia de X. Cela per les ceràmiques del Penedès (1994).

Així doncs, es poden trobar diferents classes de ceràmica, de pastes diverses i destinades cadascuna d'elles a unes tasques diferents com ara els grans recipients destinats a l'emmagatzematge, produccions ceràmiques relacionades amb la preparació i consum d'aliments, la vaixel·la de taula (molt associada als *symposium* i al consum de vi), i les ceràmiques comunes.

Aquestes peces eren cuites a altes temperatures, ja que s'ha documentat que els forns ibèrics podien arribar entre els 750°C i 1000°C, donant com a resultat una qualitat excel·lent, amb pastes molt treballades i depurades, de so metàl·lic i superfícies cuidades. La seva cocció podia ser o bé oxidant o bé reductora, presentat per norma general la primera, el qual significa que a l'hora de la cocció hi ha presència d'aire en la cambra, donant com a resultat pastes amb coloracions clares de tons groguencs, ataronjats i beix. Aquestes característiques tècniques es mantindrien sense grans canvis substancials des de l'inici de la seva difusió en el segle VI ane fins al final de la cultura ibèrica al segle I ane (MATA; BONET 2005, 147).

Les tècniques utilitzades per a les decoracions de la ceràmica ibèrica a torn oxidada eren força homogènies en tot el territori: pintura monocroma, per norma general d'un to rogenc vi, alguns cops

¹² Fragments identificats per Marta Santos, Pere Castanyer i Joaquim Tremoleda, del museu d'Empúries.

¹³ En *L'état actuel des études sur la céramique ibérique* (1980), Tarradell i Sanmartí distingiren entre: la ceràmica clara cuita al forn amb la tècnica oxidada freqüentment amb pintura i estesa per tots els territoris de la cultura ibèrica, la ceràmica policroma, limitada al sud del País Valencià (entre la qual cal destacar l'estil Elx-Arxena i Llíria), la ceràmica gris de parets fines, que es troba sobretot a Catalunya, la ceràmica grisa estampillada, la ceràmica de vernís roig (entre Alacant i Múrcia), la ceràmica de vernís roig ilerget i la ceràmica de cuina a mà, de substrat preibèric.

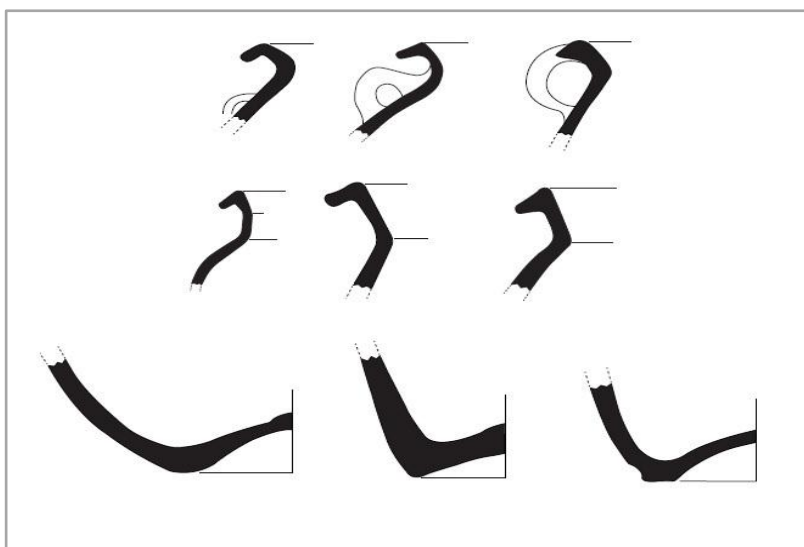

Figura 36. Tipologia de vores i bases dels grans contenidors d'emmagatzematge recuperats als Vilars. Font: pròpia.

bícroma, vermell i negre o vermell sobre blanc (SANMARTÍ; SANTACANA 2005, 114) i, en menor mesura es troben aplicacions plàstiques, impressions, estampilles o incisions.

Sense aparèixer amb tanta freqüència com la ceràmica de cocció oxidant, hi ha la ceràmica grisa, la qual presenta característiques tècniques molt semblants però essent cuites en un

ambient reductor, sense entrada d'oxigen i amb fum a la cambra, motiu pel qual són d'una coloració més enfosquida que les oxidants. Es tracta d'una ceràmica fonamentalment de vaixel·la, sent la seva forma més típica el vaset bitroncocònic amb nansa vertical. Cronològicament la trobem ja en contextos del segle VI ane, però el seu ús es generalitza a partir del segle IV ane (SANMARTÍ; SANTACANA 2005, 116). Aquest tipus de ceràmica ibèrica, tot i estar documentat en la fase de Vilars II, és de forma minoritària, com es veurà a continuació (veure apartat 8).

Durant la fase de l'ibèric antic als Vilars, les formes de ceràmica ibèrica recuperades són diverses variant la seva funció, però en destaquen sobretot els elements de transport i emmagatzematge, entre els quals destaquen les tenalles amb vora tipus coll de cigne i bases umbilicades (fig. 36). Pel que respecta a les àmfores, aquestes presenten una representació molt baixa als Vilars, quasi en la seva totalitat atribuïbles al tipus 1 de Sanmartí i Bruguera (SANMARTÍ; BRUGUERA 1997). Pel que respecta a la resta de materials a torn, en destaquen els elements de vaixel·la de taula com ara els plats o bols profunds, amb vores penjants i bases anulars o planes (i massisses).

Les decoracions pintades documentades en la Fortalesa en aquest període mostren motius geomètrics simples, com són les bandes paral·leles horitzontals per norma general i els filets d'aigua verticals i aspes en casos particulars (fig. 37).

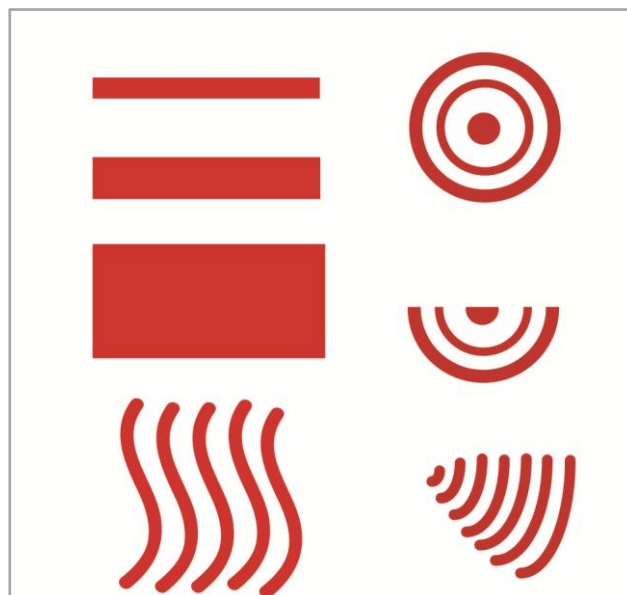
Figura 38. Exemple de tenalla ibèrica recuperada als Vilars, UE 13138.

Foto: X. GOÑI 2016, modificada.

Les pastes que es documenten en aquest període a la Fortalesa són molt variades entre elles, per color, consistència i desgreixant: per norma general, presenten tonalitats de color externs que van des del beix a l'ataronjat, passant per colors ocres i rosats. Pel que respecta a la consistència de les ceràmiques ibèriques de la Fortalesa, se'n troben des d'aquelles més sabonoses fins a altres amb consistència dura i so metàl·lic. Una cosa similar passa amb el desgreixant, on en algunes ceràmiques ibèriques en presenten amb abundància, i en canvi, en

altres, és molt depurat i quasi no visible. Tota aquesta diversitat en les ceràmiques ibèriques fa pensar en varis focus d'origen d'aquestes ceràmiques, descartant que es tracti d'un únic taller de producció local.

Figura 37. Sèrie de motius geomètrics ibèrics presents als Vilars. Font: pròpia.

7.7. La ceràmica a mà

Com el seu nom indica, aquest tipus de ceràmica s'elaborava sense la tecnologia del torn. És el tipus de ceràmica utilitzat des del neolític, i el predominant en el nord-est peninsular fins mitjans del

segle VI ane. A la Fortalesa dels Vilars, durant les fases 0 i I és l'únic tipus de ceràmica que s'hi documenta i durant tota la fase de l'ibèric antic dels Vilars, el gruix del conjunt està constituït per recipients elaborats a mà de tradició local.

El principal problema existent per la realització de treballs sobre la ceràmica a mà radica en la falta de tipologies establertes per al seu correcte estudi. En destaquen els treballs de B. Dedet i M. Py (1975) per a les ceràmiques a mà protohistòriques del Llenguadoc o la tipologia establerta per X. Maese (2005) per a les ceràmiques a mà de la ciutadella ibèrica d'Alorda Park (Calafell).

En les terres de ponent, només es compta amb la tipologia realitzada per J. Gallart (1988) en la necròpolis de la Pena (Torregrossa).

Aquesta falta de treballs es combina amb el fet de que les ceràmiques a mà són produccions locals, diferents a cada regió i per tant, impossibilita l'existència d'una tipologia que pugui servir per a totes les ceràmiques a mà.

Per el que respecta a la fase de l'ibèric antic dels Vilars, aquest tipus de ceràmiques són les predominants, per norma general amb els acabats grollers essent els més representats dins el conjunt d'aquest tipus de ceràmica. Es poden diferenciar dos tipus: la ceràmica a mà reduïda i la ceràmica a mà oxidada, distinció que correspon a la diferent coloració del seu exterior.

En destaquen els contenidors de proporcions grans i mitjanes, amb cossos globulars i/o ovoides i bases planes o amb peus anulars diferenciats. Les vores presenten majoritàriament secció arrodonida amb un índex d'exvasament variable que tendeix a la verticalitat. Hi són presents, no obstant, de forma mantinguda, els perfils rectangulars i els llavis bisellats sempre amb tractaments de la superfície acurats. Les ceràmiques d'acabat polit, generalment corresponen a la vaixel·la de taula o a altres vasos de dimensions mitjanes.

El repertori vascular es completa amb peces decorades reiteradament amb cordons aplicats de secció triangular amb incisions o motius digitats i ungulats que confirmen el panorama d'aquestes

Figura 39. Exemple de ceràmica a mà amb decoració aplicada, UE 13069. Foto: X. GOÑI 2016, modificada.

ceràmiques durant el període ibèric antic¹⁴. Els cordons aplicats representen una solució decorativa molt recurrent en totes les fases de Vilars, per norma general aquests es presenten en l'estrangulament del coll de la peça i en posició horitzontal. Existeixen peces particulars als Vilars que presenten varis cordons, un en horitzontal i altres per sota formant sanefes. Es tracta de casos particulars a la Fortalesa, però no és infreqüent en els poblats de l'edat del ferro catalans. De manera molt més minoritària també es troben aquells vasos decorats amb cordons incisos.

Una altra tècnica decorativa realitzada en la ceràmica a mà dels Vilars són les incisions: es tracta de decoracions practicades majoritàriament sobre vasos de perfil en "S" molt suau, pròpies d'un moment anterior al torn o amb coexistència amb les primeres produccions tornejades. Es poden presentar incisions amples o creuar-se en ziga-zaga.

De manera molt més minoritària encara, es presenten vasos amb elements plàstics aplicats en relleu: per norma general es tracta de mugrons, petits relleus de forma circulars aplicats, però també es presenten altres elements, com ara orelletes o apèndix. També apareixen representats elements de vaixel·la de taula com ara vasets, escudelles, bols i gerres, però amb una representació molt baixa.

Finalment, tot i que són típics dels dos períodes anteriors (Vilars 0 i Vilars I), en la fase que ens ocupa també es documenten ceràmiques amb acanalats, similars als models recuperats a la necròpolis de la Pena (GALLART 1998, fig. 7, 8 i 9). Per norma general aquests es presenten en ceràmiques polides, essent molt útils per establir datacions cronològiques.

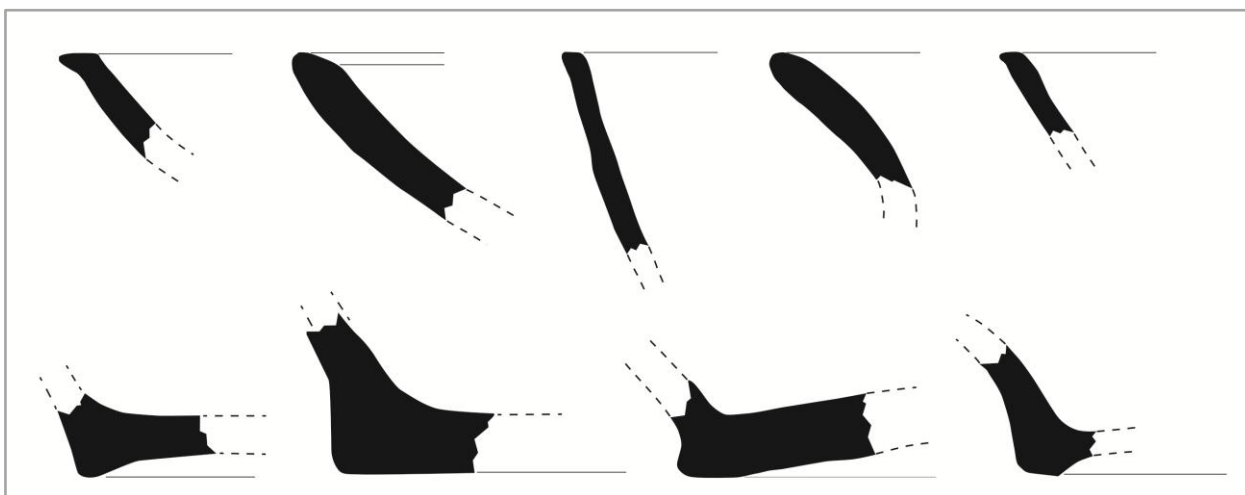

Figura 40. Tipologia de vores i nanses de la ceràmica a mà recuperada a la fase Vilars II. Font: creació pròpia.

¹⁴ Majoritàriament es tracta d'urnes de perfil en "essa", variants dels tipus 211B/211D de la tipologia de B. Dedet i M. Py.

8. ANÀLISI ESTADÍSTICA DEL CONJUNT CERÀMIC DE LA FASE VILARS II (550 ANE- 450 ANE)

Com s'ha esmentat, els materials recuperats adscrits a la fase Vilars II (550 ane- 450 ane) es troben en un estat molt fragmentari, però al tractar-se d'una fase excavada en extensió resulten molt abundants: les unitats estratigràfiques processades arriben a un volum de 554, amb un total de 4295 individus i 29428 fragments estudiats.

Per a realitzar l'anàlisi estadística s'han utilitzat dos mètodes de quantificació, el nombre mínim d'individus (NMI) i el nombre total de fragments. El nombre mínim d'individu consisteix en l'estimació de peces ceràmiques que representen els fragments obtinguts seguint uns protocols concrets. Aquest mètode es desenvolupa mitjançant l'atribució de diversos fragments a una peça per determinar la freqüència de cada grup ceràmic en un context arqueològic concret. Tot i que aquest mètode pot infravalorar el nombre de peces, és més raonable construir informació sobre una base petita però sòlida en comptes de fer-ho sobre una base àmplia però incerta. Finalment, en cas de no tenir ni vores ni bases ni cap element amb forma, però sí fragments informes, s'assigna automàticament un sol individu indicador de presència, aplicant així el sistema de la *ponderation par un*. D'altra banda, el nombre total de fragments consisteix en la quantificació de cada fragment ceràmic com un sol individu (ARCELIN PRADELLE, TUFFREAU – LIBRE 1998).

Així doncs, els resultats estadístics es presenten tant amb el nombre mínim d'individus (NMI) com amb el nombre total de fragments recuperats, degut a que el volum de formes recuperades és molt escadusser per presentar-ho només amb el nombre mínim d'individus i distorsionaria el volum real de les diverses tipologies estudiades.

Cal afegir, que davant la problemàtica existent motivada per la manca d'adscripció de cada unitat estratigràfica a una subfase de Vilars II, els percentatges globals de cada zona seran presentats de manera general, sense diferenciar entre les subfases a, b i c, aspecte que es tractarà de manera específica més endavant a partir de l'anàlisi de l'evolució de diversos conjunts ceràmics.

8.1. Anàlisi general de les fàcies ceràmiques segons zones

En primer lloc es presenta la caracterització general de les fàcies ceràmiques de cada zona. Tot i no ser possible atribuir a totes les unitats estratigràfiques una subfase clara de la fase Vilars II, aquests resultats poden aportar dades d'especial interès per a conèixer les diferències funcionals dels

diversos espais de la Fortalesa dels Vilars així com les possibles diferències econòmiques entre zones d'hàbitat que se'n puguin desprendre d'aquests resultats.

Per simplificar els grups ceràmics representats en les gràfiques, s'han elaborat una sèrie d'abreviatures per cada tipologia ceràmica:

Ceràmica local a mà grollera	CLGRO
Ceràmica local a mà polida	CLPOL
Ceràmica decorada varis	CDECV
Ceràmica ibèrica oxidada	IBEROX
Ceràmica ibèrica pintada	IBERPIN
Ceràmica ibèrica reduïda	IBERED
Grisa monocroma	GRMONO
Àmfora fenícia/ Àmfora púnica	AM FEN/ AM PUN
Àtica de figures roges/negres	ATI FR/FN
Altres importacions	IMP ALTRES

I per a cada tipus de producció:

CLGRO + CLPOL + CDECV	CLMÀ
IBEROX + IBERPIN + IBERED	IBE TORN
GRMONO + AM FEN/ AM PUN + ATI FR/FN + IMP ALTRES	IMP

8.1.1. Zona 2

La zona 2 queda compresa per l'espai extramurs, on es troben les estructures defensives exteriors i el fossat. Durant la fase Vilars II aquesta zona ha estat dividida en 7 sectors: 1, 2, 4,5, 8, 12A i 12B, on hi ha un total de 24 unitats estratigràfiques amb presència de material ceràmic atribuïble a la fase Vilars II. Dins d'aquestes unitats, s'ha recuperat un nombre mínim de 172 individus i un total de 1646 fragments.

Tal i com s'ha esmentat anteriorment (veure apartat 5.1.1) la zona 2 es tracta d'una àrea amb una intensa activitat constructiva durant tota la fase Vilars II, la qual comporta la remodelació de tot el perímetre de la Fortalesa. Per aquest motiu, les unitats estratigràfiques amb ceràmica presents en la gràfica el que mostren són, quasi en la seva totalitat, els diferents nivells de colmatació del camp frisi.

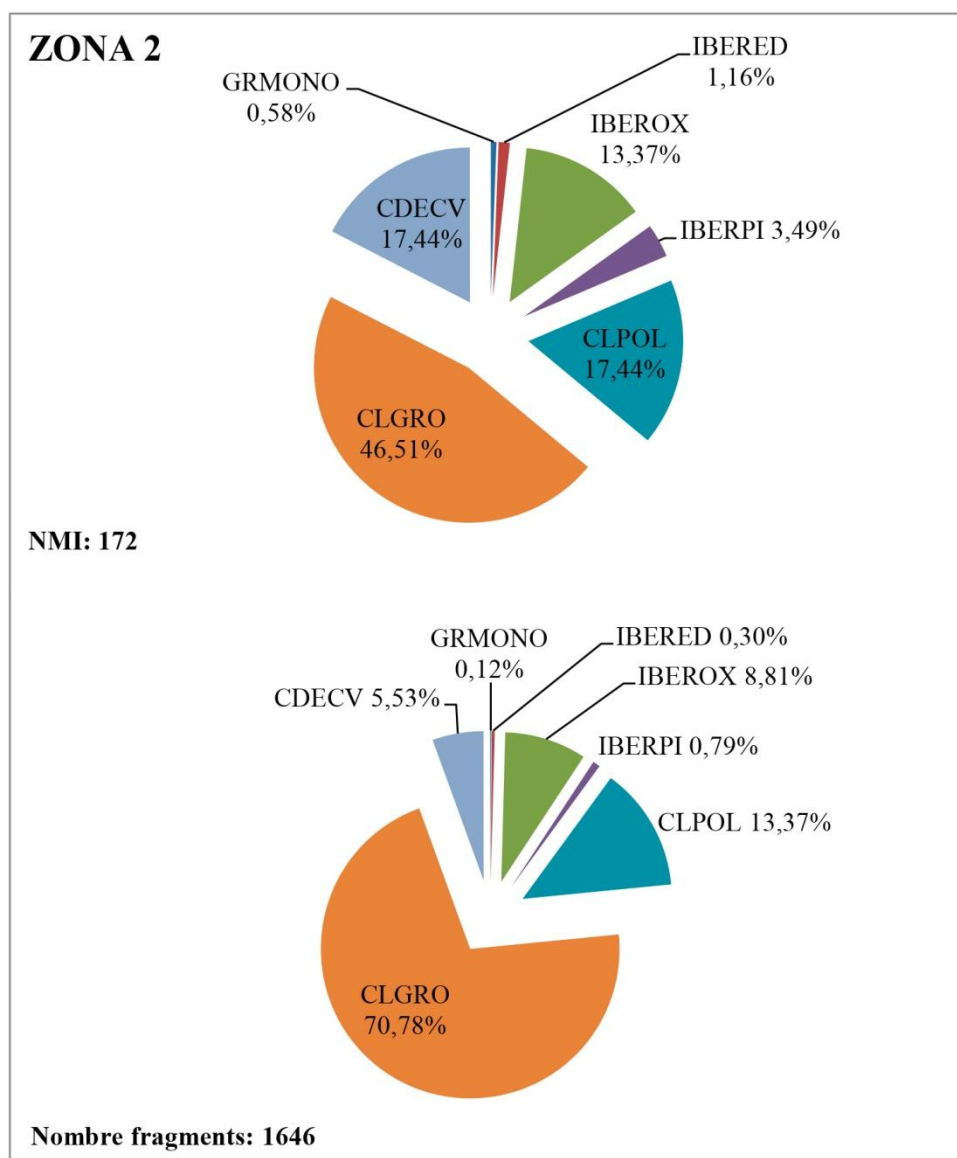

Figura 41. Gràfica amb els percentatges corresponents al total del NMI i el NF de la Zona 2. Font: creació pròpia.

Com es pot veure, més del 45% del NMI i més del 70% dels fragments recuperats pertanyen a la ceràmica feta a mà de producció local grollera, on en destaquen les vores exvasades amb els llavis bisellats o plans (fig. 42, 1, 2 i 3) i les bases planes (fig. 42, 4) de grans i mitjans recipients d'emmagatzematge, mentre que només al voltant del 17% del NMI i un 13% en seria ceràmica feta a mà de producció local polida.

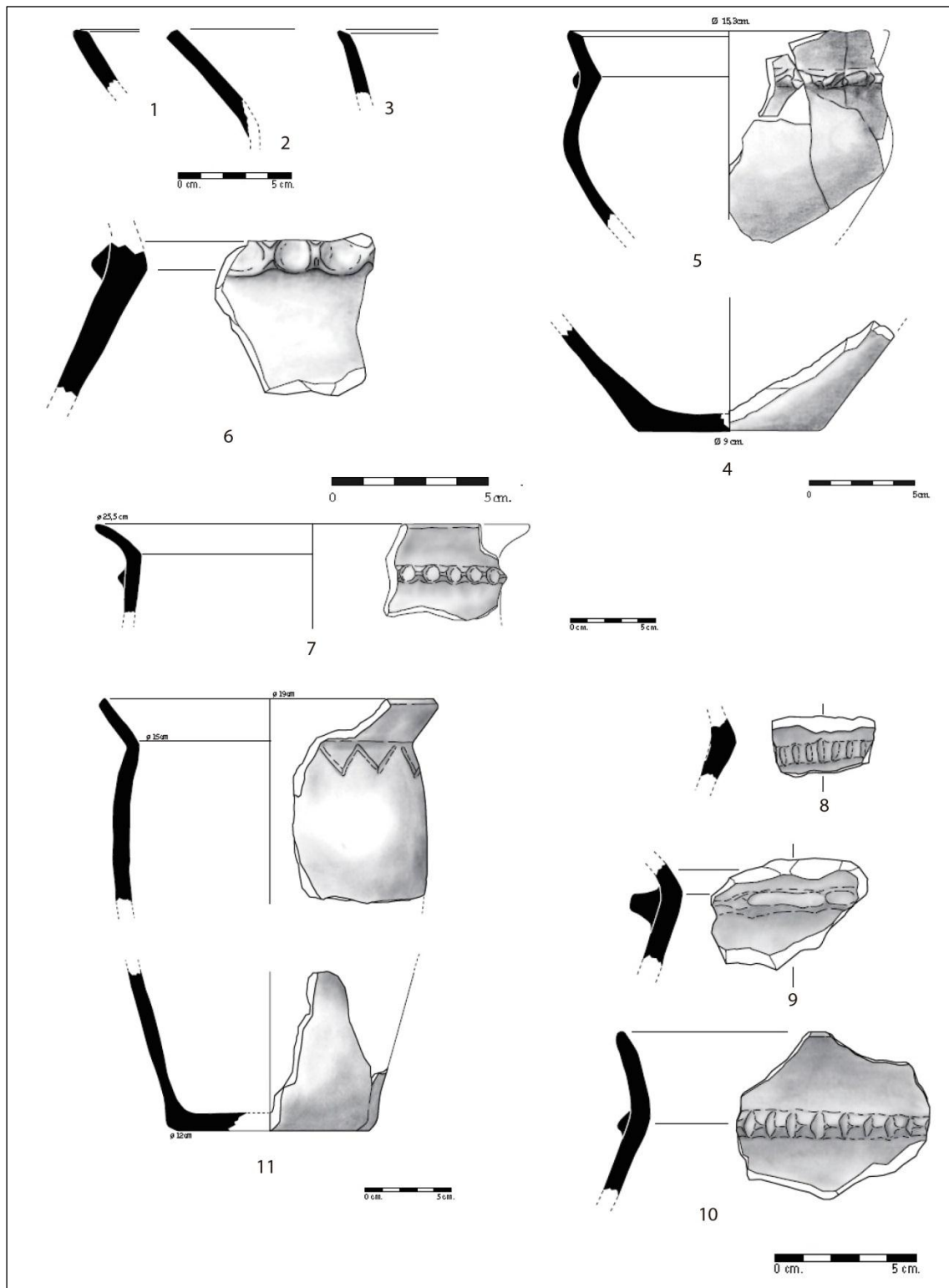

Figura 42. Ceràmica a mà recuperada en la Zona 2. Vàries UEs. Font: GARCÉS *et al.* 1996; GIP 1998, 2002, 2009.

Finalment, la ceràmica a mà de producció local amb decoració ocuparia un 17% del NMI, mentre que només ho faria amb reduït 5,56% del total de fragments, on en destacarien peces amb cordons aplicats digitats (fig. 42, 5, 6, 7, 8, 9 i 10), totes elles molt fragmentades, i una urna de perfil sinuós,

amb vora exvasada i llavi bisellat, amb decoració incisa sota l'estrangulament del coll, formant una sanefa de triangles (fig. 42, 11).

Pel que respecta a la presència de les primeres ceràmiques tornejades, aquesta es redueix dràsticament: tant sols un 13% dels individus (8,85%) del total són ceràmiques ibèriques oxidades, on en destaquen les vores denominades de “coll de cigne”, amb pastes de tonalitats clares de colors marrons i amb desgreixants per norma general depurats (fig. 43, 1, 2 i 3). Els resultats són més

deficitaris si es consideren les ceràmiques ibèriques pintades, amb un 3,49% d'individus (només un 0,79% del total) i les ibèriques reduïdes, amb un 1,16% d'individus (0,31% del total). Entre els motius representats en les ceràmiques ibèriques pintades s'hi troba poca varietat, ja que només es presenten bandes horitzontals pintades en tons vinosos i marrons. En la zona 2 en destaquen dos individus amb la vora amb tendència de coll de cigne pintada amb una banda en la part superior (fig. 43, 4 i 5).

Així doncs, dels resultats extrets a partir de la localització de les peces, es podria entendre que en tractar-se de nivells de

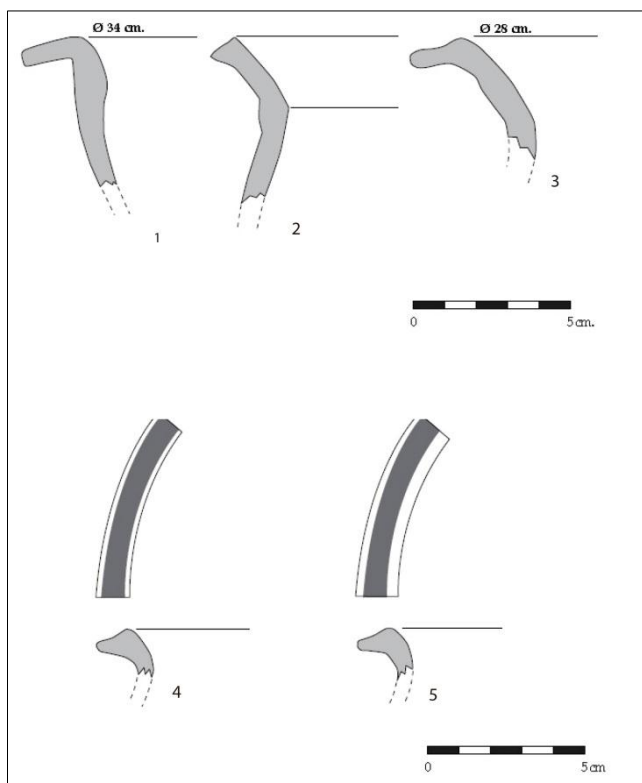

Figura 43. Ceràmica ibèrica oxidada i pintada. Vàries UEs.

Font: GIP 2002, 2009.

colmatació d'una estructura que deixa d'estar en funcionament, els elements que hi trobarem estaran directament relacionats amb les deixalles, ja que cal entendre que s'utilitza allò ja inservible o de menys valor per inutilitzar dita estructura. La gran presència de ceràmica a mà grollera així ho demostra, davant l'escàs nombre de ceràmiques a torn ibèriques recuperades i la quasi inexistent presència d'elements d'importació, enfront del que es veurà en altres zones.

8.1.2. Zona 3

Com ja s'ha considerat amb anterioritat, aquesta és amb tota seguretat la zona més complexa ja no de la fase de l'ibèric antic, sinó de tota la seqüència cronològica de l'assentament, pel fet

d'englobar el total de les seves estructures defensives. El nombre total de fragments ceràmics recuperats és escadusser ja que només es compta amb un total de 19 unitats estratigràfiques adscrites a la fase Vilars II amb presència de ceràmica. Aquestes unitats són corresponents a 4 sectors diferents (14, 15, 16 i 23), amb un total de 100 individus i 477 fragments.

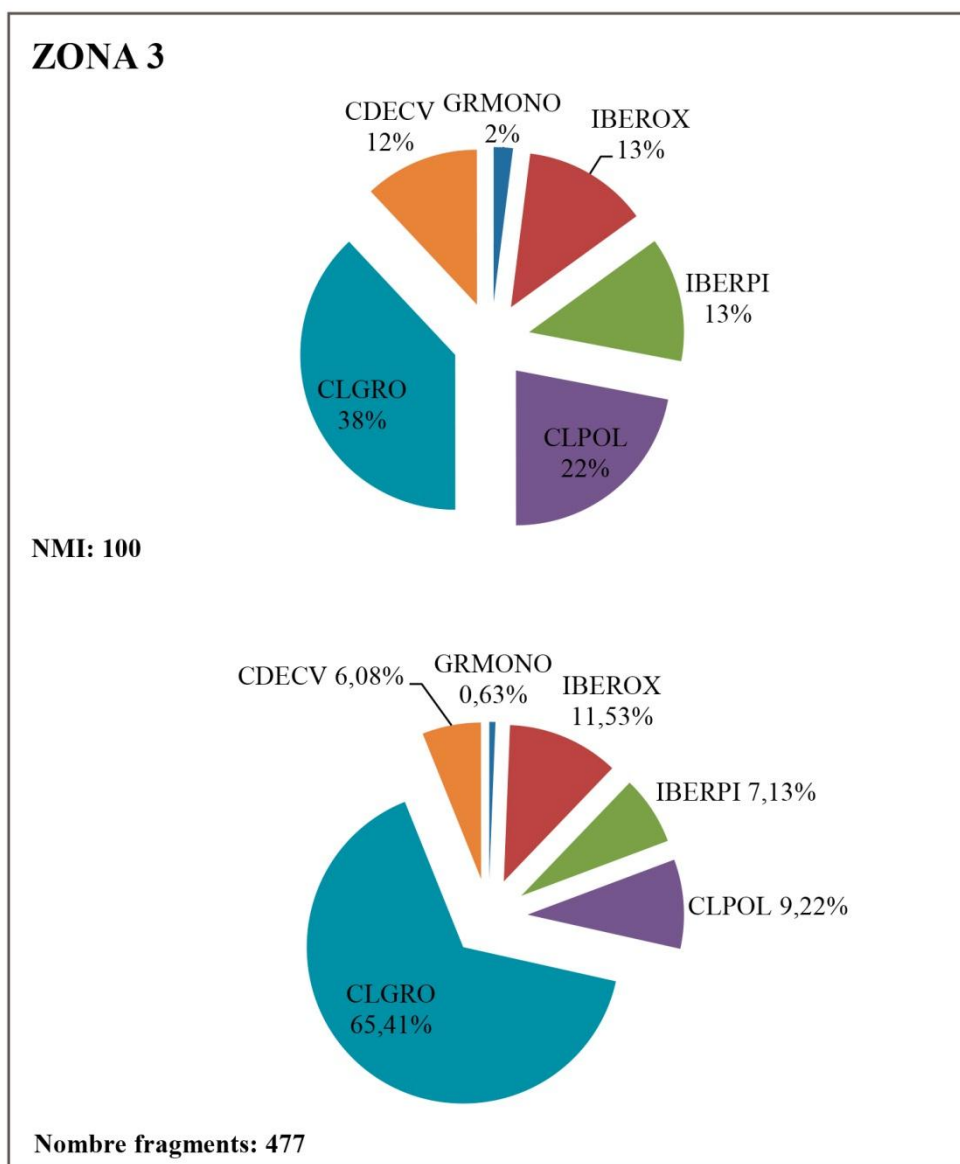

Figura 44. Gràfica amb els percentatges corresponents al total del NMI i el NF de la Zona 3. Font: creació pròpia.

Com es pot veure en la present gràfica (fig. 44), el conjunt de materials recuperats en el sistema defensiu es presenta molt homogeni: 38 dels individus i més de la meitat del total dels fragments (65,41%) són ceràmica de producció local a mà grollera, en general de grans recipients d'emmagatzematge: es presenten diferents tipologies de vores i llavis, engruixits, plans, arrodonits i

aprimats (fig. 45, 1, 2, 3, 4, 5 i 6), normalment amb diàmetres de boca de mides considerables, entre els 20 cm i 30 cm de diàmetre, mentre que les bases es presenten planes (fig. 45, 7 i 8).

Per contra, la ceràmica a mà polida formaria part de recipients de mides més reduïdes, amb vores de tendència exvasada i llavis bisellats (fig. 45, 9, 10, 11, 12 i 13), o bé engruixida i amb un apèndix aplicat (fig. 45, 14), amb diàmetre variants entre els 10 cm i els 20 cm. Les ceràmiques amb decoració representarien 12 individus del total (essent només un 6,08% en els percentatges generals), i en destacarien sobretot les ceràmiques amb cordons aplicats (fig. 45, 15 i 16).

Pel que respecta a la ceràmica ibèrica, aquesta comença a prendre presència respecte a l'anterior zona: 13 dels individus són ceràmica ibèrica oxidada, representant el 11,32% del total dels fragments, i la majoria formarien part de recipients d'emmagatzematge, dels quals només un 0,21% representa el total d'àmfores ibèriques recuperades. Entre els individus més representatius hi trobem una vora penjant d'un plat i la base plana del que probablement seria una enòcoa (fig. 46, 1 i 3). El percentatge de ceràmiques ibèriques pintades resulta igual en els individus considerats que el de ceràmiques ibèriques oxidades, un 13% del total, mentre que del nombre total de fragments només en suposen un 7,13%. Els motius representats en les ceràmiques ibèriques pintades d'aquesta zona són geomètrics, pintats tots en tons vinosos. En la figura 46 podem veure una vora exvasada amb llavi aprimat, part d'una tenalla ibèrica amb el llavi pintat amb una banda i un fragment informe amb bandes verticals en filets d'aigua, sobrepintades en una banda horitzontal (fig. 46, 2 i 4).

Per el que respecta a les importacions, la presència d'aquestes en la zona 3 és força escadussera, ja que només es documenten 3 fragments de ceràmica gris monocroma, amb 2 individus, que resulten el 0,63% del total.

Els resultats obtinguts en relació a la zona només permeten extreure que es tracta de restes d'elements ceràmics abocats en els nivells de construcció del perímetre emmurallat i per tant caldria que fossin interpretats de la mateixa manera que els materials de la zona 2.

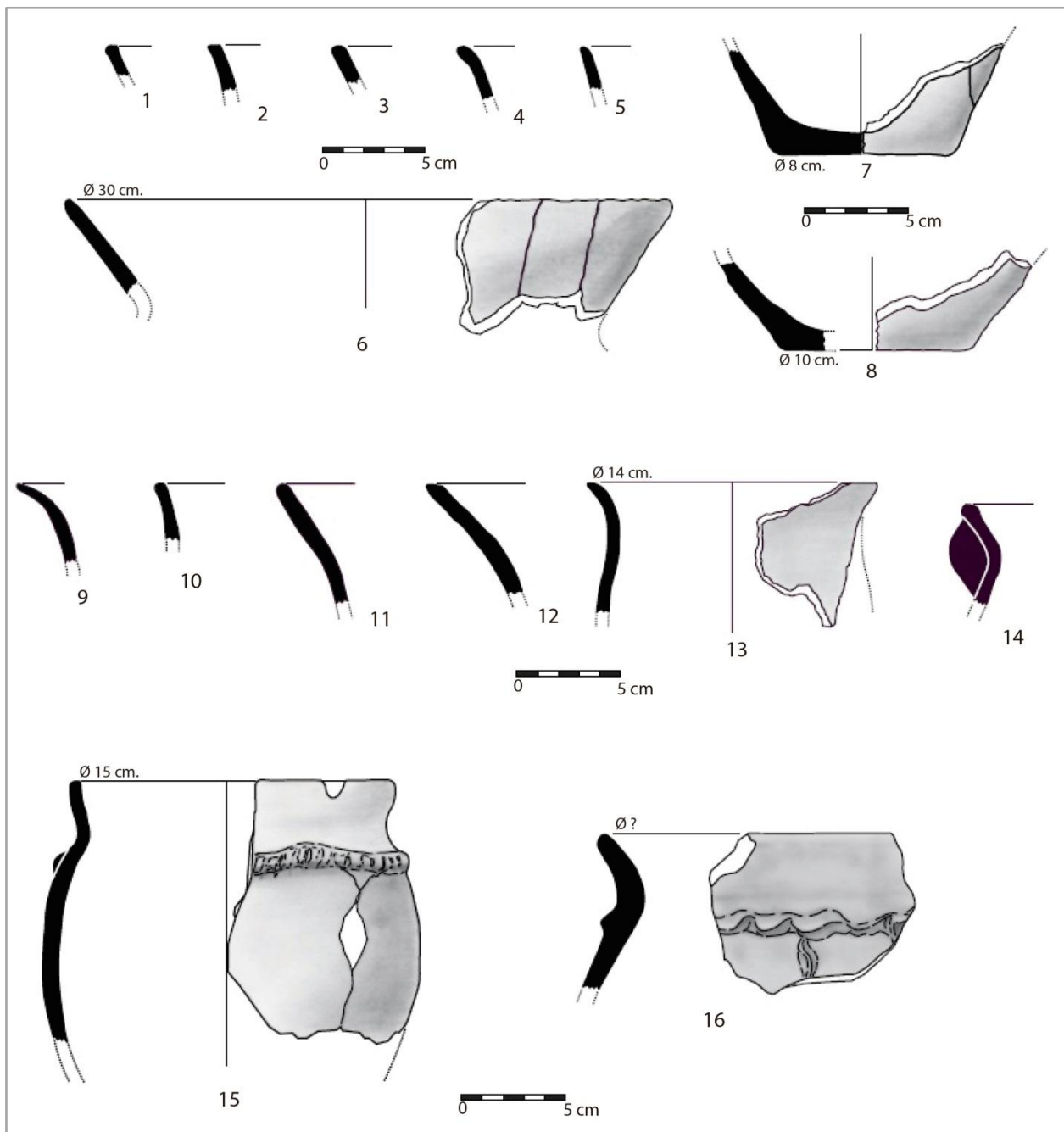

Figura 45. Ceràmica a mà recuperada en la Zona 3. Vàries UEs. Font: GIP 1998, 2006, 2007.

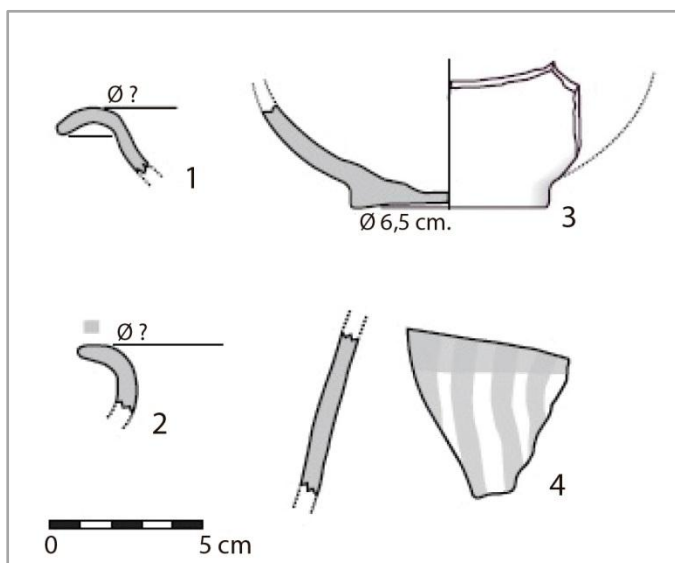

Figura 46. Ceràmica ibèrica oxidada i pintada. Vàries UEs.
Font: GIP 1998, 2006, 2007.

8.1.3. Zona 4

El barri “residencial” anomenat zona 4 queda format per diferents àmbits o espais delimitats per estructures que presenten una organització urbanística similar. Els espais de la zona 4 apareixen adossats a la muralla, orientats al nord i amb accés sobre el carrer est-oest (zona 5) (veure apartat 5.1.3). En aquest barri es compta amb un total de 42 unitats estratigràfiques amb ceràmica, dividides en 9 sectors diferents (4, 5, 8, 9, 18A, 18B, 24, 25 i 34), les quals han proporcionat un nombre mínim de 348 individus i un total de 2370 fragments. Els percentatges generals realitzats en aquest barri mostren com es segueix la tendència general ja vista amb anterioritat: el gruix dels materials queda englobat en la ceràmica feta a mà de producció local de tipus groller amb un 36,49 % del NMI i un 59,24% total fragments, seguit per la ceràmica a mà de producció local de tipus polit, amb un 29,31% dels individus i un 21,18% del total, el que ens mostra una preeminència dels grans elements ceràmics d'emmagatzematge per sobre dels de la vaixel·la de taula. Per acabar amb les produccions locals, el 13,22% dels individus mostra ceràmica amb decoració (5,02 del total). Entre les produccions locals hi trobem representats varis tipus de vores: exvasades i amb el llavi pla o arrodonit (fig. 48, 1), exvasades amb el llavi bisellat (fig. 48, 2), i també s'hi troben representades les vores de tapadora, normalment de llavi pla i sense decoració (fig. 48, 3) i les bases planes i, en algun cas, amb peu alt anular (fig. 48, 4).

La representació de la ceràmica ibèrica tornejada queda englobada en uns percentatges molt més baixos que no pas la ceràmica a mà de producció local: com es pot veure en la gràfica (fig. 47)

només un 10,34% dels individus (i un 9,03% del total) són produccions ibèriques oxidades mentre les ceràmiques ibèriques pintades tenen una representació de tan sols el 7,18% (3,50% del total). En la figura 49 es mostren les peces tornejades més representatives de la zona, entre les quals en destaquen les tenalles de grans dimensions amb les típiques vores de coll de cigne (fig. 49, 1, 2, 3 i 4) o amb la vora pintada per l'interior. En destaca una tenalla ibèrica pintada, recuperada en el sector 18 (UE 4567), en el reompliment que segellava l'últim paviment conservat de Vilars II (P-321). La peça presenta una vora tipus coll de cigne penjant, amb la part superior pintada amb una banda, sense coll i perfil amb tendència piriforme. En el cos es conserven cinc bandes paral·leles, situades en posició horitzontal i pintades en tons vermellorsos (fig. 49, 1).

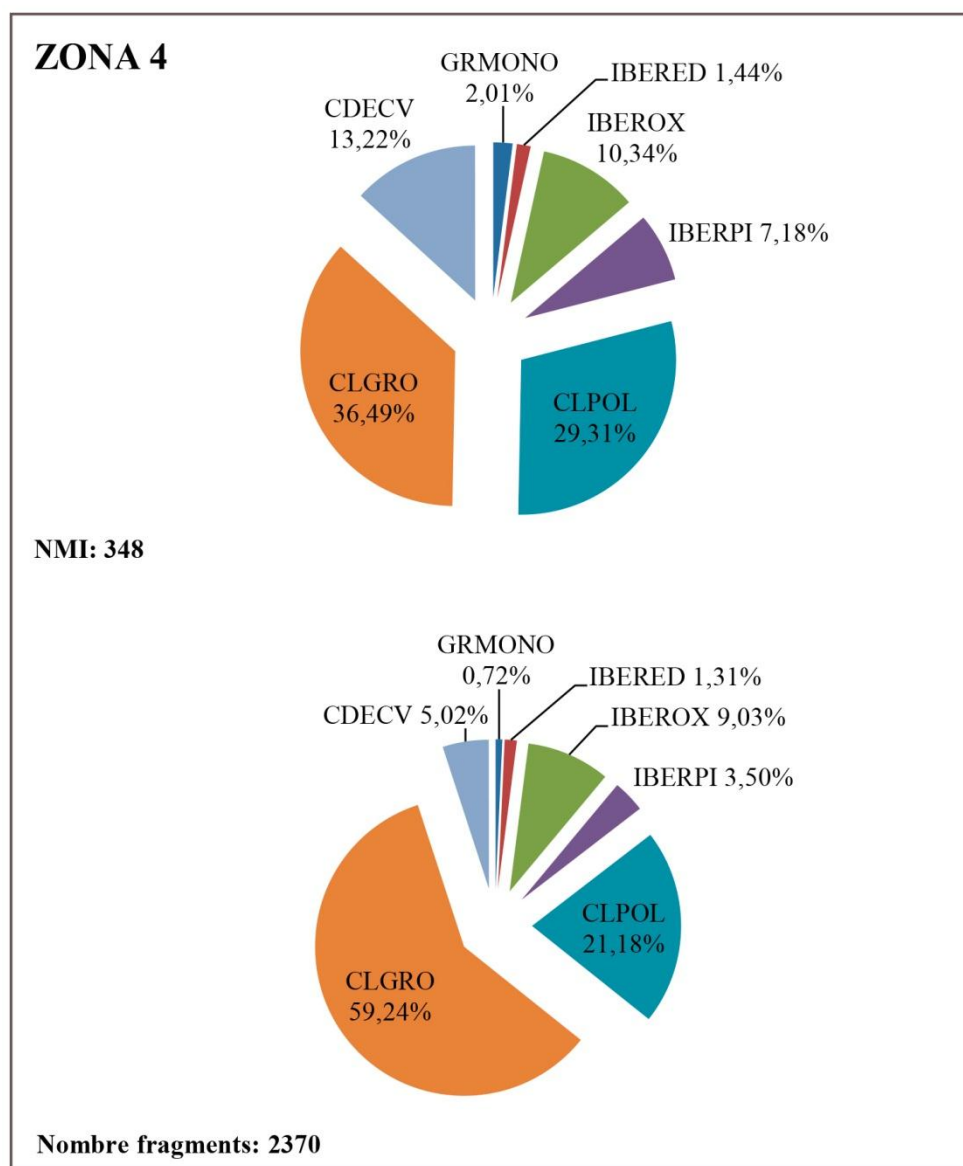

Figura 47. Gràfica amb els percentatges corresponents al total del NMI i el NF de la Zona 4. Font: creació pròpia.

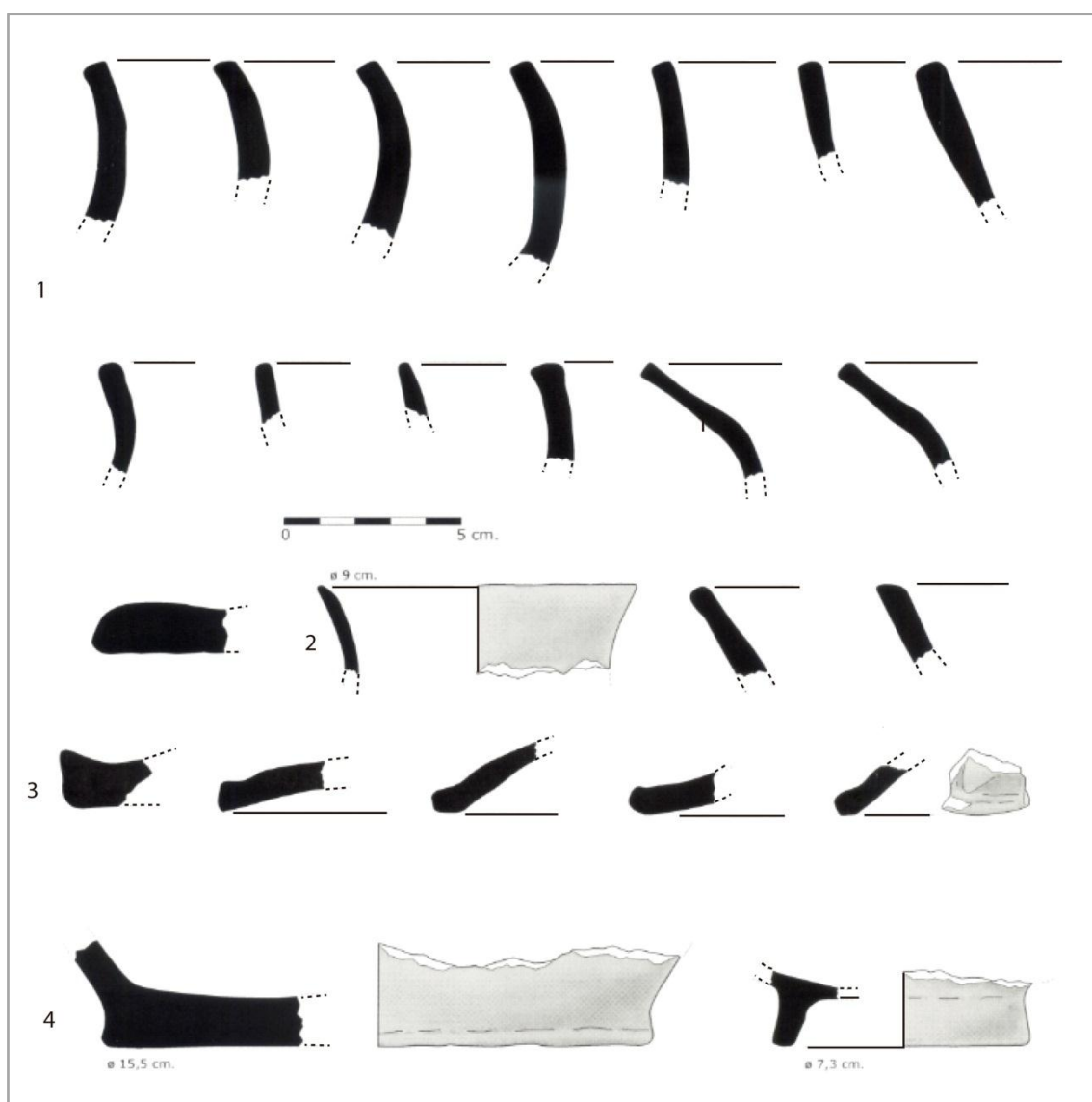

Figura 48. Ceràmica a mà recuperada en la Zona 4. Vàries UEs. Font: GIP 1998, 2002, 2004, 2011.

La resta de ceràmiques pintades d'aquesta zona només mostren decoració geomètrica a bandes paral·leles (fig. 49, 5), sense destacar-ne cap en especial.

Per el que respecta a la ceràmica ibèrica reduïda, el seu percentatge és molt baix, representant tant sols un 1,44 % dels individus (un 1,31% del total), sense que hi aparegui cap element destacable. Com a úniques importacions en el barri de la zona 4, trobem les ceràmiques grises monocromes, amb un escàs percentatge del 2,01% dels individus equivalent a 17 fragments, cap d'ells destacable.

Val a dir que aquesta és potser la zona que ha estat més arrasada pels treballs agrícoles, i només en una casa del barri, la del sector 4/34, va poder ser excavada íntegrament en la seva fase de Vilars II.

Per aquest motiu, els materials que s'han recuperat d'aquesta zona residencial són força escadussers, sobretot comprats quantitativament amb els materials recuperats a les zones 11 i 13.

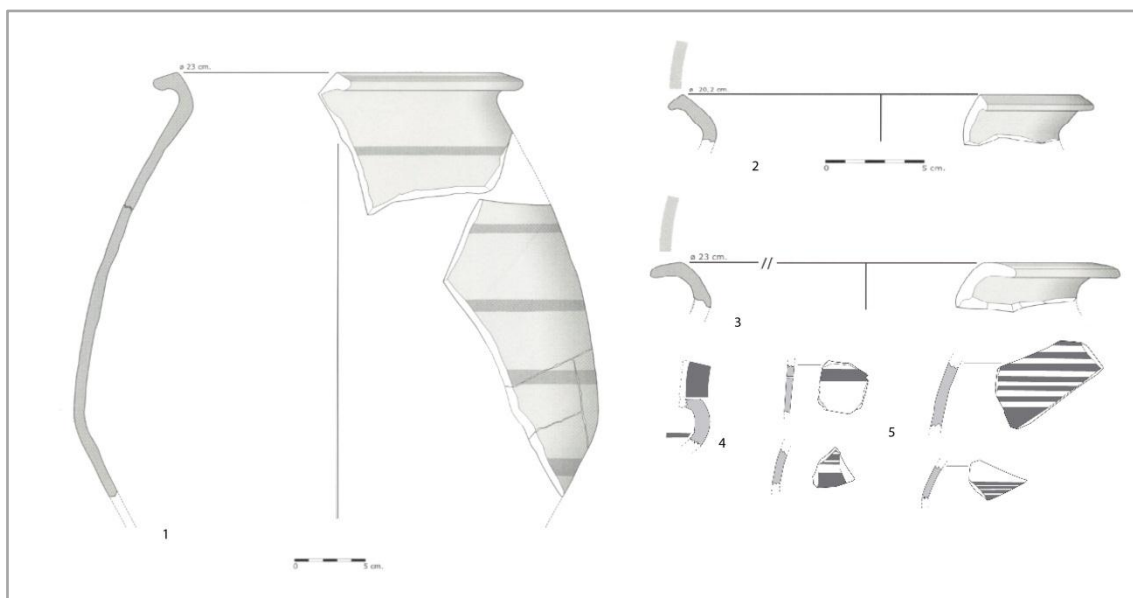

Figura 49. Ceràmica ibèrica oxidada i pintada de la Zona 4. Vàries UEs. Font: GIP 1998, 2002, 2004, 2011.

8.1.4. Zona 5

La zona 5 és l'àrea compresa entre el barri o zona 4, i un barri interior a l'extrem nord, la zona 6. Es defineix com un carrer en direcció est-oest, gairebé paral·lel a la muralla (veure apartat 5.1.4). Aquesta zona queda dividida en 4 sectors diferents (1, 2, 3 i 8) que estan associats a la fase de l'ibèric antic, els quals han aportat un total de de 19 unitats estratigràfiques amb presència de ceràmica, amb un nombre mínim de 102 individus i un total de 1160 fragments.

Aquestes unitats estratigràfiques amb ceràmica estan associades als nivells de circulació del carrer, mentre que algunes pertanyen al propi enllosat en pedra del carrer, entenent aquestes restes ceràmiques com a residuals i posteriors a la construcció de l'enllosat.

La tendència vista fins ara no queda modificada en percentatges obtinguts en aquest carrer: el 36,27% dels individus (64,40% fragments del total) segueixen essent ceràmiques a mà de producció local. El percentatge més alt després d'aquest torna a recaure amb les ceràmiques de producció local polides, amb un 24,51% del total del nombre mínim d'individus (17,16% del total de fragments) i només un 12,75% d'individus (5,17% del total) que formarien part de la ceràmica a mà amb decoració.

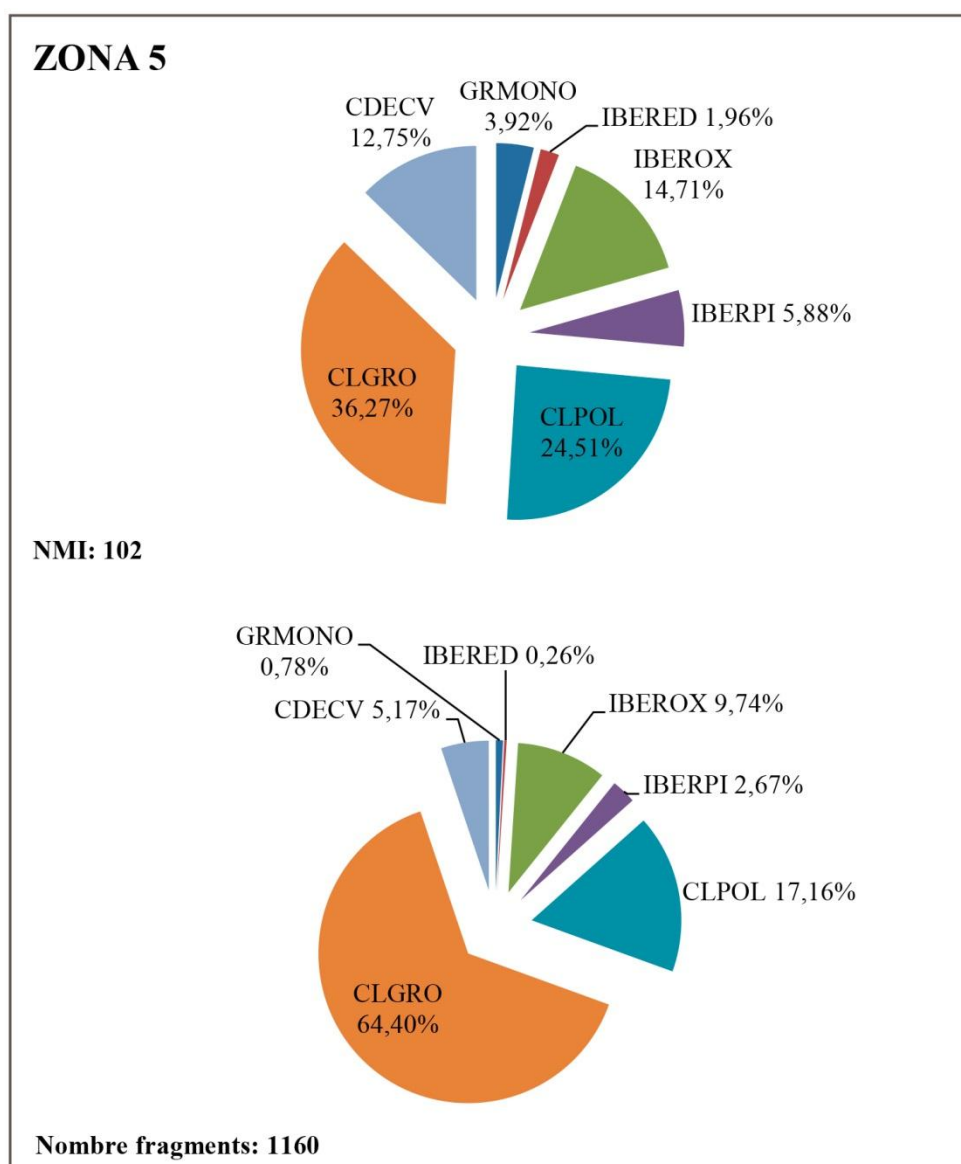

Figura 50. Gràfica amb els percentatges corresponents al total del NMI i el NF de la Zona 5. Font: creació pròpia.

Les vores que es presenten en la zona són les típiques del període ibèric antic, tant en les tipologies de ceràmica de producció local grollera com en aquella de producció local polida: vores rectes amb llavi pla, exvasades amb llavi reentrant (fig. 51, 1). El mateix passa amb les bases de ceràmica a mà, que mostren tipologies poc variants ja que o bé es presenten planes o amb peu lleugerament diferenciat (fig. 51, 2).

Finalment, pel que respecta a la ceràmica decorada, aquesta no mostra cap peça destacable més enllà dels típics cordons aplicats amb decoració digitada.

Tampoc es mostren canvis substancials en la ceràmica a torn ibèrica, ja que un 14,71% del total dels individus (9,74% del total) són ceràmiques ibèriques oxidades, mentre que aquelles pintades redueixen la seva presència fins representar només un 5,88% dels individus (2,67% del total).

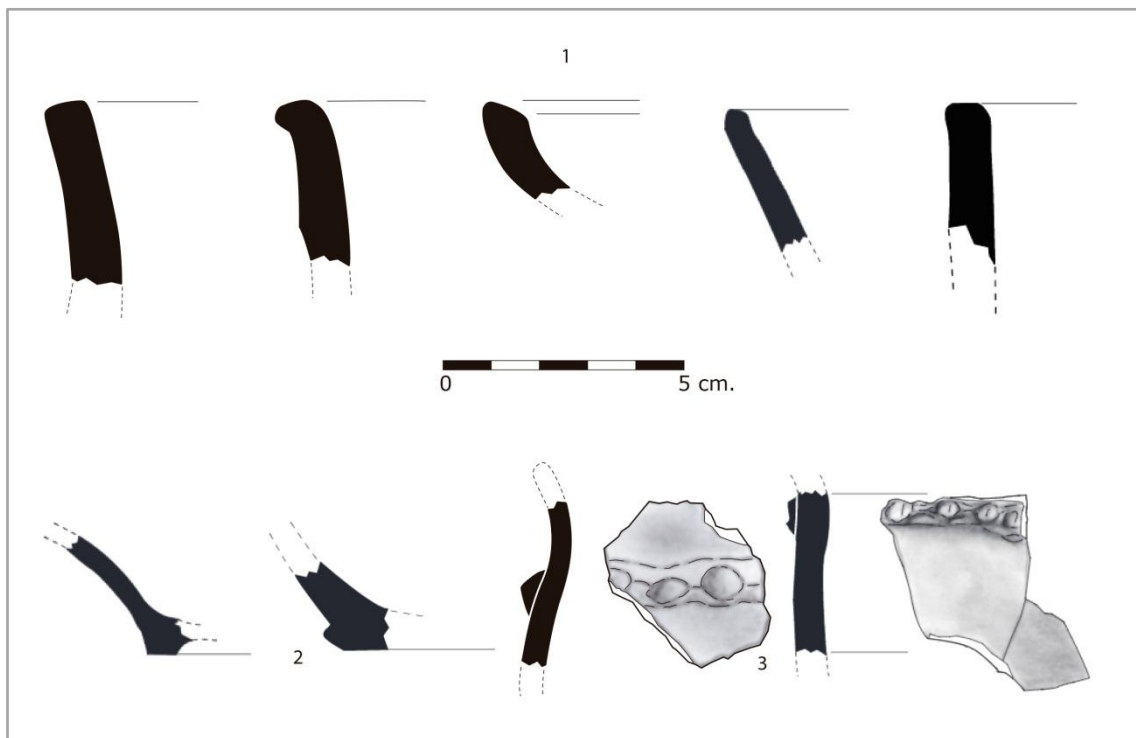

Figura 51. Ceràmica a mà recuperada en la Zona 5. Vàries UEs. Font: GIP GARCÉS *et al.* 1996; GIP 1998, 1999, 2011.

La ceràmica ibèrica reduïda presenta uns percentatges baixos, degut a l'escassetat d'aquesta en la Fortalesa: només representen un 1,96% del total dels individus (0,26% del total), quedant en els

percentatges per sota inclús que la ceràmica d'importació grisa monocroma, la importació més usual i documentada a la Fortalesa, amb un 3,92% dels individus i un 0,78% del total en la zona 5. Les peces més destacables de la zona és mostren a continuació: una base de ceràmica ibèrica oxidada amb peu anular (fig. 52, 1), un fragment d'urna d'orelletes amb apèndix perforat i cinc fines bandes pintades en vermell sota (fig. 52, 2), l'únic motiu decoratiu geomètric representat en les ceràmiques de la zona (fig. 52, 2 i 3).

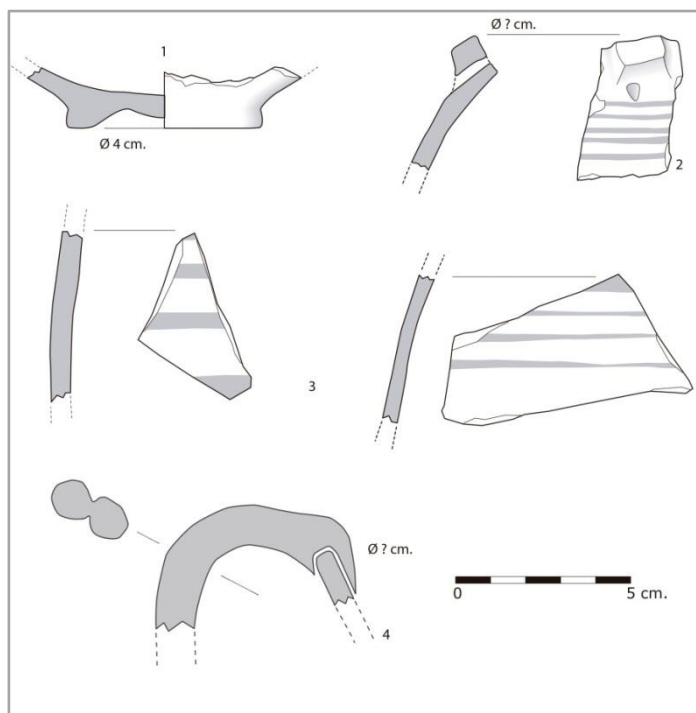

Figura 52. Ceràmica ibèrica oxidada i pintada de la Zona 5. Vàries UEs. Font: GIP 1998, 1999, 2011.

Finalment, pot esmentar-se un fragment de vora exvasada amb llavi pla, amb una nansa

geminada de secció circular que neix des de el llavi, forma atribuïble probablement a una gerra.

Pel que respecta a la ceràmica grisa monocroma, no és comptabilitza cap fragment ja que tots els recuperats en la zona són informes i sense cap tipus de decoració.

L'escassetat de formes en aquesta zona queda justificada per la proximitat a la zona 4, i per tant, es tracta d'una zona molt condicionada pels treballs agrícoles.

8.1.5. Zona 6

Aquesta zona se situa entre la plaça central (zona 7) i els dos carrers centrals (zones 5 i 10) que discorren entre la bateria d'estances adossades a la muralla. L'espai comprés per la zona 6, com s'ha vist amb anterioritat (veure apartat 5.1.5) està relacionat amb activitats productives, on vàries de les seves estructures són petits magatzems, amb tota probabilitat d'ús comunitari. Sense cap mena de dubte, la zona 6 és la que ha proporcionat la major part dels materials de la fase de Vilars II, amb un total de 201 unitats estratigràfiques amb material ceràmic les quals comptaven amb un total de 1622 individus i 10682 fragments. A més a més, aquesta zona és la que ha proporcionat un major nombre d'importacions com es veurà seguidament: com no podia ser d'una altra manera, el gruix del percentatge general està comprés per la ceràmica a mà grollera de producció local, amb un 38,72% dels individus (52,01% del total de fragments). La segona tipologia de ceràmica més abundant és la ceràmica a mà de producció local polida, la qual representa un 16,89% dels individus (8,37% del total), seguida per la ceràmica ibèrica oxidada amb un 11,84% del total dels individus (21,01% del total).

Com es pot veure en la figura 54, les peces de producció local es segueixen caracteritzant per ser peces amb vora exvasada i coll estrangulat, presentant urnes de grans i mitjanes dimensions (fig. 54, 1, 2 i 3). Les diferències es fan paleses en el repertori de les bases, on persisteixen les formes planes (fig. 54, 6 i 7), però són freqüents ja els peus destacats, anulars (fig. 54, 4) o umbilicats (fig. 54, 3 i 8). Entre aquestes destaca una petita copa (fig. 54, 9) que combina ambdues tècniques i presenta a l'arrencament molt malmès d'una nansa en la part inferior del vas. Tot i que hi ha algunes escadusseres urnes/vasos de peu alt conegudes, especialment en necròpolis de la zona, com ara la Pedrera (Vallfogona de Balaguer, Tèrmens, la Noguera) (PLENS 1986) o la Pena (Torregrossa, Pla d'Urgell) (GALLART 1988), cap d'ells sembla presentar una relació clara amb el petit vas que estem tractant, el qual podria constituir una imitació d'altres copes de l'àmbit mediterrani, sense que tampoc puguem ara per ara establir-ne un paral·lel precís.

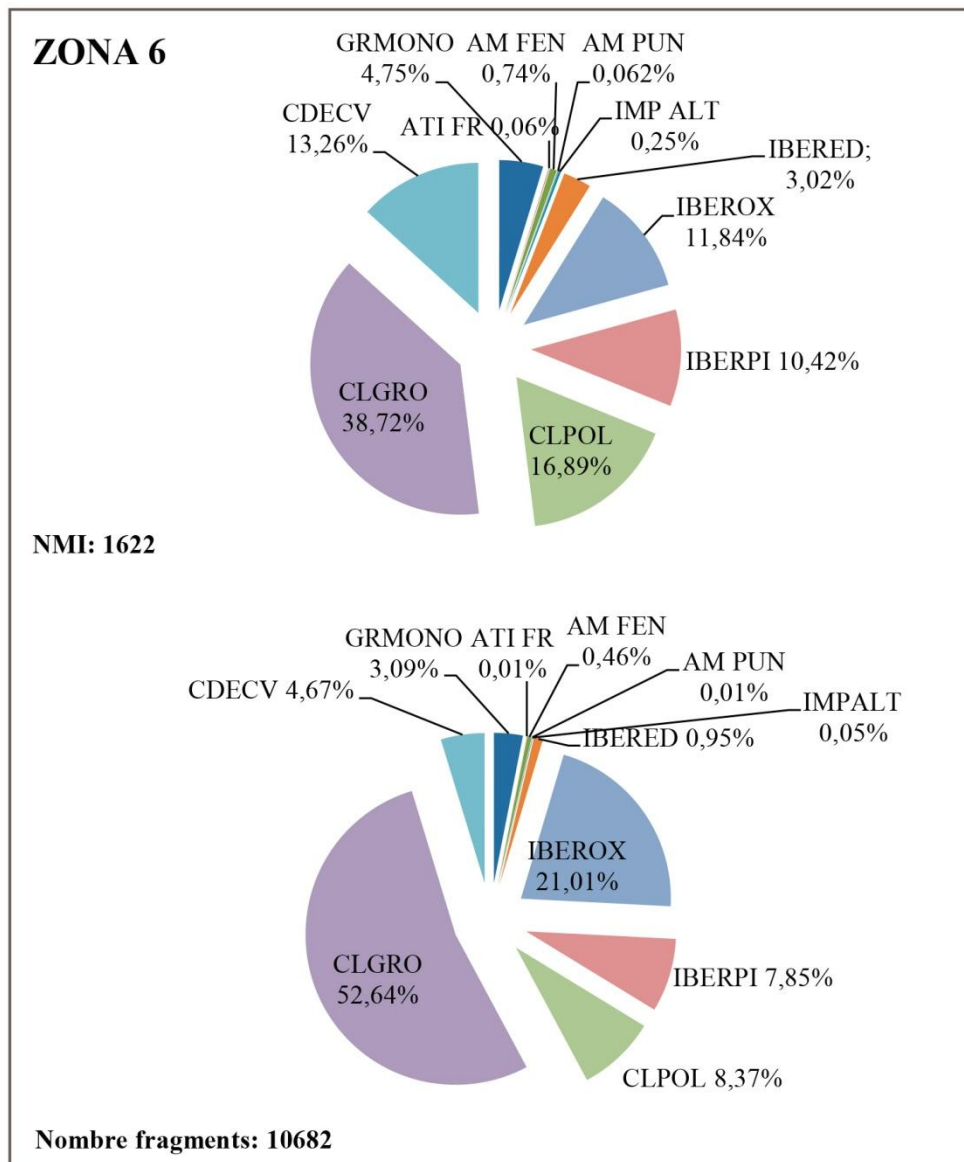

Figura 53. Gràfica amb els percentatges corresponents al total del NMI i el NF de la Zona 6. Font: creació pròpia.

Finalment, i com a element de vaixel·la de taula, en destaca un petit vas de perfil en essa, vora exvasada i llavi pla, on conserva també part d'un arrencament molt malmès d'una nansa (fig. 54, 10). Entre les ceràmiques decorades, també són majoritàries les produccions ibèriques pintades, amb un 10,42% dels individus (7,85% del total de fragments), seguides per les ceràmiques a mà decorades amb una representació sobre el total dels individus del 13,26% (4,67% del total). Entre les ceràmiques a mà decorades s'hi troben els cordons aplicats digitats tant en la inflexió dels colls com en els cossos de les peces (fig. 55, 1 i 2). En destaquen tres fragments que presenten cordons decorats: la primera d'elles, és d'una vora exvasada d'urna, on a la inflexió del coll presenta un cordó aplicat amb decoració unglada.

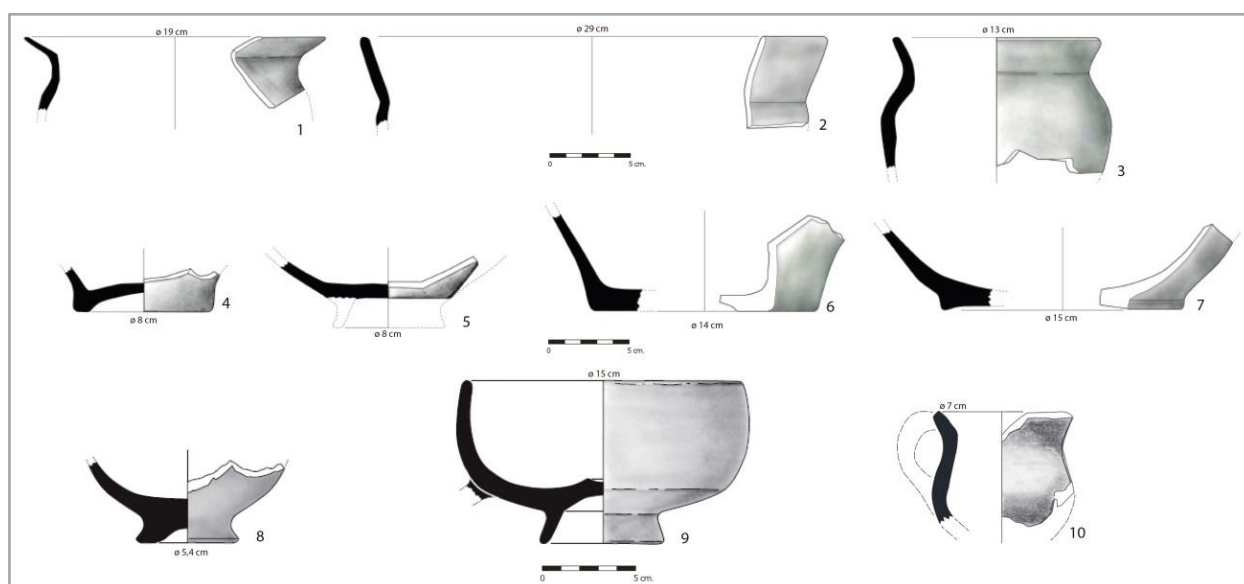

Figura 54. Ceràmica a mà recuperada en la Zona 6. Vàries UEs. Font: GIP 1999, 2000, 2001, 2004, 2005, 2006, 2007, 2010.

El que destaca d'aquesta peça es que per sobre del cordó, presenta dos rodones aplicades i aixafades, amb una digitació al bell mig (fig. 55, 3). La següent peça que cal destacar, és tracta d'un bol, al qual se li intueix un perfil hemisfèric i que presenta una vora bisellada. El fragment resulta peculiar perquè du una nansa de secció més o menys circular, que neix del llavi i acaba en el cos de la peça. Per sota de la nansa, un cordó digitat ressegueix la forma de la nansa (fig. 55, 4). Aquest no és l'únic cordó recuperat amb aquestes característiques als Vilars, ja que en la zona 11 s'hi troba una gran tenalla amb un cordó similar. Tot i que a la costa i a altres punts de l'interior es troben amb més abundància aquest tipus de cordons, durant l'ibèric antic a la Fortalesa només en trobem dos.

Una altra peça d'aspecte destacable és una vora exvasada amb el llavi girat i puntuacions en aquest on s'uneix amb el cos de la peça. La peça no presenta cap inflexió en el seu coll, però sí que duu un cordó aplicat ungulat (fig. 55, 5).

Finalment, entre les ceràmiques decorades a mà cal subratllar la presència d'un peu exempt, fet a mà, amb una banda de pintura vinosa en el punt de contacte amb la base (fig. 55, 6), que podria estar imitant els coneguts vasos trípodas fenicis, fets a torn, aparegut en el sector 33 de la zona 6.

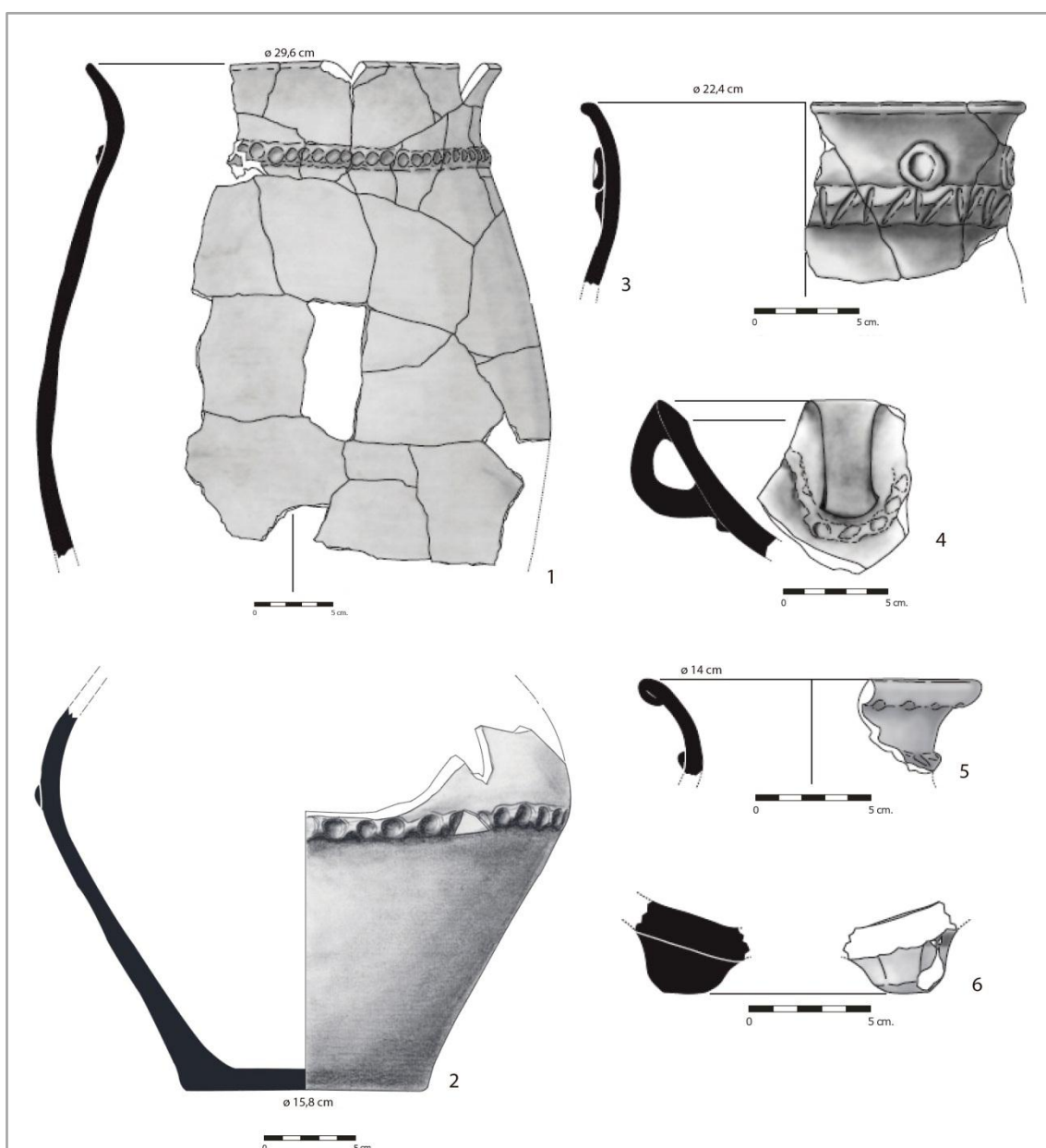

Figura 55. Ceràmica a mà amb decoració recuperada en la Zona 6. Vàries UEs. Font: GIP 1999, 2000, 2001, 2004, 2005, 2006, 2007, 2010.

Entre les ceràmiques ibèriques, cal remarcar la quantitat de formes amb diferents funcionalitats que s'han recuperat a la zona 6: s'hi localitzen vores d'àmfores ibèriques (fig. 56, 1 i 2), grans tenalles d'emmagatzematge (fig. 57, 1), i elements de vaixela de taula, com ara plats profunds (fig. 58, 1 i 2) i diverses vores de gerres de taula (fig. 58, 5 i 6). Finalment, en destaca un peu de copa, assimilable a la forma IV. 3.2 de la tipologia de Mata i Bonet (MATA, BONET 1992, 162).

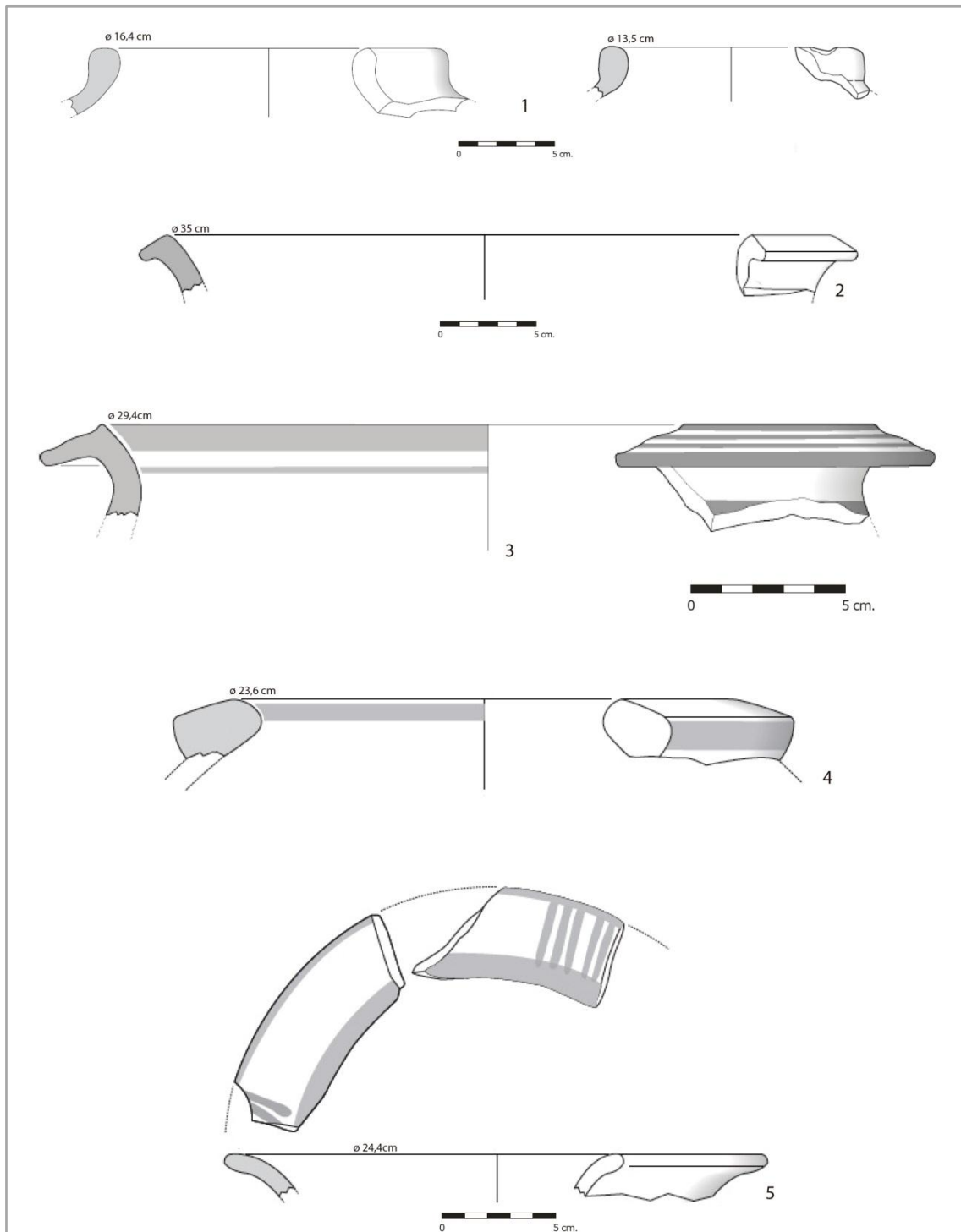

Figura 56. Ceràmiques ibèriques oxidades i pintades recuperades en la Zona 6. Grans recipients d'emmagatzematge. Vàries UEs. Font: GIP 1999, 2000, 2001, 2004, 2005, 2006, 2007, 2010.

Una cosa similar passa amb les ceràmiques ibèriques pintades, ja que es troben representats tant elements d'emmagatzematge, amb grans tenalles amb el vora i el llavi pintats (fig. 56, 3, 4 i 5) com de vaixel·la de taula, amb diversos plats (fig. 58, 3 i 4).

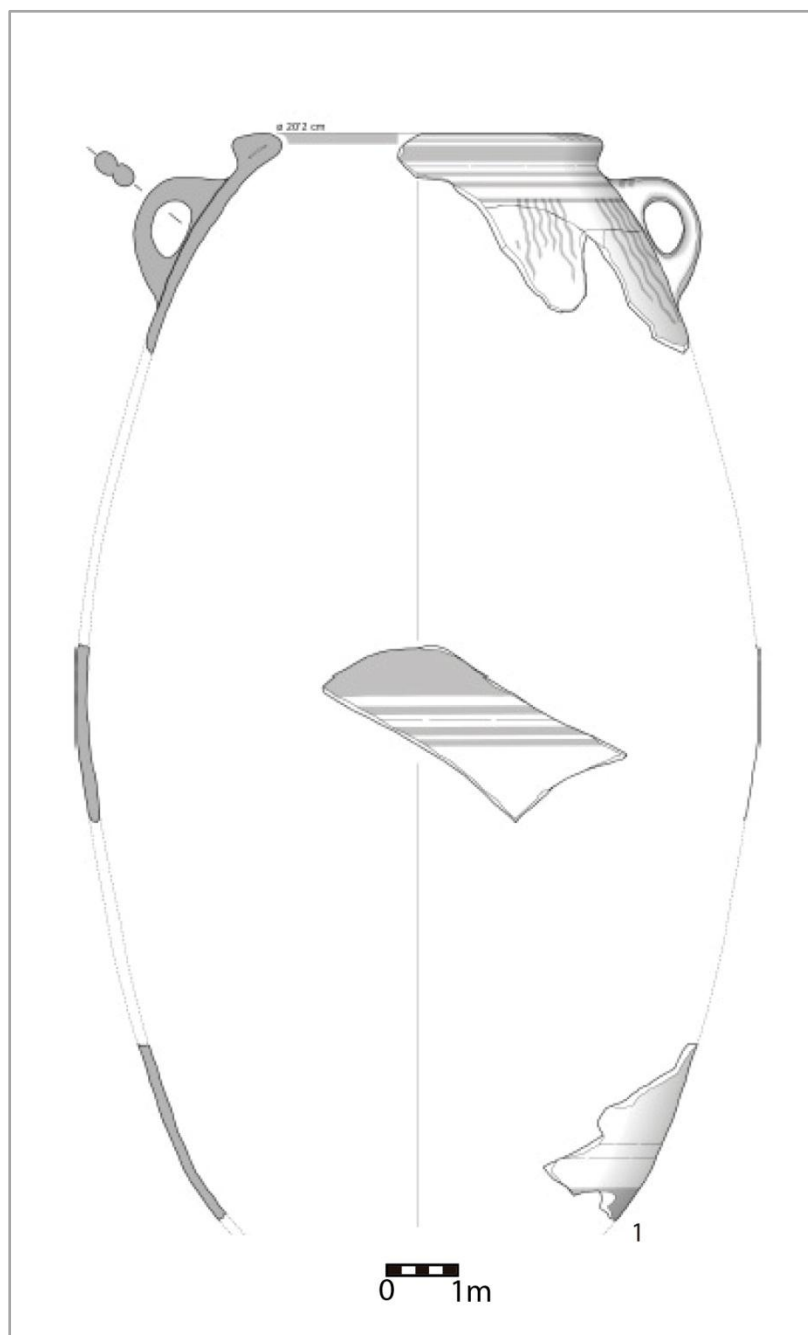

Figura 57. Gran tenalla ibèrica pintada. UE 6149. Font: GIP 2000.

Cal subratllar la gran tenalla apareguda en el sector 4 d'aquesta zona, ja en les fases de Vilars IIb/Vilars IIc: es tracta d'un gran recipient d'emmagatzematge, amb la vora reentrant de llavi engruixit, cos sinuós, amb tendència cilíndrica i dues nanses geminades sota la vora a banda i banda. Tot i que la peça no conserva la base, amb tota probabilitat aquesta seria umbilicada.

La gran tenalla presenta decoració en bandes, motiu geomètric típic d'aquesta fase, però sota de la vora i al costat de les nanses, s'hi dibuixen en to vinós fins a tres grups de sis filets en aigua, de diferents llargades tots ells (fig. 57). Pel que respecta a les ceràmiques ibèriques reduïdes, aquestes quasi no mostren representació en la zona, amb només un 3,02% del total d'individus (0,95% del total de fragments).

Com ja s'ha esmentat, les produccions importades són les més representatives de la zona: les en primer lloc trobem les produccions grises monocromes, amb un 4,75% del total (3,09% del total), seguides per les àmfores de tradició fenícia del Cercle de l'Estret, amb una representació del 0,74% del total dels individus i el 0,46% del total de fragments.

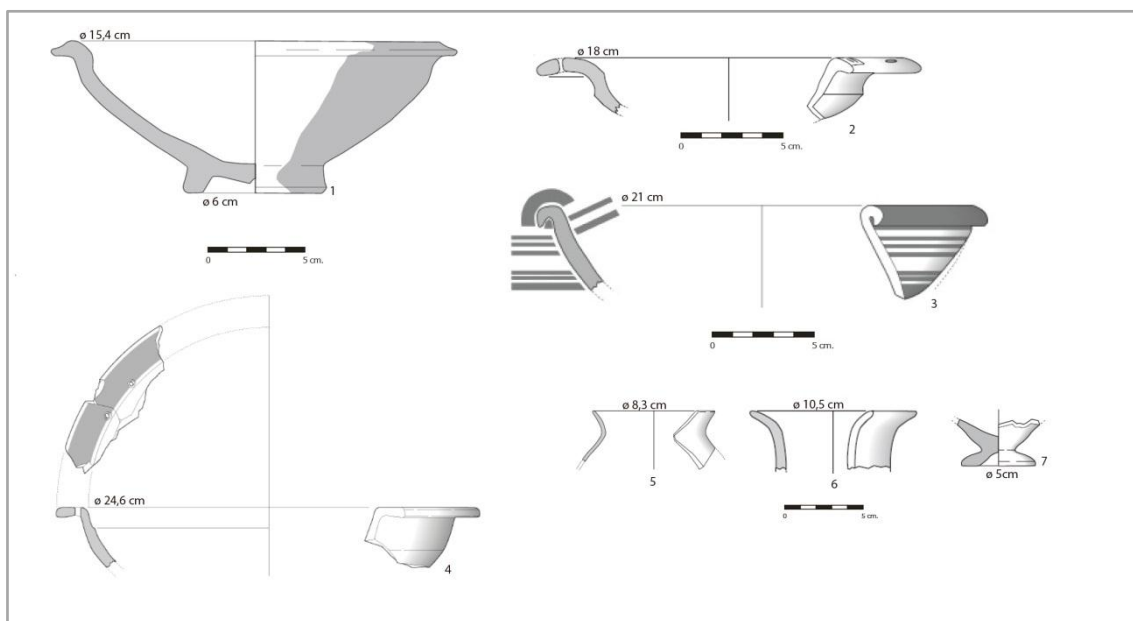

Figura 58. Vaixel·la de taula ibèrica oxidada i pintada recuperada en la Zona 6. Vàries UEs. Font: GIP 1998, 2000, 2001, 2006, 2007.

Entre les ceràmiques importades de tradició grisa monocroma, el repertori recuperat en la zona 6 és destacable: en destaquen dues copes amb carena alta i nanses horitzontals, afrontades i realçades respecte a la boca; vora amb acusades motllures acanalades externes per sota del llavi. Estarien destinades al consum a la taula, podrien haver estat usades com a bols o escudelles, perquè la vora, acusadament entrant, i el llavi motllurat, no les fan adequades per beure (fig. 59, 1 i 2). També podrien considerar-se al marge del consum i ser interpretades com una *lekanis*, d'acord amb possibles prototips en la ceràmica grega oriental (JUNYENT, LÒPEZ 2016, 105). D'altra banda, podria tractar-se d'una imitació de les formes C de la ceràmica àtica, segons Py, que cataloga aquest tipus de peces com una forma de copa de llavis 5d (Py *et al.* 1993). Les peces varen aparèixer totes dues en la zona 6, en els sectors 3 (fig. 59, 2) i 4 (fig. 59, 1), sobre un paviment (P-60) i en un paquet d'argiles que servia com a preparació per la construcció d'un edifici posterior, respectivament.

Entre les altres peces, s'hi troben diversos plats (fig. 59, 3, 4 i 5), dels quals en moltes ocasions només se'n conserven els peus (fig. 59, 6). En destaca un dels exemplars que presenta excepcionalment la decoració de línies ondulades incises, motiu que tot i ser característic en diferents tallers de grisa monocroma del Roine (ARCELIN-PRADELLE 1984) o en les produccions recentment identificades a la Catalunya litoral (GARCÉS, MARTÍN, VILÀ 2003, 7-40), està absent en les pròpies ceràmiques grises aparegudes en el jaciment. El plat aparegué en un nivell d'ús pertanyent a un espai obert en el sector 4 de la zona 6.

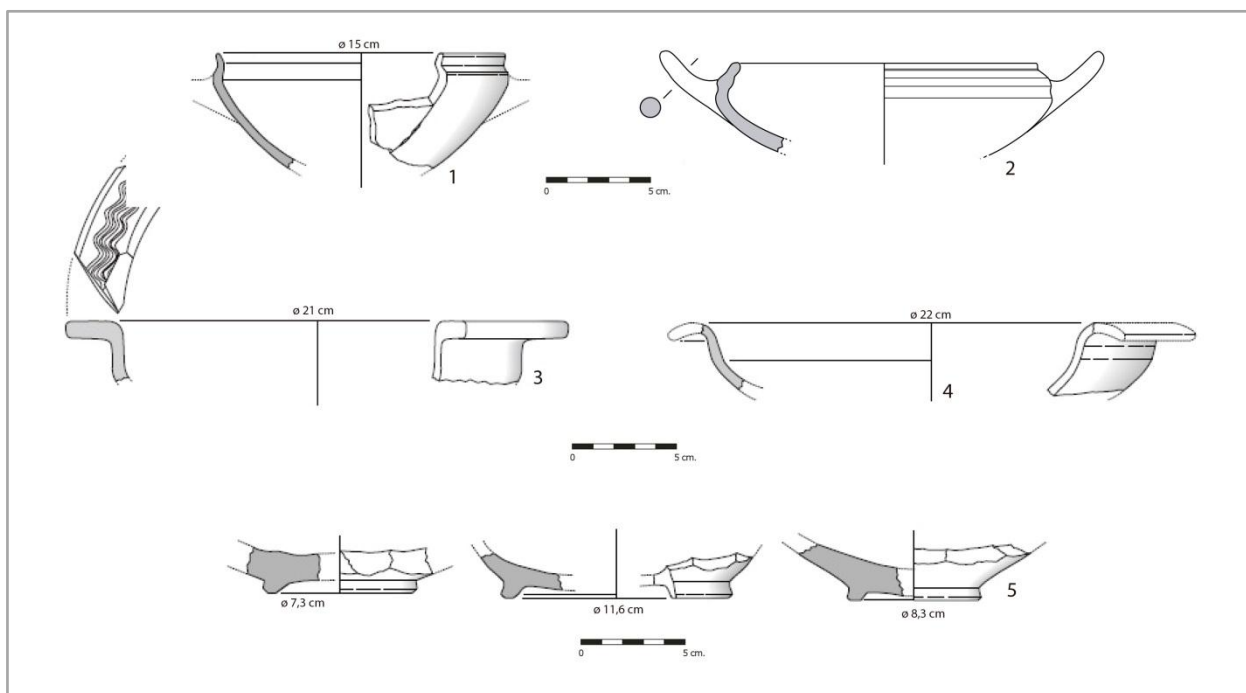

Figura 59. Vaixel·la de taula de ceràmica grisa monocroma recuperada en la Zona 6. Vàries UEs. Font: GARCÉS *et al.* 1990, GIP 1998, 2000, 2001, 2006.

Les àmfores de tradició fenícia i les àmfores púniques també hi apareixen representades, tot i que amb quantitats escadusseres: les àmfores de tradició fenícia responen a un 0,74% dels individus, equivalent a un 0,46% del total. Tot són fragments informes i tots tenen una engalba veig a l'exterior i l'interior ataronjat, amb abundant desgredant de pissarra, mica platejada i partícules esquitoses, comunament identificada dins el grup *Malaka* (TORRES 1995, 256-257). S'han recuperat algunes carenes que permeten relacionar les peces amb el al tipus Ramon 11.2.1. També hi ha una baixa representació de les àmfores púniques, amb un sol individu que representa el 0,06% del total d'individus (0,01% del total de fragments), i es tracta d'un sol fragment informe, de pasta clara i que presenta les típiques motllures de les àmfores púniques. El fragment aparegué a l'últim paviment del sector 35 de la zona.

Abans de seguir amb les importacions, cal subratllar dos morters apareguts en la zona 6: malgrat que no se n'ha pogut afirmar la procedència fins al moment actual, podria tractar-se d'importacions. El primer d'ells es tracta d'un possible morter fenici, realitzat amb torn i de cocció oxidant, presentant una coloració marró-vermel·losa. La peça té el nucli gris blavós i abundant desgredant groller. S'hi troba decoració pintada vermella, banda en l'interior del cos exterior i sobre la vora. Hi ha tres fragments que corresponen a la vora i cos d'un plat baix de parets gruixudes amb una vora de secció triangular, en posició obliqua amb la cara externa lleugerament convexa; no es conserva el característic suport de tres peus massissos de secció triangular o trapezoïdal (fig. 60, 2).

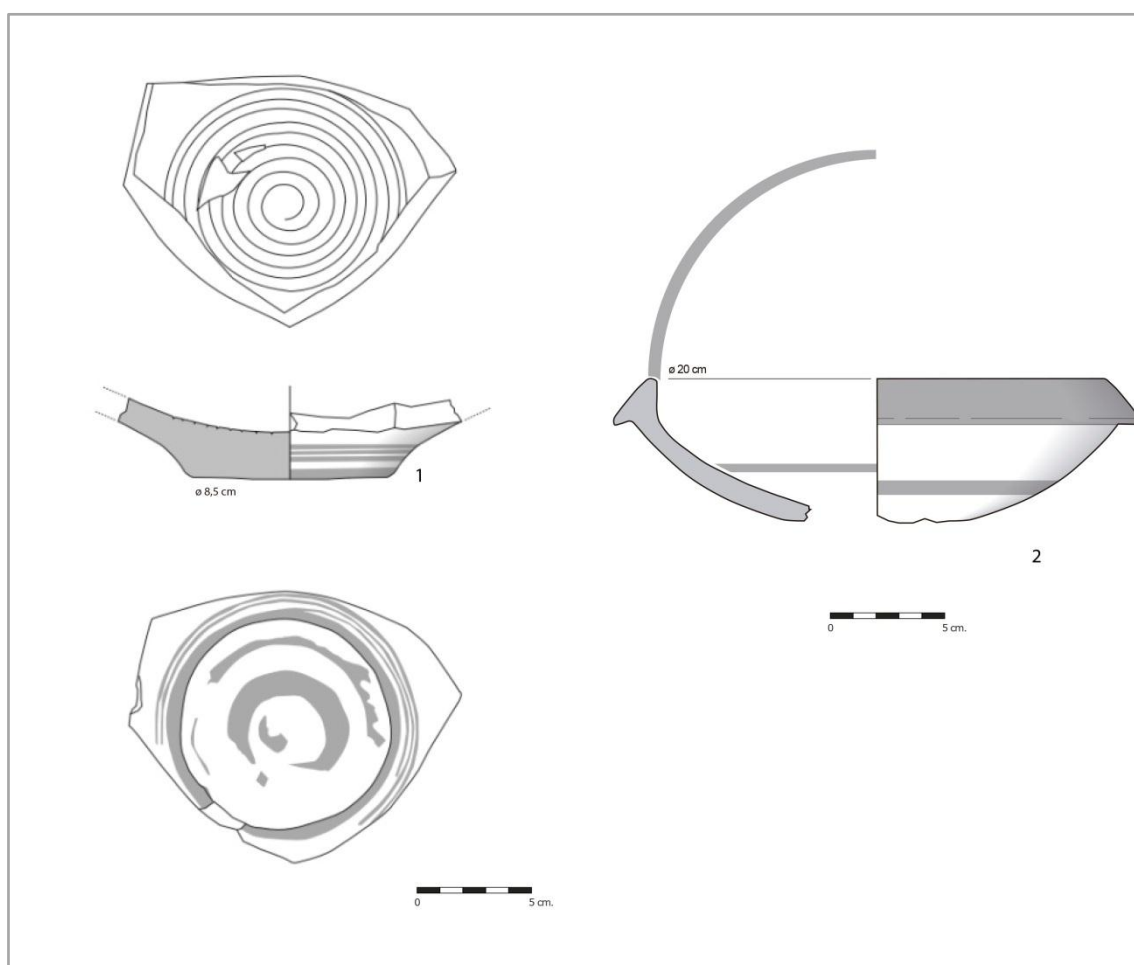

Figura 60. Morters recuperats en la Zona 6. 1, possible morter púnic. 2, possible morter fenici. Font: GIP 2004.

Malauradament, la seva adscripció a la tradició fenícia només es pot basar en la forma del bol trípode, ja que la seva pasta no ha pogut estar identificada i adscrita a cap tipologia ceràmica.

L'altre morter recuperat presenta una pasta de color marró molt clar amb decoració pintada a bandes concèntriques roig vinós en la superfície de recolzament i bandes més estretes paral·leles a prop de la base. Es tracta d'una base plana d'un recipient còncav de paret gruixuda i estructura massissa del qual no es conserva la part superior del cos i la vora. En el fons intern té una profunda estria gravada en espiral de deu voltes, destinades a accentuar l'efecte abrasiu de la superfície (fig. 60, 1). La tipologia correspon a la dels morters púnics i, encara que no se n'ha provat la procedència, podria tractar-se d'una importació eivissenca donada l'espiral del centre i la pasta de la peça, amb abundants nòduls vermellosos (TORRES 1995, 258; GUERRERO 1996, 208; JUNYENT, LÒPEZ 2016, 103). Cal esmentar que apareixen tres fragments, considerats d'àmfores, els quals no ha estat possible de classificar, donat que són fragments informes i tampoc ha estat possible la identificació a partir de les pastes. Aquests tres fragments, juntament amb les importacions gregues que es veuran a continuació representen el 0,25% del total d'individus (0,05% del total de fragments).

Per acabar amb aquesta zona, s'ha de parlar d'aquelles ceràmiques d'importació gregues recuperades en l'àrea de magatzems. Es tracta de tres fragments, tots de tipologies diferents: el primer d'ells és una paret del cos d'una copa B2 jònia, on en destaca sobretot el vernís vermell en la part inferior de la cara externa i el disc reservat rodejat per una franja negra (fig. 61, 1). El fragment va aparèixer en el sector 45 de la zona 6, en un nivell de brossa que segellava l'estança, datat en el moment de Vilars IIc (UE 6540).

El següent fragment es tracta d'una ceràmica grega d'occident pintada (altrament dita pseudojònia). És un petit fragment de copa, molt lleugerament carenada amb una superfície externa llustrosa decorada amb dues bandes de color ataronjat o beix clar i la interior completament pintada de color marró-negrós (GIP 2001, 36-37) (fig. 61, 2). El fragment va aparèixer en el sector 9 de la zona 6, en un estrat d'argiles de color verd excavat vora el marge-testimoni datat en la fase Vilars IIb.

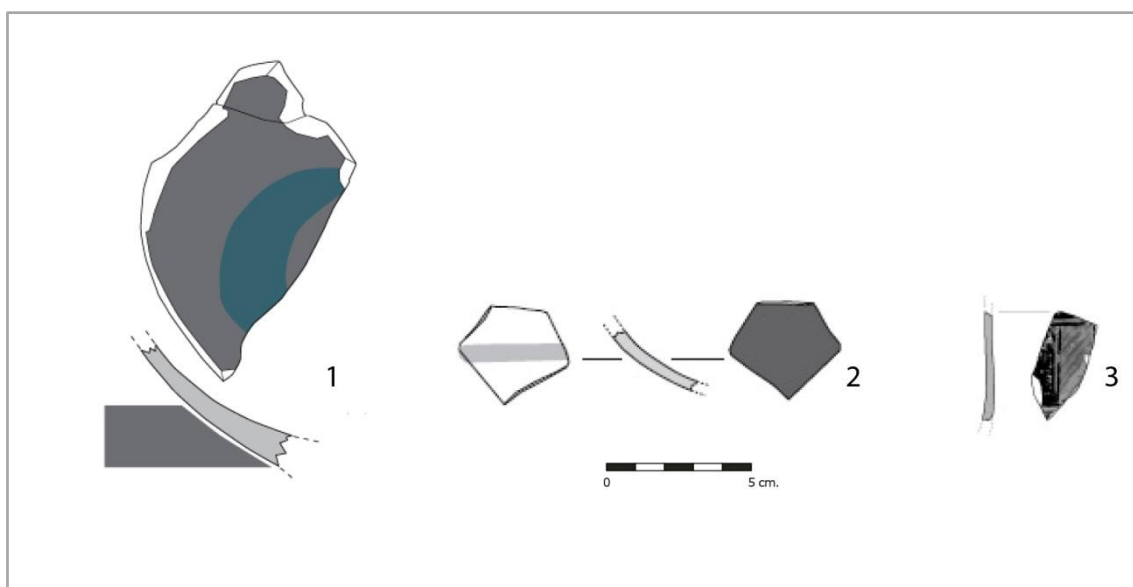

Figura 61. Ceràmica grega recuperada en la Zona 6. Vàries UEs. Font: GIP 2000, 2001, 2011.

Finalment, cal destacar l'únic fragment de ceràmica àtica de figures vermelles recuperat en aquesta fase: un petit fragment de *Saint Valentin*, el qual representa el 0,01% del total d'individus (0,06% del total de fragments). El fragment pertany a la part superior del cos del vas i s'observa la decoració consistent en dos panells verticals separats per una línia de vernís negre: un reservat, amb línies obliqües de vernís diluït i l'altre envernissat en negre amb "plomes" en pintura blanca sobreposada. Malgrat tractar-se d'un fragment de tan petites dimensions no ofereix dubtes la seva identificació (grup VII de Howard i Johnson). El fragment de *Saint Valentin* aparegut a la Fortalesa, per la seva posició estratigràfica, ofereix un TPQ (*terminus post quem*) a la construcció del pou-cisterna que és necessàriament posterior a un mur del sector 4 datat pel petit fragment àtic (GIP, 2000; JUNYENT, LÒPEZ 2016, 118)

8.1.6. Zona 7

La zona 7 correspon a l'espai central de la Fortalesa. Es desconeix completament com era aquest espai durant la fase de l'ibèric antic ja que durant la fase Vilars III (450 ane-350/325 ane) s'hi va construir la cisterna (sector 1) i l'empedrat que l'envolta (sector 2). Per tant, el que es pot documentar arqueològicament actualment de la zona 7 de la fase de Vilars II és el retall de construcció de la cisterna, el qual caldria situar-lo en una cronologia de Vilars IIc tardà (veure apartat 5.1.6). Els materials que se n'han recuperat provenen de dos sondejos realitzats en aquesta rasa, la qual compta amb 7 unitats estratigràfiques diferents que han proporcionat ceràmica, amb un nombre mínim d'individus de 113 i un total de 1051 fragments.

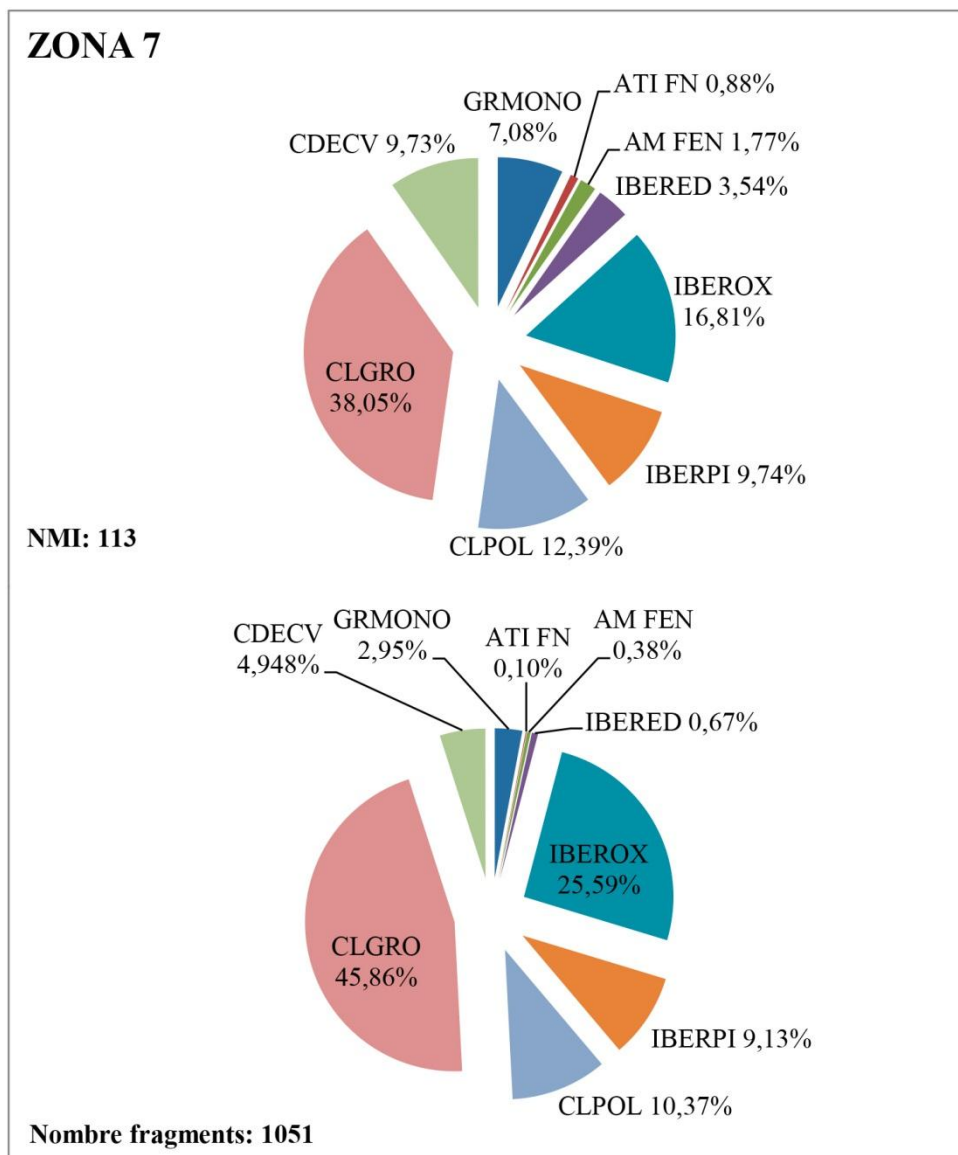

Figura 62. Gràfica amb els percentatges corresponents al total del NMI i el NF de la Zona 7. Font: creació pròpia.

Com en totes les altres zones, la ceràmica a mà és la predominant en els percentatges generals, assolint més del 60% dels individus entre totes les variants d'aquesta classe (CLGRO 38,05%, CLPOL 13,39%, CDECV 9,73% del total de NMI). Les formes recuperades es remeten a les ja vistes fins ara, sense presentar cap peça singular (fig. 63).

El mateix passa amb les ceràmiques ibèriques: de nou, aquelles oxidades són les predominants en els percentatges, amb un 16,81% del total dels individus i fins a un 25,59% en els percentatges generals. En destaquen elements de vaixel·la de taula com ara una enòcoa amb llavi trilobulat (fig. 64, 1), i dues vores penjants de plats (fig. 64, 3 i 4). Entre els recipients d'emmagatzematge en destaca la vora d'una gran tenalla, amb vora de coll de cigne penjant. Dita peça presenta una nansa de secció circular sota la vora, i amb tota probabilitat la peça en duria dues, costat i costat (fig. 64, 2).

Per el que respecta a les ceràmiques ibèriques pintades, aquestes representen un 9,74% dels individus (9,13% del total de fragments). Les peces recuperades no discerneixen del vist fins ara, amb tenalles com a recipients d'emmagatzematge amb la vora pintada (fig. 65, 1), i amb gerres i plats com a vaixel·la de taula, també amb bandes pintades a les vores. Entre els motius representats, en aquesta zona només se n'han recuperat fragments amb bandes paral·leles, pintades en tons rogencs i marronosos, típics d'aquest moment del ibèric antic (fig. 65, 4). Pel que respecta a la ceràmica ibèrica reduïda, aquesta és poc present en la zona, amb un 3,54% dels individus i un 0,67% del total de fragments.

Tot i el baix percentatge de les importacions aparegudes en la Fortalesa, la importància dels materials recuperats en aquesta zona recau en elles: com és habitual, les importacions més ben representades són les ceràmiques grises monocromes amb un 7,08% dels individus i el 2,95% dels fragments totals. Pel fet de ser una producció exclusivament de vaixel·la de taula, els elements més representats als Vilars són plats, com bé s'il·lustra en la figura 66: es tracta de plats carenats amb vores *a marli* o amb llavi penjant (fig. 66, 1 i 2), perfil globular i bases amb peu diferenciat (fig. 66, 3 i 4).

La següent importació que trobem més documentada, presenta només 4 fragments i és l'àmfora fenícia del Cercle de l'Estret, amb un 1,77% del total dels individus (només 2 fragments comptabilitzats) i el 0,38% del total dels fragments. Només un dels fragments presenta una carena marcada: això en dificulta la seva adscripció a una forma concreta d'àmfora, malgrat que a partir de l'anàlisi de la pasta dels fragments pot atribuir-se al ja documentat amb anterioritat a la Fortalesa, la denominada pasta de tipus Màlaga, procedent del sud-est peninsular.

Finalment, el fragment més destacable de tota la zona és, sense cap mena de dubte, el petit fragment de ceràmica àtica de figures negres recuperat l'any 2013, l'únic fins a dia d'avui als Vilars. Procedeix d'una remoció antiga provocada per la construcció del pou-cisterna, en un moment avançat de Vilars IIc (475 ane-450 ane), probablement en el canvi de fase cap a Vilars III (450 ane- 325 ane). El fragment sembla correspondre a una copa o *kylix* del grup d'Haimon, on pot intuir-se els peus i la túnica d'un personatge (veure fig. 31). Malauradament les seves reduïdes dimensions no aporten cap informació més, però sens dubte la seva presència a la Fortalesa és significativa en tant que aporta més evidències d'un comerç amb les colònies gregues durant el període de l'ibèric antic.

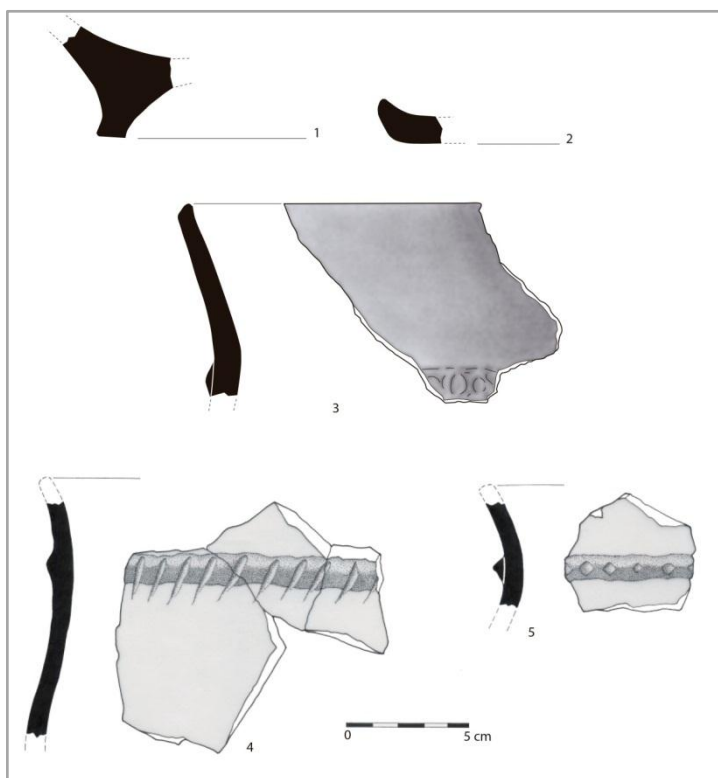

Figura 63. Ceràmica a mà amb i sense decoració recuperada en la Zona 7. Vàries UEs. Font: GARCÉS *et al.* 1992; GIP 2004, 2011.

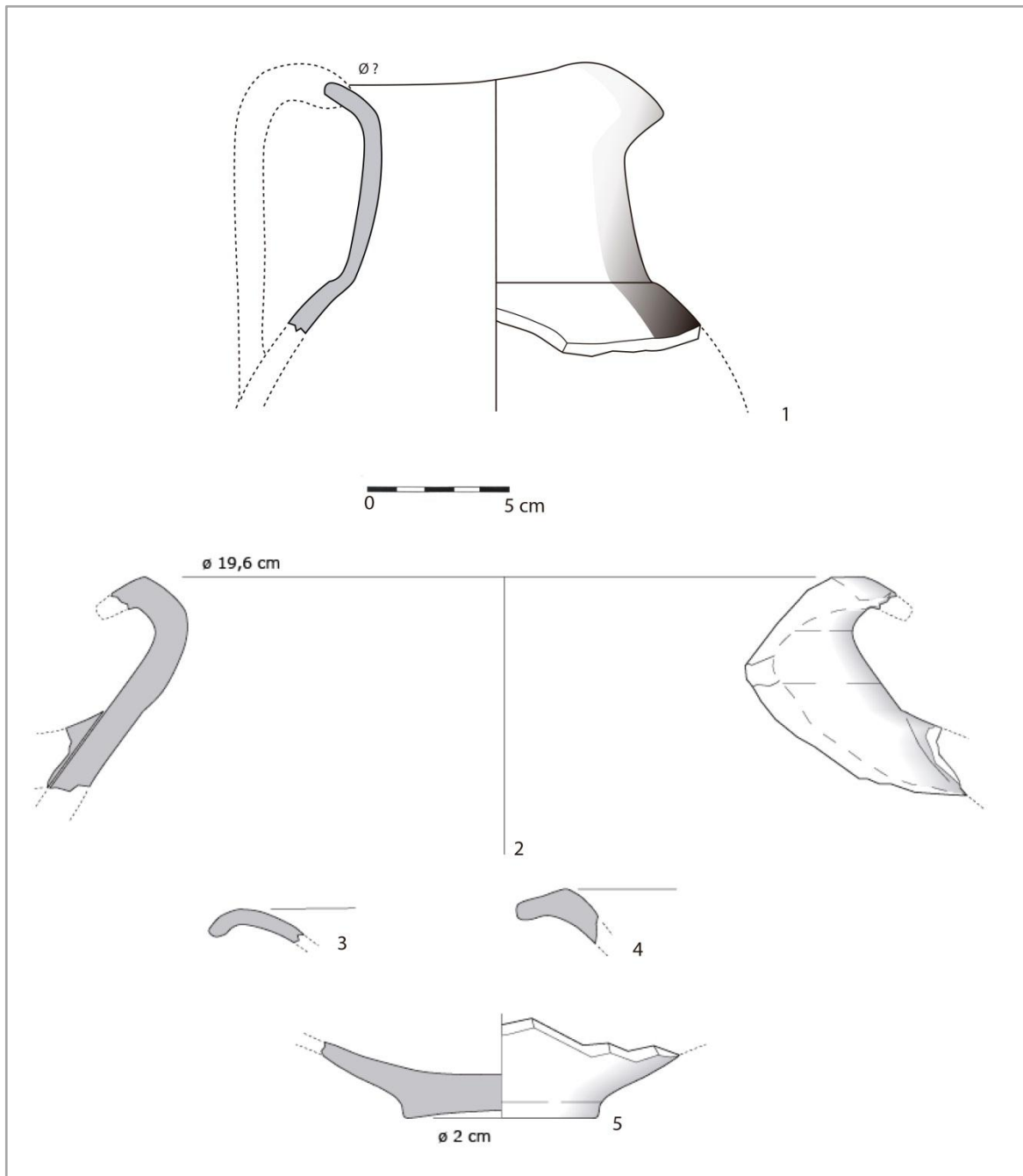

Figura 64. Ceràmica ibèrica oxidada recuperada en la Zona 7. Vàries UEs. Font: GARCÉS *et al.* 1992; GIP 2004, 2011.

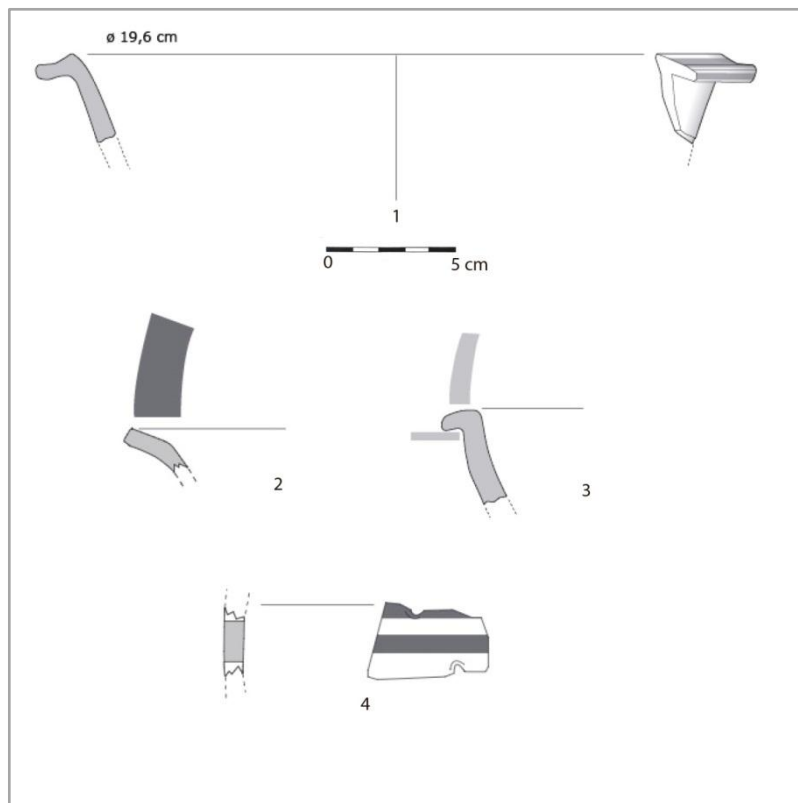

Figura 65. Ceràmica ibèrica pintada recuperada en la Zona 7. Vàries UEs. Font: GARCÉS *et al.* 1992; GIP 2004, 2011.

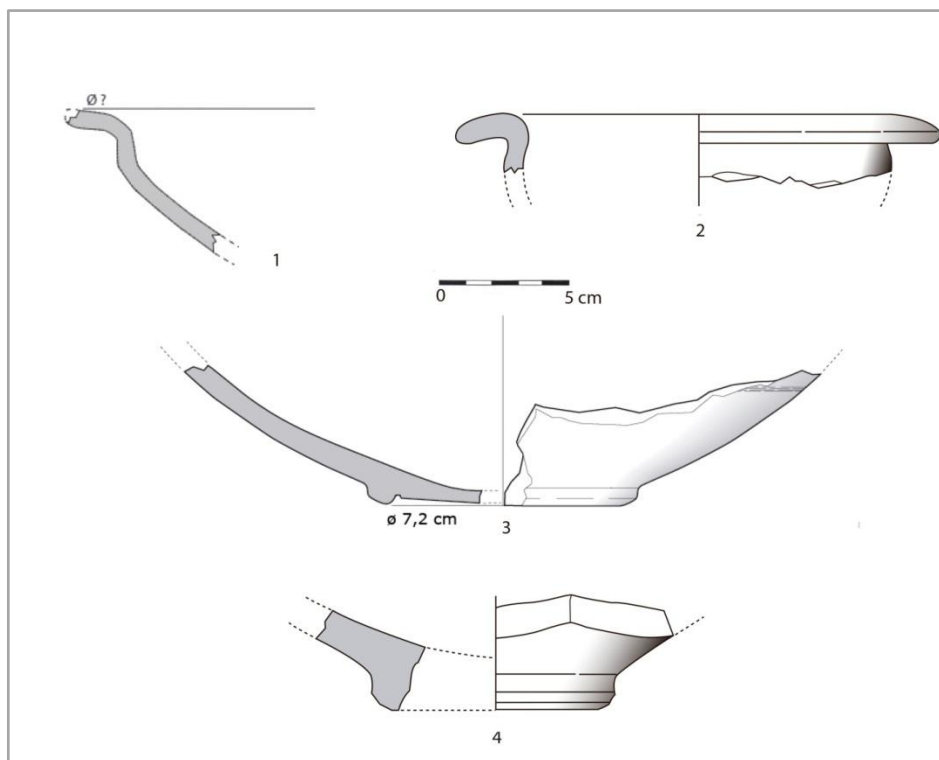

Figura 66. Vaixel·la de taula de ceràmica grisa monocroma recuperada en la Zona 7. Vàries UEs. Font: GARCÉS *et al.* 1992; GIP 2004, 2011.

8.1.7. Zona 10

Aquesta zona esdevé un espai de circulació en sentit est-oest, al nord de la zona 6 i paral·lel al carrer que engloba la zona 5. Es tracta d'un carrer amb caràcter perimetral, i presenta les característiques ja vistes en el carrer de la zona 5 (veure apartat 5.1.7). Aquesta zona compta amb un total de 44 unitats estratigràfiques amb presència de material ceràmic, les quals han proporcionat un nombre mínim de 357 individus i 2181 fragments.

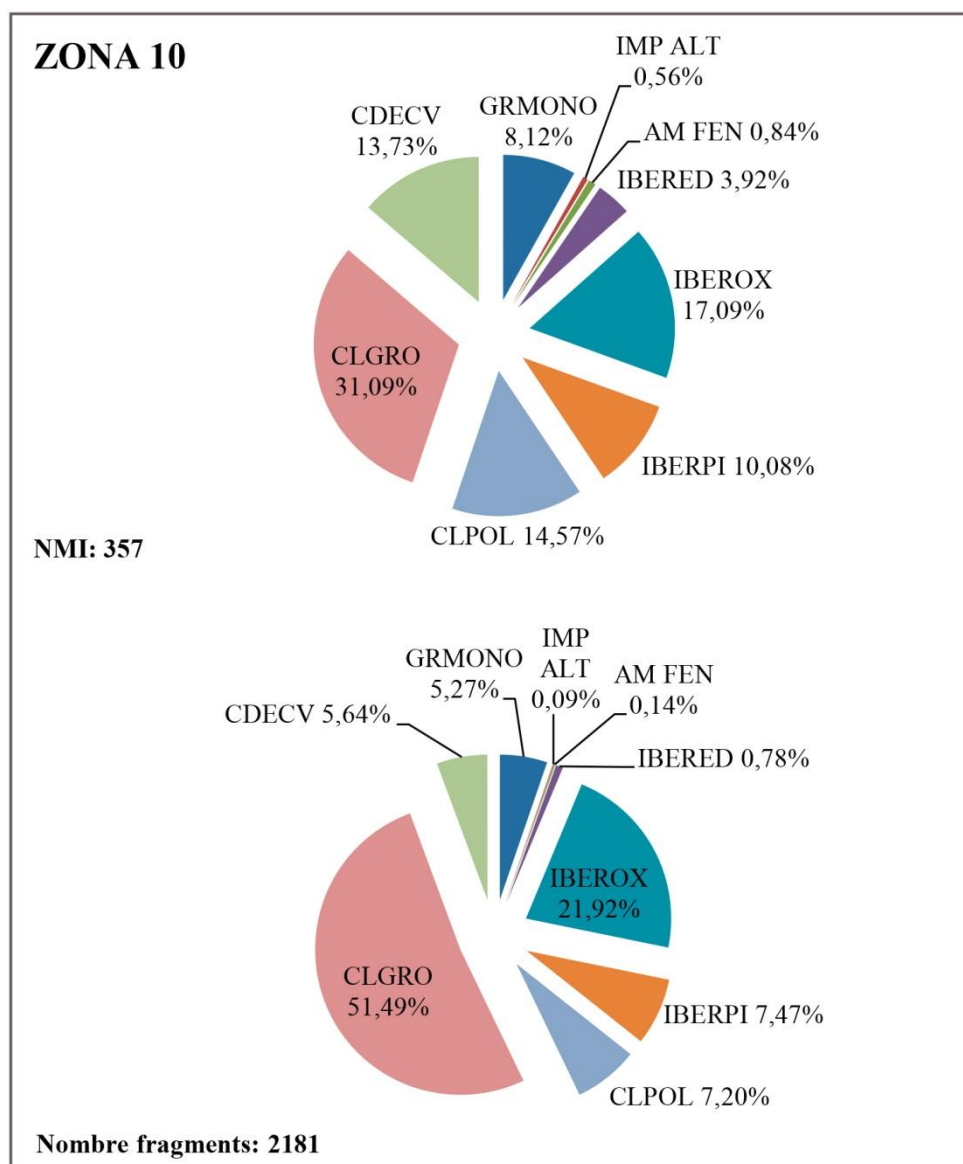

Figura 67. Gràfica amb els percentatges corresponents al total del NMI i el NF de la Zona 10. Font: creació pròpia.

En aquesta zona es presenten una claveguera i fins a tres enllosats amb pedres calcàries on els seus nivells de preparació, ús i amortització han proporcionat abundants materials força interessants: entre la ceràmica a mà de producció local els percentatges segueixen la tendència establerta fins ara,

amb un 31,09% amb NMI per la ceràmica grollera a mà de producció local i un 14,57% per la ceràmica a mà polida de producció local. Les formes aparegudes es remeten a les típiques vores engruixides i a aquelles bisellades, així com bases planes i peus anulars. Entre les peces a mà grolleres en destaca una urna amb perfil sencer: es tracta d'una peça de perfil sinuós, vora reentrant i engruixida i base plana. El que més destaca de la peça són les orelletes a mode d'element de suspensió. Aquesta peça va aparèixer íntegra dins el rebliment de la claveguera de la zona 10 (CL-1056) (GIP 2010, 103-120), lloc on es varen recuperar abundants restes materials, entre els que destaca un penjoll de bronze zoomorf, el qual es veurà més endavant (veure 9.2.1).

Per el que respecta a la ceràmica a mà en aquesta zona, cal fer especial esment a les formes decorades: en destaquen aquelles amb cordons aplicats (fig. 68, 2 i 4), normalment de perfil en essa i amb un cordó aplicat en l'estrangulament del coll. Es presenten tant cordons aplicats digitats (fig. 68, 2) com cordons aplicats ungulats (fig. 68, 4). També es documenta un fragment de vora exvasada i llavi pla amb decoració incisa.

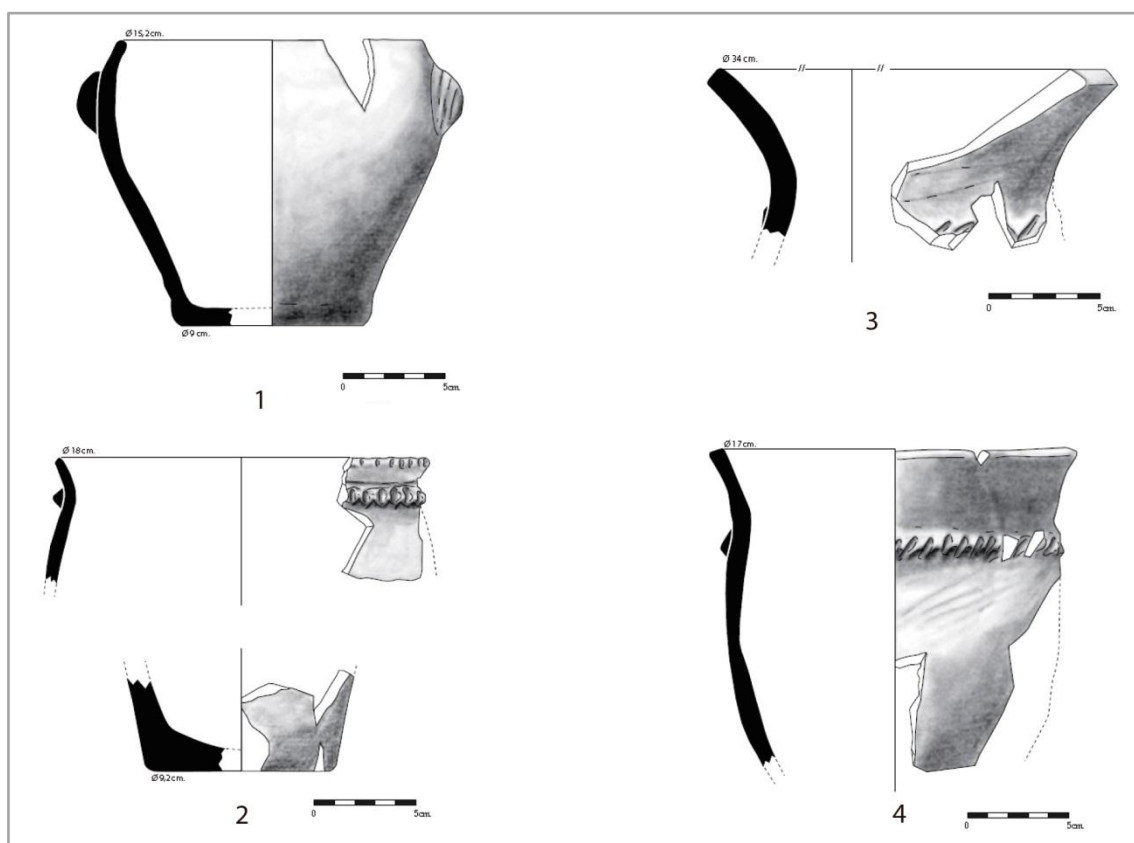

Figura 68. Ceràmica a mà amb i sense decoració recuperada en la Zona 10. Varies UEs. Font: GIP 2004, 2009.

Entre les ceràmiques tornejades, aquelles oxidades són les que tornen a tenir més representació en els percentatges amb un 17,09% dels individus i el 21,92% del total dels fragments, seguides per les ibèriques pintades, amb 10,08% d'individus i 7,47% dels fragments totals. Les ceràmiques tornejades

ibèriques reduïdes per contra, suposen només un 3,92% del total dels individus i només un 0,78% del total dels fragments.

En les peces oxidades es troben tenalles de grans dimensions amb vora de coll de cigne (fig. 69, 1), i vàries gerres i elements de vaixel·la de taula (fig. 69, 2 i 3).

Dins de les ceràmiques ibèriques pintades en destaca una tenalla que conserva el perfil sencer, amb vora coll de cigne, perfil sinuós i fons umbilicat. Presenta 10 bandes paral·leles pintades en sentit horitzontal, amb un to vermellós (fig. 69, 4). Destaquen també un plat amb vora exvasada i cos pintat i una altra base de tenalla amb una banda paral·lela (fig. 69, 5 i 6).

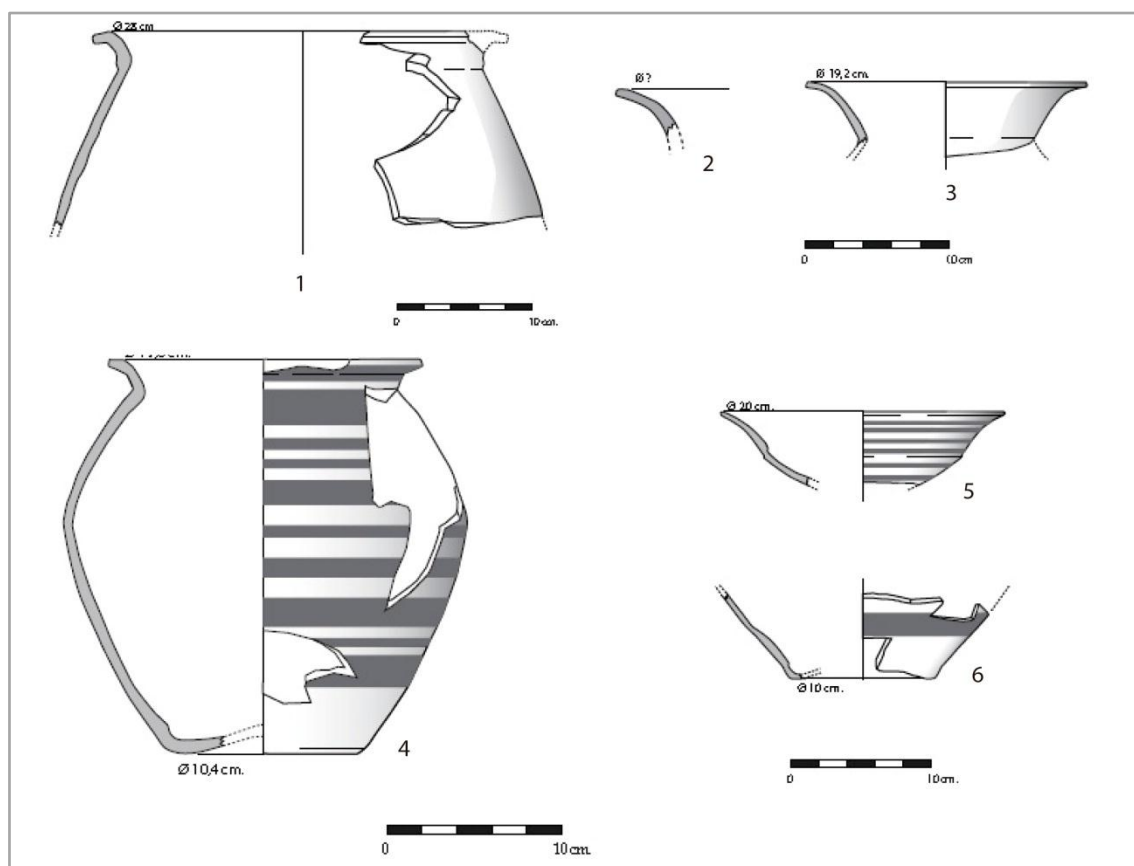

Figura 69. Ceràmica ibèrica oxidada i pintada recuperada en la Zona 10. Vàries UEs. Font: GIP 2002, 2004, 2009, 2011.

Entre les importacions, com s'ha vist fins ara, la més representada és la producció de les grises monocromes. Les formes recuperades segueixen la tendència vista fins aleshores, plats i bols profunds amb vores penjants exvasades i llavi arrodonit (fig. 70, 2, 4, 5 i 6), bases amb peus anulars (fig. 70, 1). La peça que mereix un comentari especial però, és una imitació de *kylix*, apareguda en un nivell la forma destacada d'aquesta categoria és un fragment de vora aprimada amb nansa horitzontal doble i rodona a mode d'imitació de les formes C de la ceràmica àtica, segons M. Py, que la cataloga com una forma de copa de llavis 5d (PY *et al.* 1993).

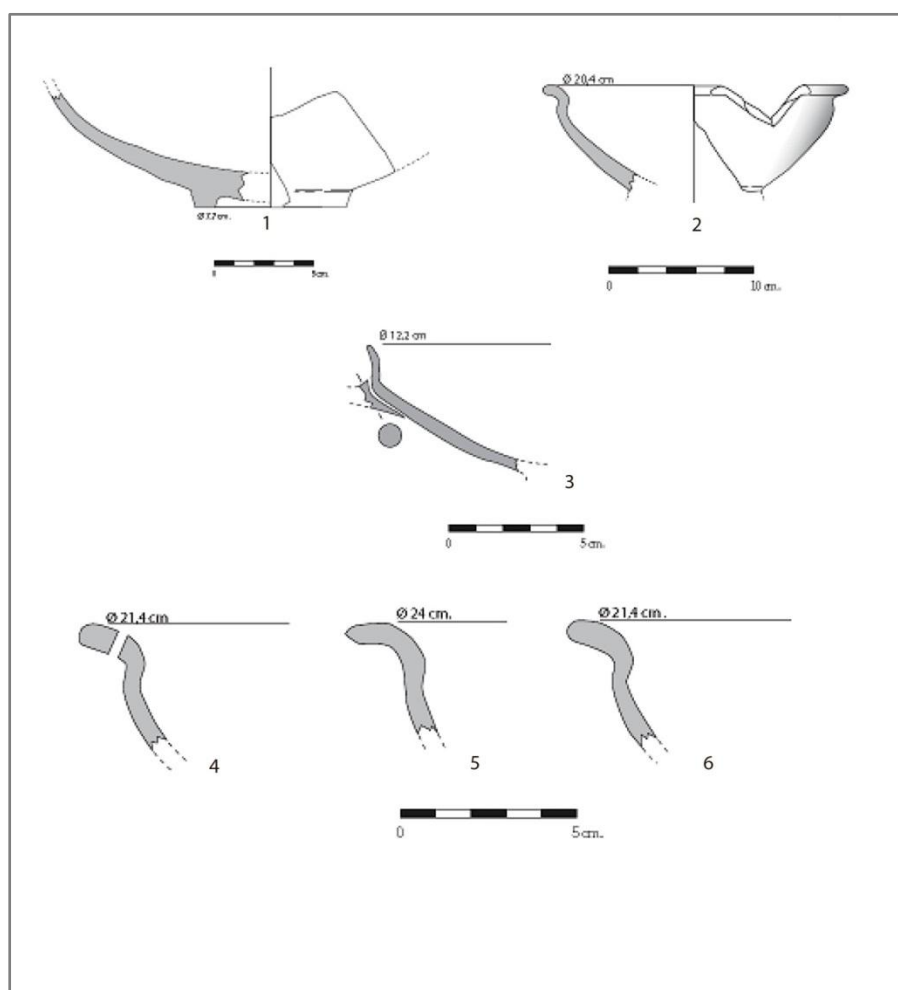

Figura 70. Vaixel·la de taula de ceràmica grisa monocroma recuperada en la Zona 10. Vàries UEs. Font: GIP 2002, 2004, 2009, 2011.

Les altres importacions recuperades són totes fragments informes, però cal esmentar-les: les àmfores de tradició fenícia, tot i que representen percentatges molt baixos (0,84% dels individus i 0,14% del total) es presenten de manera molt homogènia en tota la Fortalesa ja que la única pasta documentable és la denominada pasta *Malaka*, amb una cara externa revestida amb una patina blanquinosa-beix i un interior rogenc ataronjat, amb abundant desgredant i feldspats. Tots els

fragments recuperats són informes, malgrat que algun presenti una marcada carena.

Les altres importacions recuperades corresponen a dos fragments, un amb pasta marronosa i abundant desgredant visible, i l'altre amb pasta blanquinosa. Al primer se li ha adscrit un origen magnogrec (UE 10068), però a l'altre fragment no se li ha pogut adscriure un origen clar.

8.1.8. Zona 11

A nivell general, la zona 11 -com a continuació dels sectors pertanyents a la fase Vilars II- està delimitada a l'est pel carrer en direcció nord-sud (zona 12) que mena a la porta nord (PO-253) i, a l'oest, per les estances que es relacionen amb la poterna on existia un nou vial en la fase fundacional que comunicaria l'exterior amb la zona central (zona 6) i els carrers perimetrals (zones 5 i 10) (veure 5.1.8). Aquesta zona queda dividida en 13 sectors diferents (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 11, 12, 13, 24 i 28,

on els sectors 2 i 3 queden subdividits en 2A, 2B i 2C i 3A, 3B i 3C. Els sectors han donat un total de 82 unitats estratigràfiques amb material ceràmic, les quals han aportat un nombre mínim d'individus de 496 i un total de 3003 fragments.

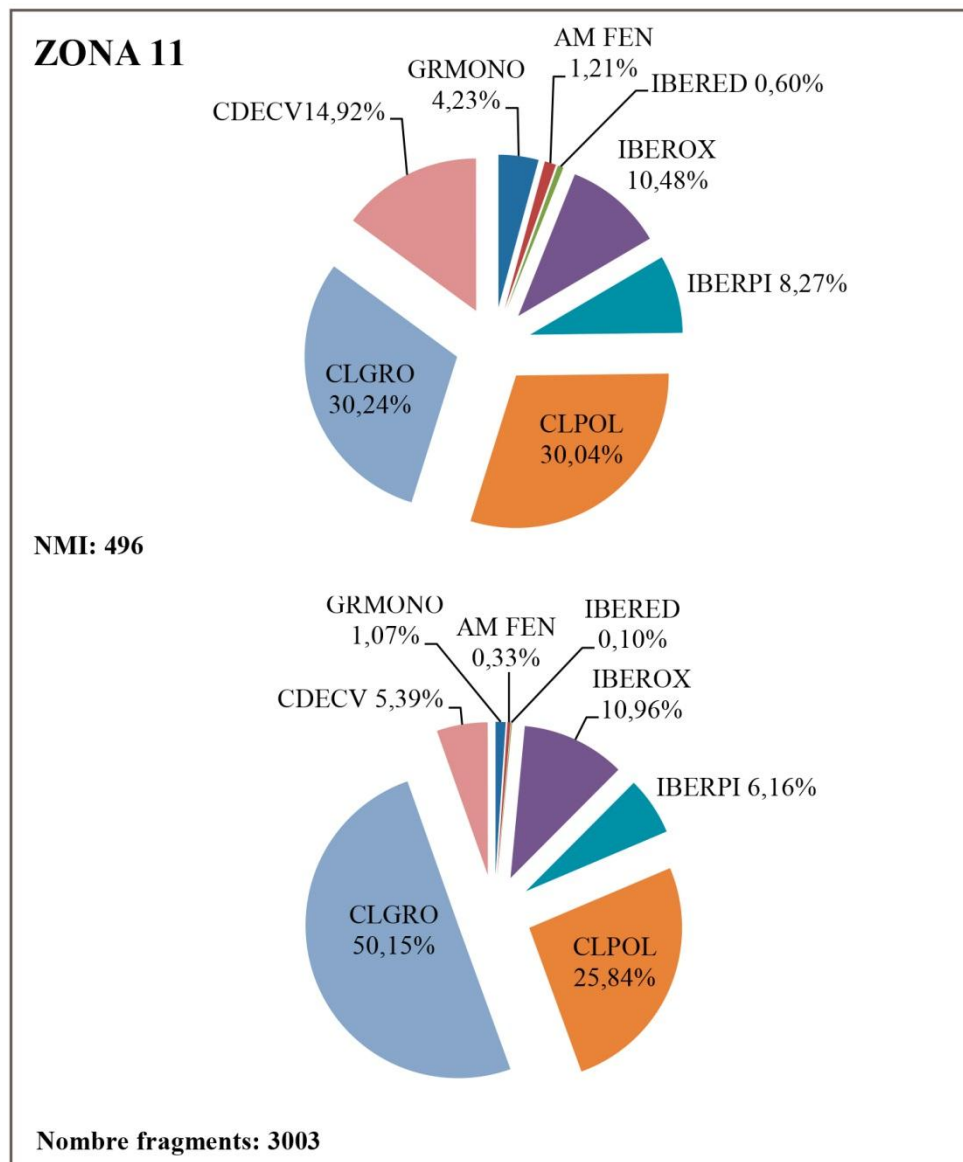

Figura 71. Gràfica amb els percentatges corresponents al total del NMI i el NF de la Zona 11. Font: creació pròpia.

Aquesta zona és una de les més emblemàtiques de la fase, ja que és on es troben la denominada casa del ferrer i el recinte cultural. Tot i així, els materials recuperats en la zona segueixen essent escadussers i les tipologies recuperades fins el moment és van repetint. Per aquest motiu, en les làmines 72, 73 i 74 només és mostraran aquelles peces més singulars o que més íntegres s'han recuperat.

La ceràmica a mà, com és tendència fins ara, representa un 30,24% del nombre mínim d'individus, i més del 50% del total dels fragments informes, mentre que la ceràmica polida representa un 30,04% del nombre mínim d'individus i el 25,84% del total. Finalment, la ceràmica a mà de producció local decorada representaria un 14,92% del nombre mínim d'individus i només el 5,39% dels fragments totals. Entre tots aquests materials en destaquen una urna de vora recta i llavi arrodonit, perfil sinuós i base plana, sense cap tipus de decoració ni complexitat tècnica que fou recuperat en el reompliment en el sector 3B del recinte cultural (UE 11104) (fig. 72, 1).

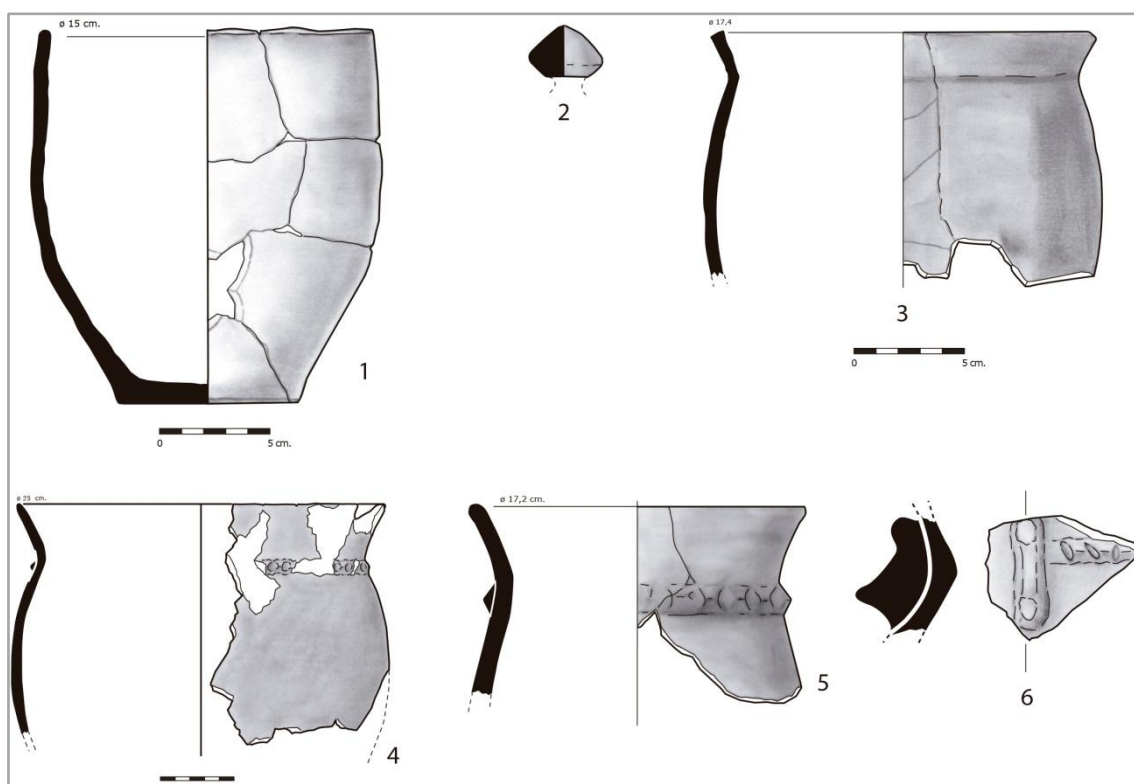

Figura 72. Ceràmica a mà amb i sense decoració recuperada en la Zona 11. Vàries UEs. Font: GIP 2002, 2003, 2005.

El mateix passaria amb les peces 2 i 5, recuperades en un reompliment entre els sectors 3B i 3C, estrat que marcaria el canvi de fase de Vilars IIa a Vilars IIb (UE 11293). La primera d'elles és un pom cònic de tapadora, fet a mà i completament llis, mentre que la peça 5 és un fragment d'una urna de vora exvasada i llavi arrodonit, amb un cordó digitat en el coll.

Una altra urna que destaca pel fet de conservar una part important del cos, fou recuperada en un altre estrat de reompliment, en el sector 3B (UE 11069). Es tracta d'una urna de perfil en essa, amb la vora exvasada i el llavi aprimat. La peça presenta un cordó digitat en l'estrangulament del coll (fig. 72, 4). Finalment, destaca un fragment recuperat en el sector 10: tot i ser un fragment informe, presenta un element de suspensió i un cordó aplicat amb decoració ungulada (fig. 72, 6) que

consisteix en un apèndix afegit de secció amb tendència rectangular, amb els laterals sobresortint i una digitació a cadascun d'ells.

Per el que respecta a la ceràmica ibèrica, les produccions oxidades són aquelles que tenen major representació, amb un 10,48% dels individus i un 10,96% del total de fragments, mentre que les ceràmiques ibèriques pintades representen el 8,27% del NMI, i el 6,16% del total. Les ceràmiques ibèriques reduïdes estan representades per un sol fragment informe que suposa el 0,60% del nombre mínim d'individus i el 0,10% del total de fragments).

Entre les ceràmiques ibèriques en destaquen quatre peces: les dues primeres són dos plats de vaixella ibèrica recuperats en el sector 2, la denominada Casa del Ferrer. Les dues peces presenten cos hemisfèric, però mentre que una presenta vora *a marli* i no conserva el peu, l'altre plat sí que conserva un peu anular, però no conserva la vora (fig. 73, 1). En aquesta casa també va recuperar-se un altre plat de vaixella ibèrica, decorat amb una banda ampla en l'exterior i bandes vinoses horitzontals en l'interior (fig. 74), corresponent a la fase Vilars IIa.

Finalment, dins dels materials recuperats en aquesta zona en destaca una tenalla recuperada al sector 20B, és a dir, a la casa del ferrer però en la seva fase de Vilars IIa. La tenalla presenta una vora exvasada amb llavi arrodonit, amb parets força gruixudes i pasta beix amb desgriquant esquitós visible, la qual cosa la remet a les primeres produccions ibèriques. La peça mostra la vora pintada, i en el seu cos s'hi troben dibuixades 9 bandes paral·leles entre elles i en posició horitzontal, d'un color marronós (fig. 73, 2).

Finalment, entre les ceràmiques importades, la ceràmica grisa monocroma és, una vegada més, la predominant amb el 4,23% del nombre mínim d'individus i el 1,07% del total de fragments. Entre elles en destaquen tres peces, dues d'elles recuperades a la casa del ferrer i l'altra en el recinte cultural: en la figura 75, la vora exvasada de llavi arrodonit amb petits acanalats (fig. 75, 1) i la vora de plat reentrant amb llavi arrodonit (fig. 75, 2) foren recuperades a la casa del ferrer, en el sector 2A.

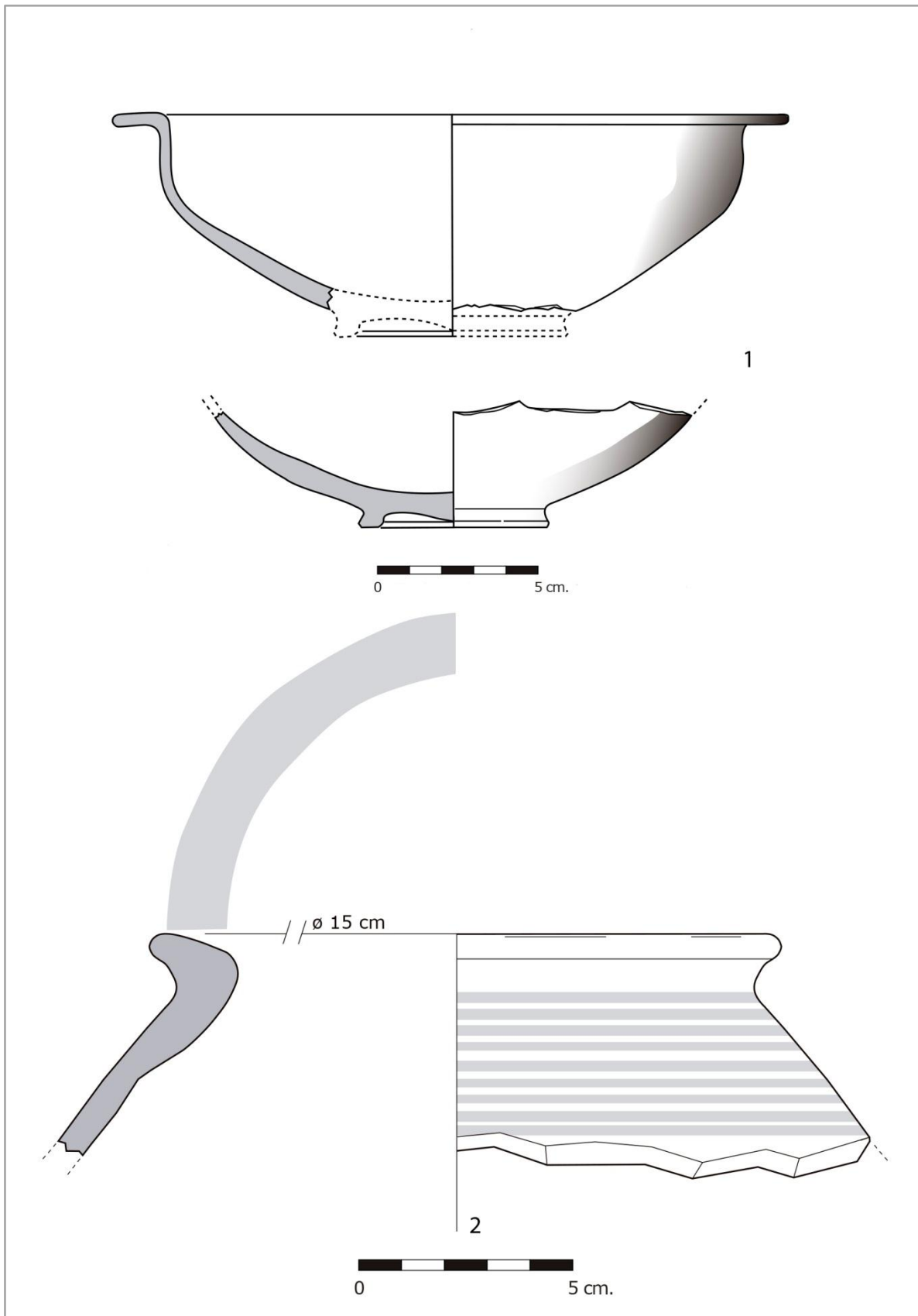

Figura 73. Ceràmica ibèrica oxidada i pintada recuperada a la Casa del Ferrer. Vàries UEs. Font: GARCÉS *et al.* 1992; GIP 2002.

Figura 74. Plat de ceràmica ibèrica pintat, procedent de la Casa del Ferrer, UE 11002. Foto: X. GOÑI 2016, modificada.

El petit fragment de base del qual s'intueix que és un peu anular, fou recuperat en el sector 3C, del recinte cultural. Tot i que aquestes peces destaquen pel lloc on foren trobades, morfològicament no disten de les vistes fins ara ni presenten cap tret diferencial.

Per el que respecta a les altres importacions, en la zona 11 només es troba àmfora fenícia, amb una representació molt baixa: 1,21% del total dels individus i un 0,33 del total de fragments. Es tracta de fragments informes, tots amb la pasta similar com la vista fins ara, vermella ataronjada en el seu

interior i amb abundant desgreixant de pissarra i mica platejada, el que ha dut a identificar els fragments com a pasta *Malaka*.

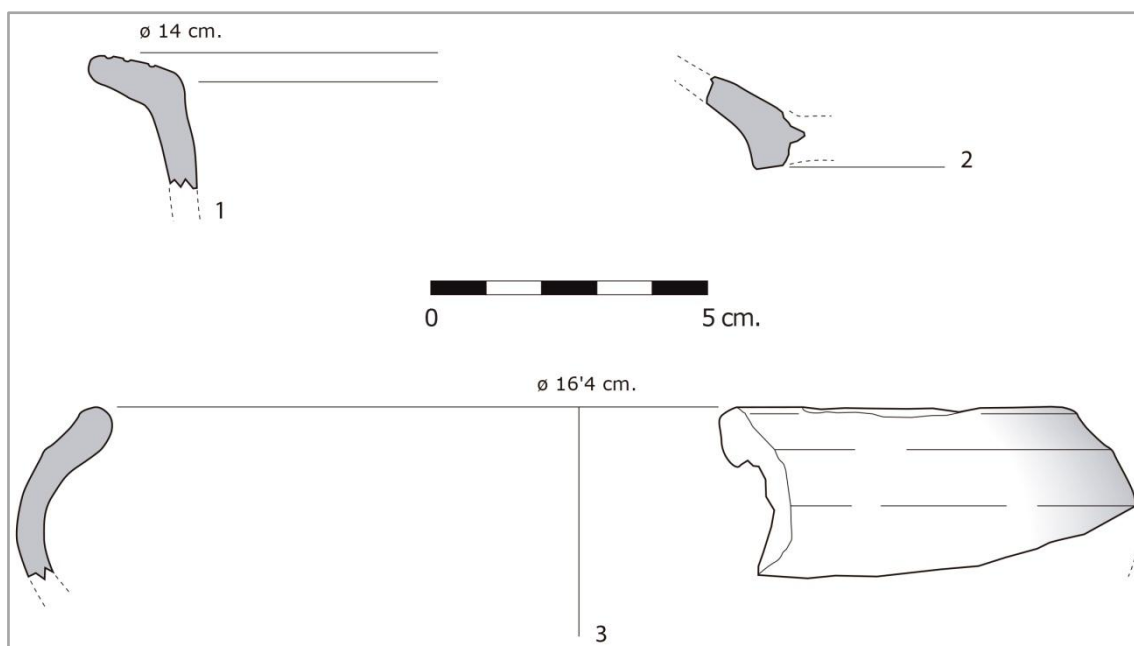

Figura 75. Vaixel·la de taula de ceràmica grisa monocroma recuperada en la Zona 11. Vàries UEs. Font: GIP 2002, 2004, 2005.

8.1.9. Zona 12¹⁵

Es tracta d'un espai de circulació en sentit nord-sud, perpendicular al carrer perimetral o zona 10, que té el seu inici davant de l'eixamplament d'aquest on forma una mena de placeta i separa els barris d'estances de les zones 11 i 13 (veure apartat 5.1.9). En aquesta hi ha 5 unitats estratigràfiques associades amb material ceràmic, totes elles pertanyents al mateix sector, l'1. Igual que les altres zones de circulació de la Fortalesa, les unitats estratigràfiques responen a nivells de circulació del carrer i a l'enllosat d'aquest.

El gràfic mostra la tendència predominant en els resultats vistos fins ara: el 45,76% dels individus (71,19% del total dels fragments) queda conformat per ceràmica a mà de producció local grollera, mentre que només 20,34% dels individus (11,67% total fragments) resulta

¹⁵ Aquesta zona, excavada entre els anys 1992 i 1995, ha tingut la desgràcia de que els materials de l'any 1995 no han estat localitzats, així els dibuixos de la memòria, i per tant no se n'ha pogut fer un estudi exhaustiu. Els materials presentats en la làmina 77 pertany a la intervenció de 1992.

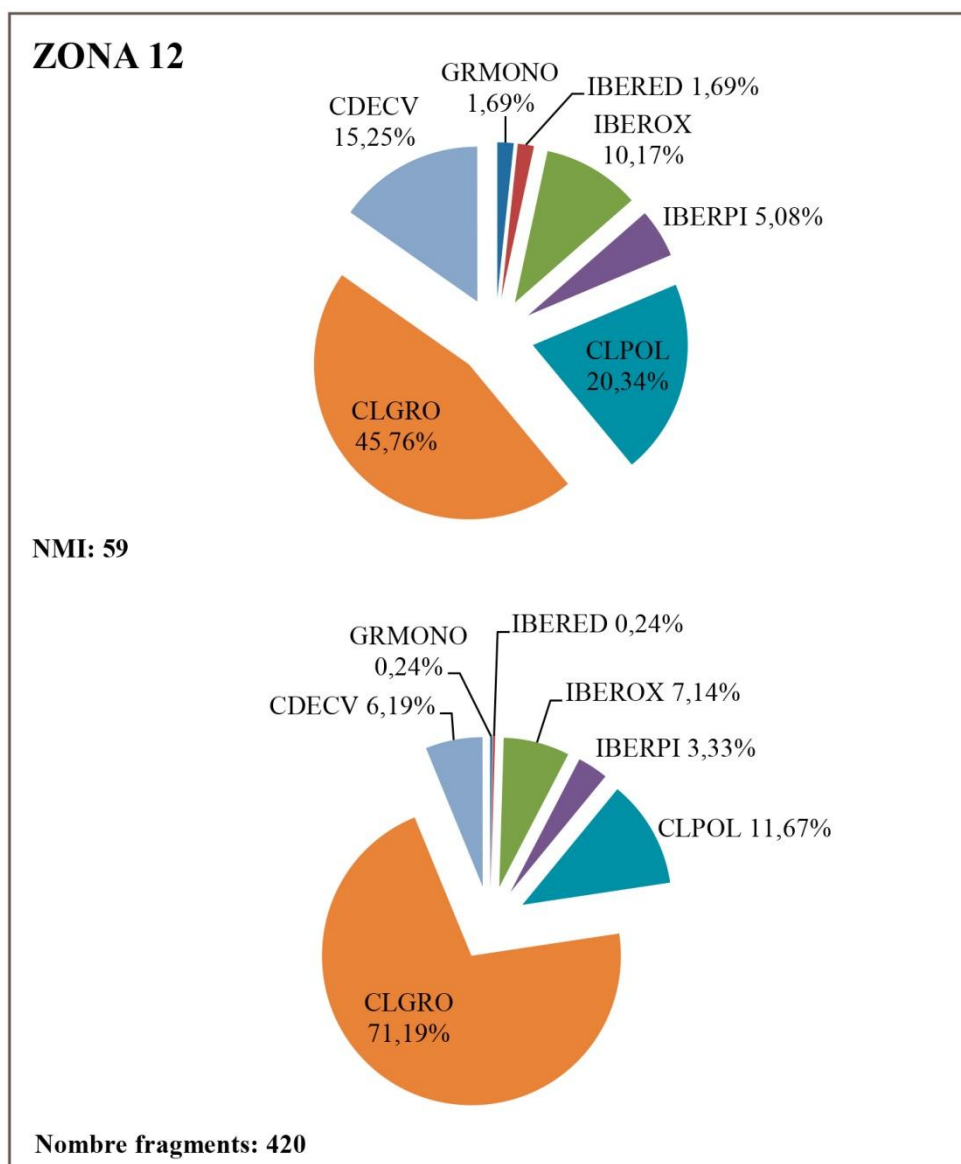

Figura 76. Gràfica amb els percentatges corresponents al total del NMI i el NF de la Zona 12. Font: creació pròpia.

ceràmica a mà de producció local polida, mentre que el 15,25% són individus amb decoració (6,19% total dels fragments).

La ceràmica ibèrica tornejada, també segueix els percentatges que més o menys han estat els dominants fins ara: el 10,17% dels individus pertanyen a la ceràmica de cocció oxidant (7,14% del total general), mentre que el 5,08% (3,33% del total) és ceràmica ibèrica pintada. Tant sols es documenta un fragment de ceràmica ibèrica reduïda, la qual representa el 1,69% dels individus (0,24% del total), igual que el petit fragment de ceràmica gris monocroma que apareix en la zona.

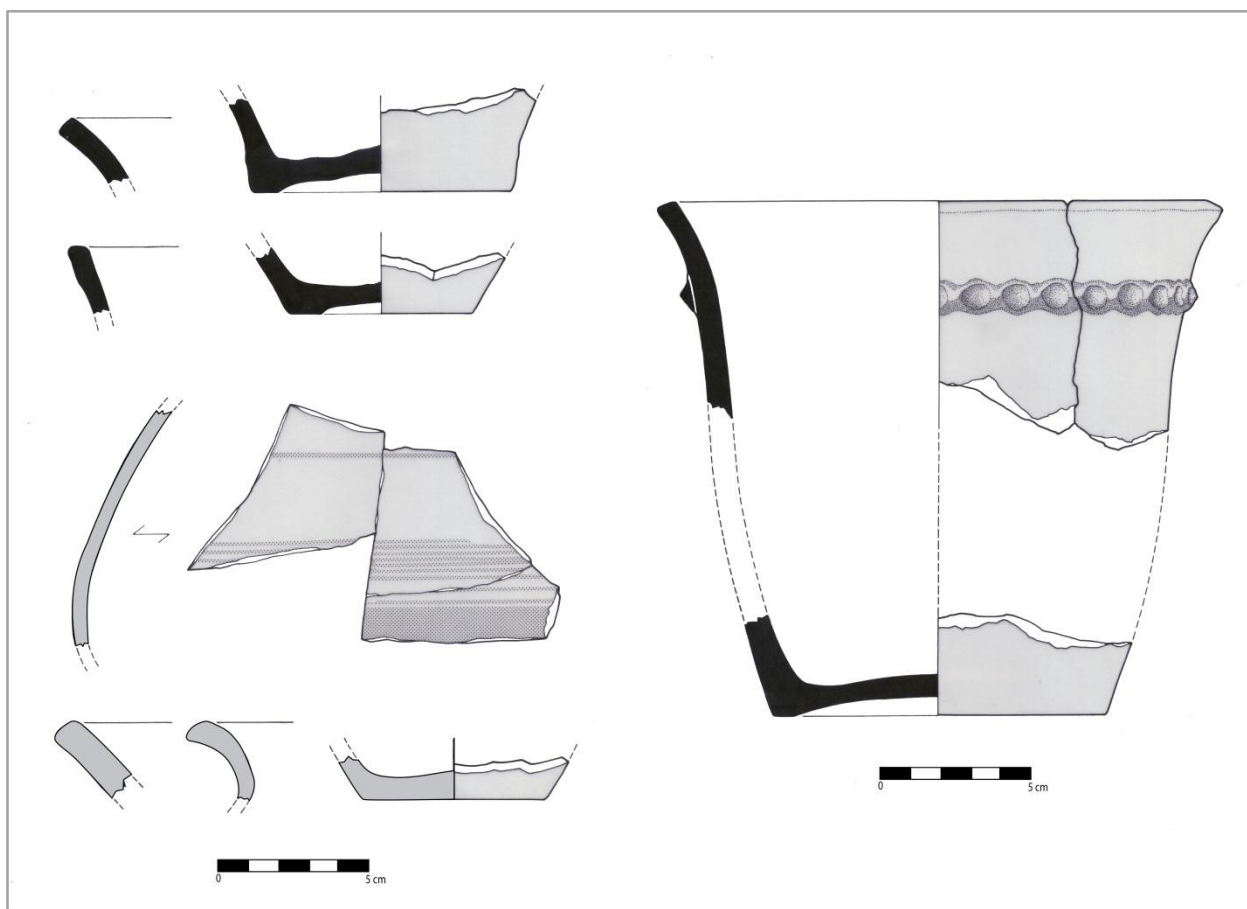

Figura 77. Materials a mà i a torn procedents de la intervenció realitzada l'any 1992 en la Zona 12. Font: GARCÉS *et al.* 1992.

8.1.10. Zona 13

Amb la zona 13 cal referir-se als habitatges que funcionen des de la porta nord (PO-253) i el carrer en direcció nord-sud (zona 12), el qual comunica amb la porta nord, fins a la torre porta situada a l'est (T-319) (veure 5.1.10). La zona 13 es divideix en 8 sectors diferents associats a la fase de l'ibèric antic (1, 2, 3, 4, 13, 14, 15 i 16) i presenta un total de 67 unitats estratigràfiques associades a la fase de Vilars II amb presència de ceràmica, les quals han aportat un nombre mínim d'individus de 688 i un total de fragments de 4497.

A nivell de material, aquesta zona destaca per la quantitat de formes ceràmiques que ha proporcionat, com es veurà a continuació: els percentatges generals segueixen la tendència vista fins ara, ja que el grup majoritari dels individus són ceràmica a mà de producció local, amb un

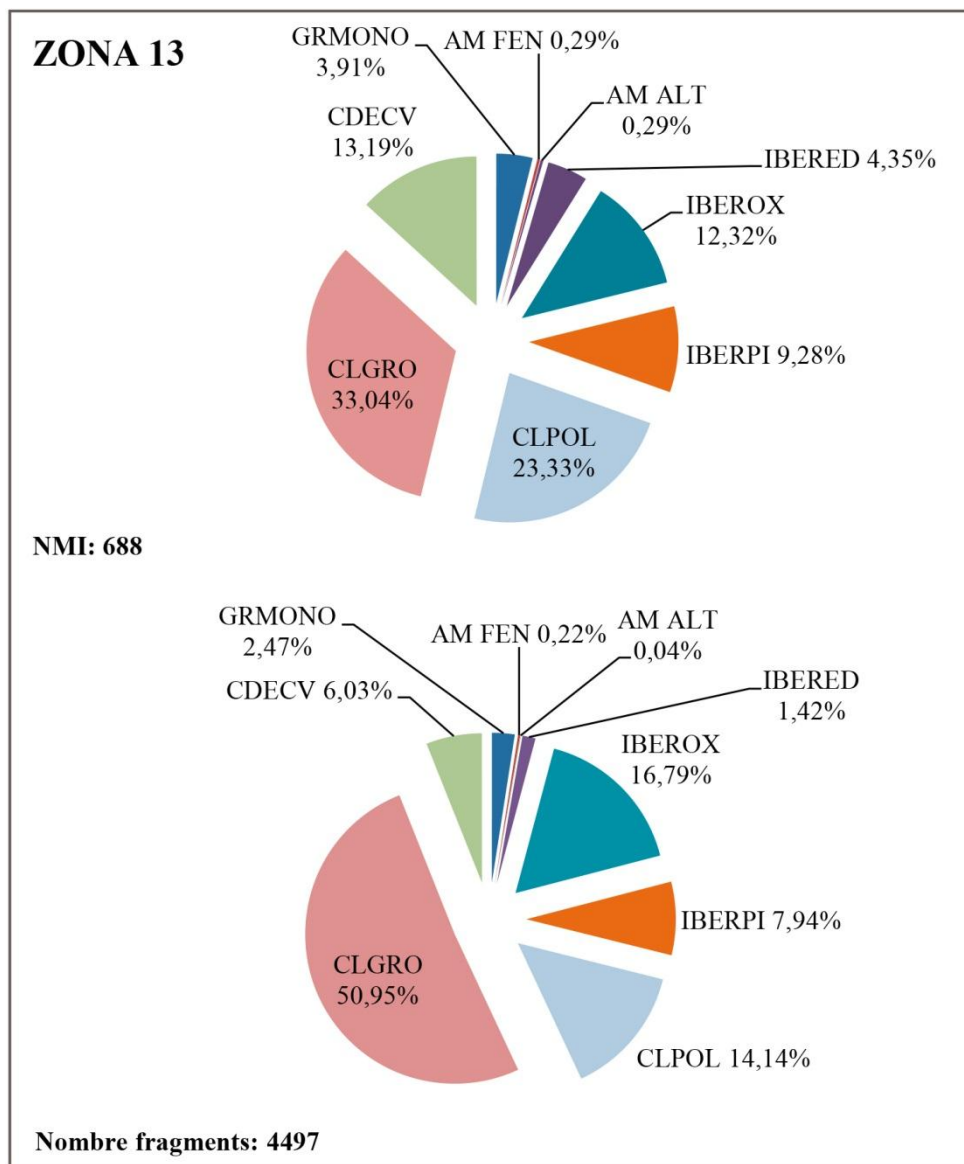

Figura 78. Gràfica amb els percentatges corresponents al total del NMI i el NF de la Zona 13. Font: creació pròpia.

33,04% de ceràmica grollera i un 23,33% de ceràmica polida, mentre que representen un 50,95% i un 14,14% del total de fragments respectivament.

Les formes recuperades de ceràmica a mà grollera no s'allunyen dels patrons fins ara vistos: vores rectes amb llavis plans, arrodonits (fig. 79, 1 i 3), bases planes o lleugerament umbilicades (fig. 79, 4 i 8, 7). En destaquen dues peces en especial: primerament, un petit recipient de vora recta amb llavi lleugerament aprimat, cos rectilini i base lleugerament umbilicada (fig. 79, 5); en segon lloc, una urna de perfil lleugerament globular amb la base plana (fig. 79, 6).

Entre les ceràmiques de producció local polides, a banda de les típiques vores bisellades o aprimades (fig. 80, 1, 2 i 3), cal destacar sense cap mena de dubte un petit recipient amb la vora exvasada i

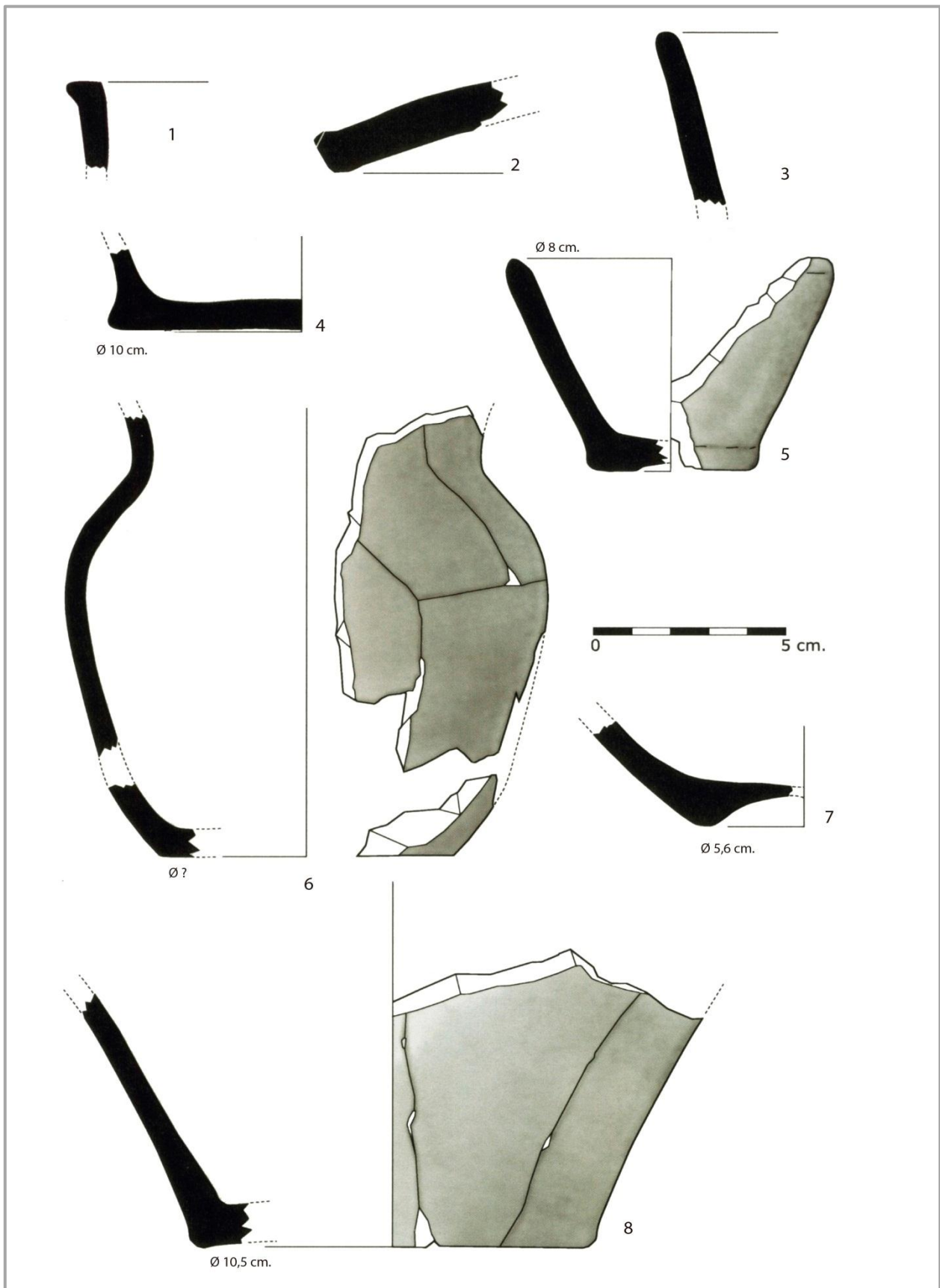

Figura 79. Ceràmica a mà grollera recuperada en la Zona 13. Vàries UEs. Font: GIP 2003, 2005, 2009.

aprimada. La superfície exterior es troba acuradament polida, amb decoració d'acanalats horitzontals entre la vora i l'estrangulament del coll de la peça. Sota els acanalats i al principi del cos de la peça, es situen petits clotets arrodonits en posició horitzontal. Aquests vasets són típics del grup Segre-Cinca II (1250-90 ane), i durant el primer ferro, els acanalats a Vilars només apareixen en la fase més antiga, Vilars 0, i ocasionalment a la fase Vilars I, entre el 775 i el 650 ane (JUNYENT, LÓPEZ 2016, 96). L'exemplar de la imatge (fig. 80, 4) va aparèixer en l'UE 13069, en el sector 2, en un estrat verdós irregular que constituïa el paviment P-606 (datat en la fase Vilars IIb), i sembla poc probable que sigui una intrusió. La hipòtesi més plausible és que la peça fos un romanent antic, procedent de les anteriors fases.

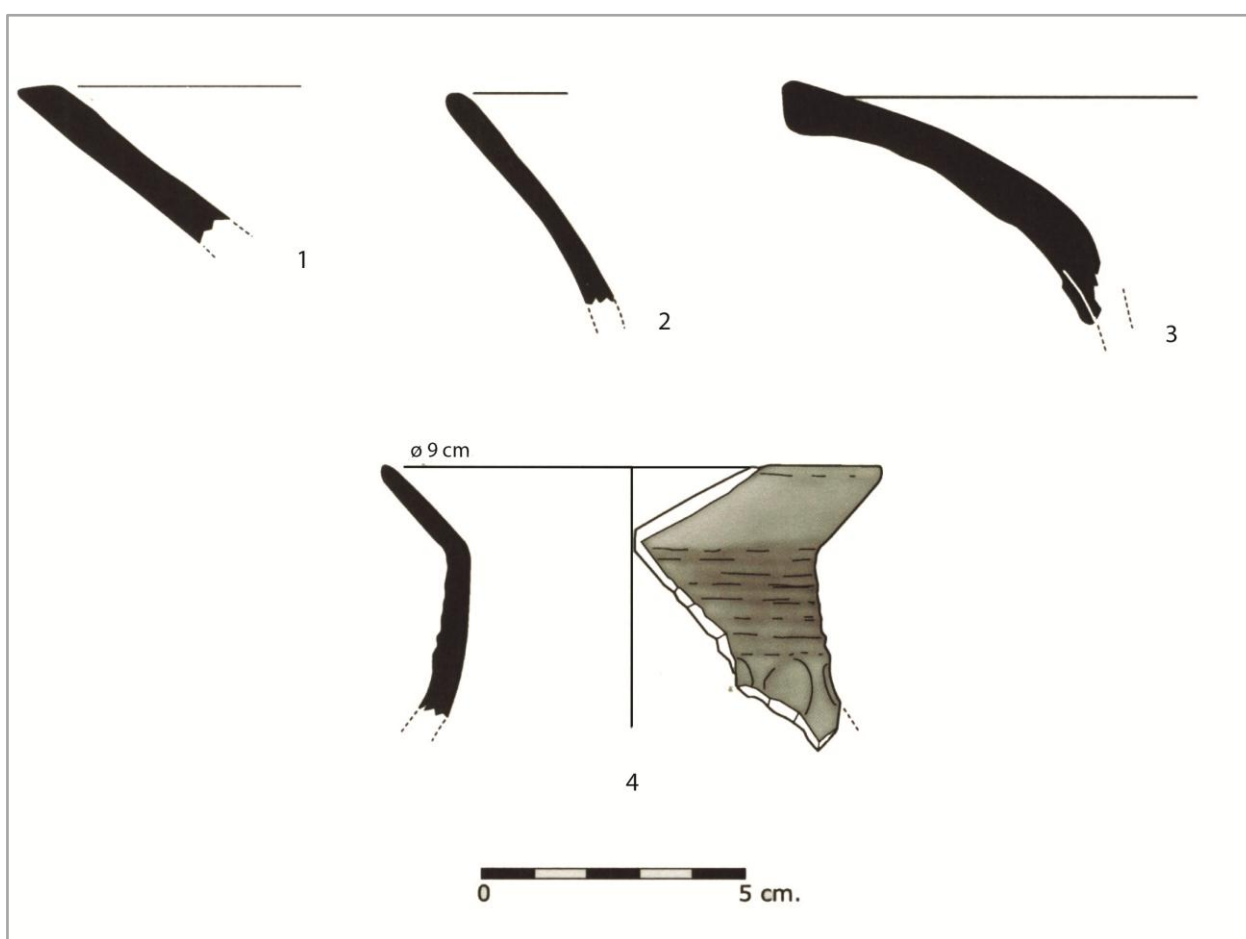

Figura 80. Ceràmica a mà polida recuperada en la Zona 13. Vàries UEs. Font: GIP 2003, 2005, 2009.

També cal parlar en detall de les ceràmiques a mà amb decoració: en la seva majoria posseeixen són cordons aplicats, però no sempre segueixen el patró habitual, és a dir, ubicats sota la vora de les peces.

En el primer dels casos es tracta d'una peça amb perfil sinuós, vora lleugerament exvasada i llavi engruixit que presenta un cordó unguilat, amb una petita incisió formant una petita ratlla en

horitzontal entre unguació i unguació, les quals es situen de forma vertical i lleugerament en diagonal. Sota el cordó, hi ha cinc incisions conservades d'entre 8 i 10 cm les més ben conservades, disposades de manera diagonal i paral·leles entre elles.

Un segon cas singular és un fragment de vora, apareguda en el mateix estrat que el vaset amb acanalats (fig. 80, 4) i que presenta dos cordons ungulats, paral·lels entre ells. La peculiaritat recau en el fet que el primer d'ells està situat sobre el llavi (de tipus engruixit) de la vora (fig. 81, 2).

Finalment, cal esmentar una última peça: una tenalla de grans dimensions feta a mà, amb vora exvasada, llavi bisellat i coll estrangulat. Presenta dues nanses de

secció rectangular aplanada pel centre. En destaca la manera d'aplicar el cordó, ja que aquest es situa en l'estrangulament del coll de la peça, però en el moment on les nanses hi passen per sobre, el cordó es desvia passant per sota d'aquesta (fig. 81, 3).

Tot i no ser la tipologia ceràmica amb més representació en la zona, destaca la gran quantitat de formes de ceràmica ibèrica, que ha aportat el barri de la zona 13: entre la ceràmica ibèrica oxidada, a banda de les típiques tenalles vistes fins ara amb les vores de coll de cigne penjants, en destaca la gran quantitat de bols i plats profunds que s'hi han recuperat (fig. 82). Segueixen tots ells uns patrons morfològics força clars: vora exvasada amb llavi penjant, cos semiglobular i peu anular (fig. 82, 2, 3, 4 i 5). S'hi troba una forma que discerneix del que s'ha descrit anteriorment, amb una vora exvasada

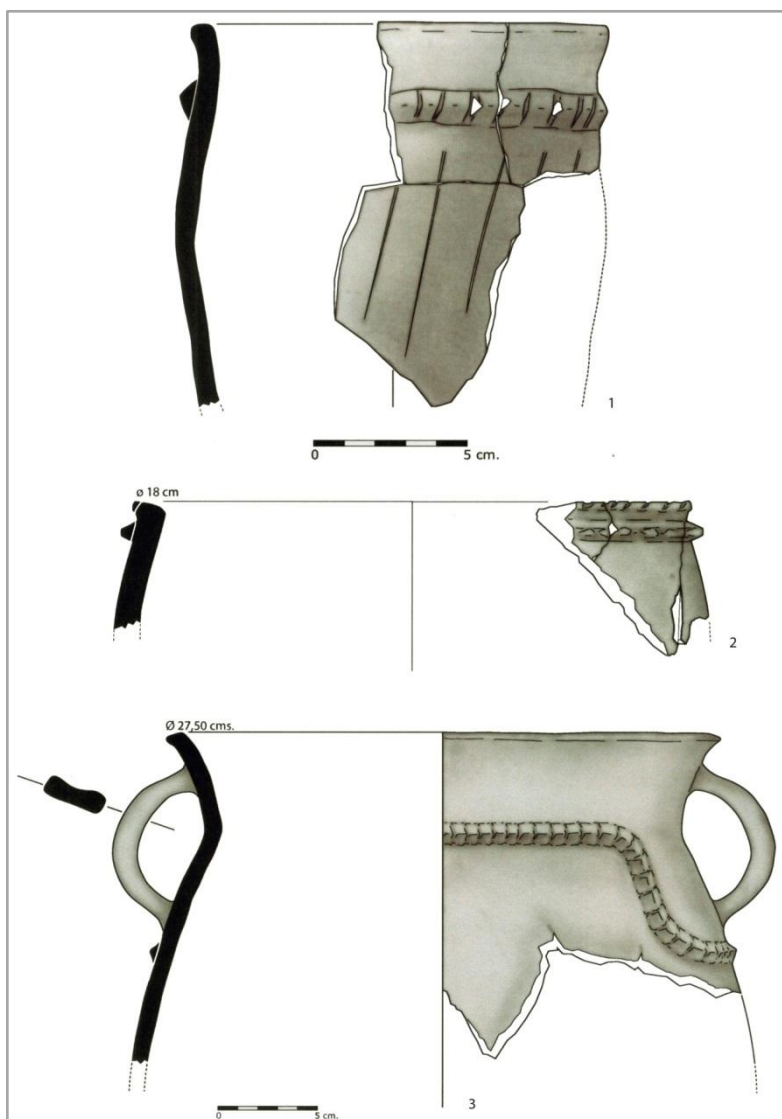

Figura 81. Ceràmica a mà amb decoració polida recuperada en la Zona 13. Vàries UEs. Font: GIP 2005, 2009.

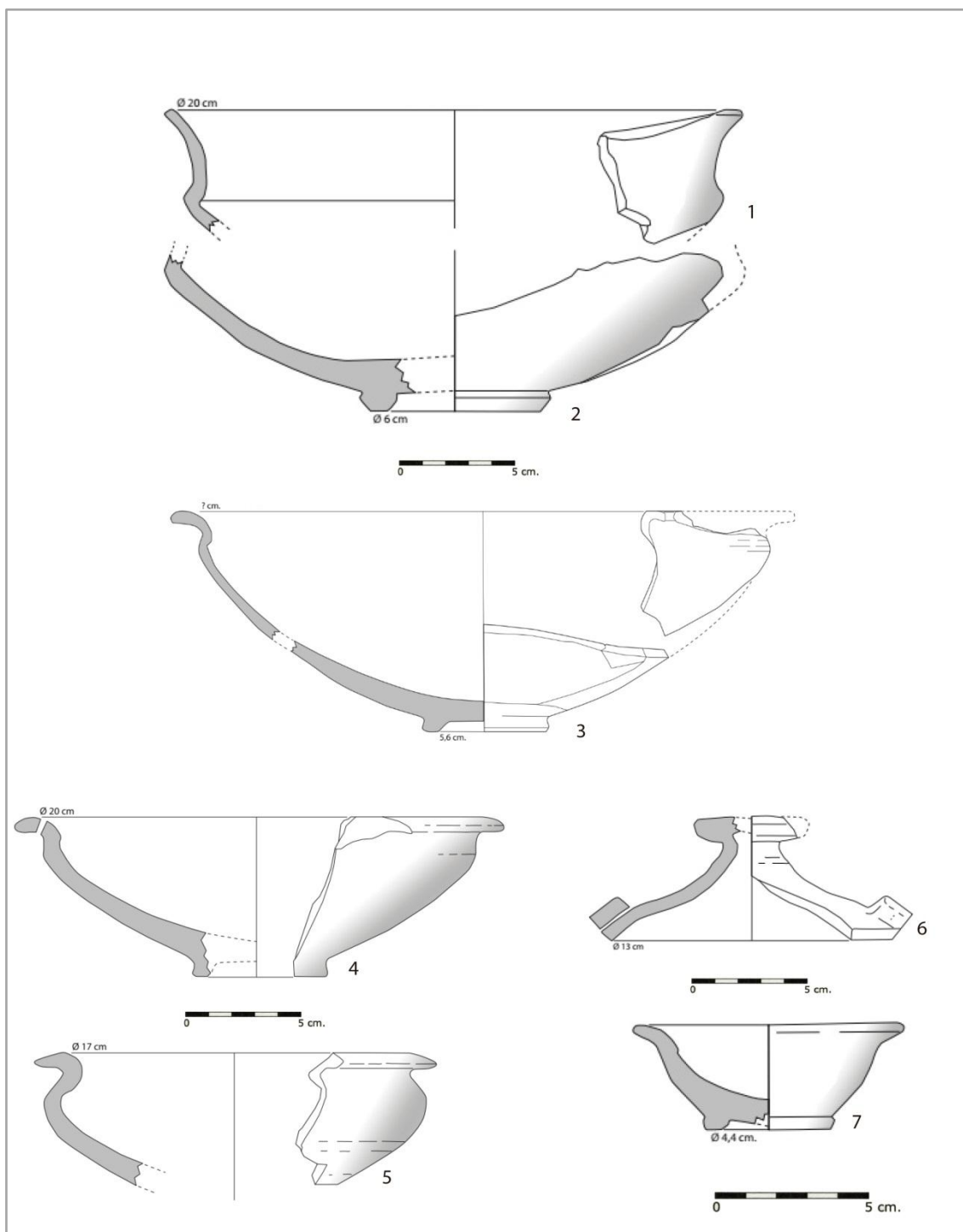

Figura 82. Ceràmica ibèrica oxidada recuperada en la Zona 13. Vàries UEs. Font: 2003, 2005, 2009.

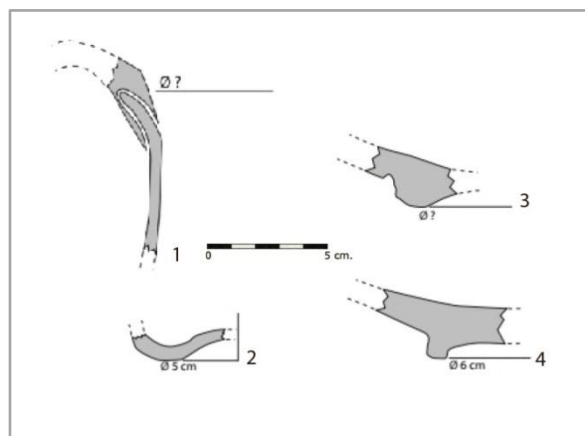
amb llavi pla i una carena força marcada en el cos de la peça, per obrir-se de manera hemisfèrica seguidament.

En aquesta zona en destaquen també dues peces no pertanyents a plats: la primera d'elles, és la tapadora d'una urna d'orelletes i la segona un bol de petites dimensions. La tapadora és de dimensions reduïdes, ja que presenta un diàmetre de 13 cm. Compta amb un pom elevat circular de

secció plana i dos apèndix perforats a banda i banda d'aquest (fig. 82, 6). Als Vilars, les urnes d'orelletes, tot i ser-hi presents, són força escasses.

Una altra peça a destacar, és un bol de reduïdes dimensions, amb vora exvasada i llavi aprimat, cos sinuós i base anular (fig. 82, 7).

Aquesta zona també ha aportat formes de ceràmica reduïda, força escadusseres en aquesta fase de l'ibèric antic dels Vilars, ja que la ceràmica ibèrica oxidada és la més majoritària entre les ceràmiques tornejades. En destaquen una vora amb nansa d'una gerra (fig. 83, 1) i diverses bases, amb peu anular o umbilicades (fig. 83, 2, 3 i 4).

Les ceràmiques ibèriques pintades també queden molt ben representades en la zona 13: a banda dels plats amb bandes paral·leles, en destaquen sense cap mena de dubte les tenalles de grans dimensions pintades (fig. 84). En el mateix paviment esmentat amb anterioritat, P-606, va aparèixer una gran tenalla amb vora exvasada i llavi penjant arrodonit i pintat amb una banda. La tenalla presentava coll estrangulat i cos bicònic, el qual estava pintat alternant bandes gruixudes i primes; en el fris superior s'hi alternen sèries d'aigües (fig. 84, 3).

Figura 83. Ceràmica ibèrica reduïda recuperada en la Zona 13. Vàries UEs. Font: 2003, 2005, 2009.

Una altra tenalla que val la pena destacar és un gran recipient d'emmagatzematge pintat amb motius geomètrics: la peça presenta una vora coll de cigne penjant, i cos de tendència piriforme. La peça compta amb dues nanses laterals geminades de secció circular. Es mostren dos frisos definits a partir de dues bandes situades l'una en l'estrangulació de la vora de l'una, i l'altra sota el final de les nanses: s'hi alternen cercle concèntrics i aspes formades per cinc segments de cercles concèntrics (JUNYENT, LÒPEZ 2016, 107). És amb tota probabilitat una de les decoracions pintades més complexes del període ibèric antic en la Fortalesa.

Una vegada més, les importacions que més es documenten en aquesta zona, són les ceràmiques grises monocroma. Les formes recuperades en aquesta zona es remeten a les ja recuperades en altres zones ja descrites. Val la pena però, parlar d'un peu anular de copa assimilable a la forma 148 del grup 8 de la classificació d'Arcelin-Pradelle (ARCELIN-PRADELLE 1984) (fig. 85, 5).

La resta d'importacions es limiten a fragments informes d'àmfora fenícia de la ja esmentada pasta *Malaka*, i un fragment indeterminat d'àmfora, amb una pasta a torn grollera i abundant desgriquant esquistós negre i mica daurada, possiblement d'àmfora magnogregra (UE 13054).

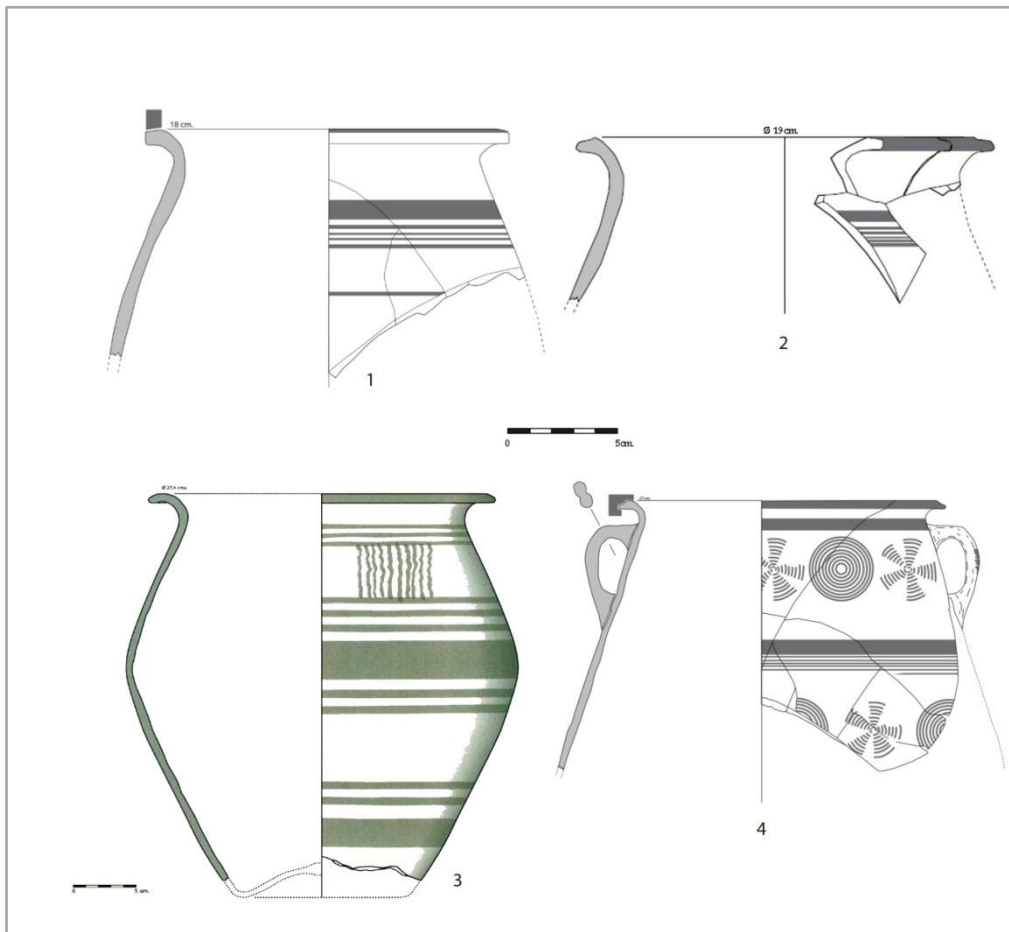

Figura 84. Tenalles ibèriques pintades recuperades en la Zona 13. Vàries UEs. Font: 2003, 2005, 2009, 2011.

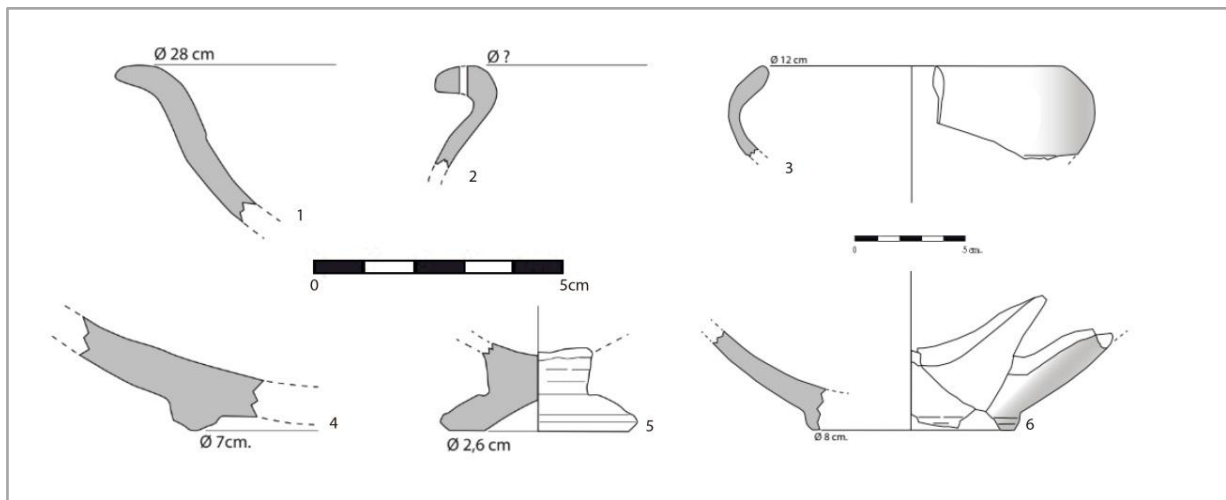

Figura 85. Vaixel·la de taula de ceràmica grisa monocroma recuperada en la Zona 13. Vàries UEs. Font: 2003, 2005, 2009, 2011.

8.1.11. Zona 14

La zona 14 correspon a l'espai de circulació en direcció est-oest que des de l'encreuament dels carrers 5 i 15 mena a la porta principal (T-319) i serveix de límit entre les zones 4 i 13 (veure apartat 5.1.11). A aquesta zona se li associen 5 unitats estratigràfiques corresponents a la fase Vilars II, totes elles englobades en un mateix sector, l'1 on s'han recuperat un total de 47 individus i 406 fragments. Totes les unitats pertanyen o bé a nivells de circulació o de l'enllosat, menys una, la UE 14003 associada a un rebliment de preparació constructiva del nivell d'ús del carrer.

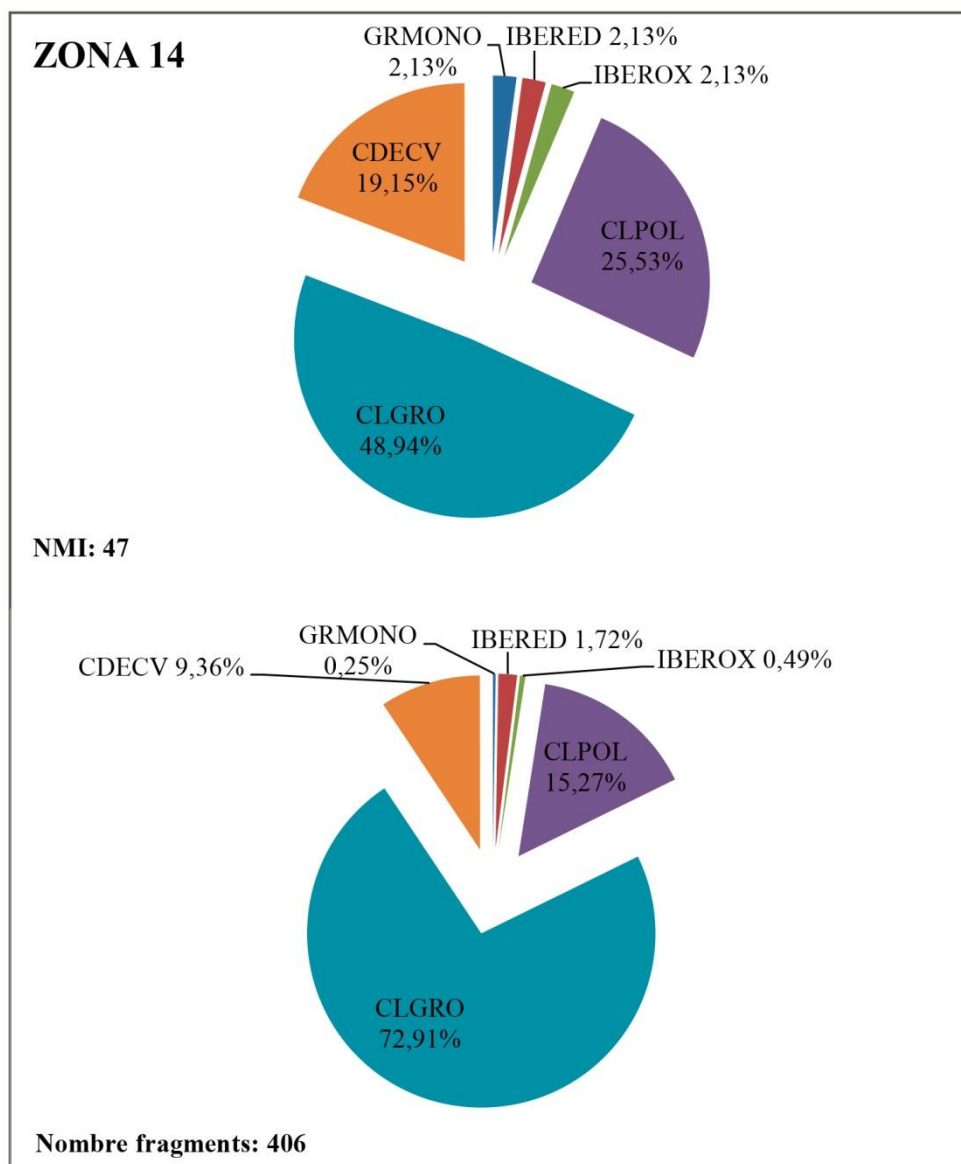

Figura 86. Gràfica amb els percentatges corresponents al total del NMI i el NF de la Zona 14. Font: creació pròpia.

Aquestes unitats estratigràfiques contenen majoritàriament ceràmica a mà de producció local, amb quasi la meitat dels individus (48,94%) i amb un 71,71% del total dels fragments. Es presenten diverses tipologies de vores a mà grolleres en aquesta zona, però en destaquen sobretot aquelles

exvasades amb llavi engruixit o bé bisellat (fig. 87, 1 i 2). Les bases d'aquesta categoria ceràmica són sobretot planes, malgrat que també se'n documenten d'umbilicades (fig. 87, 3).

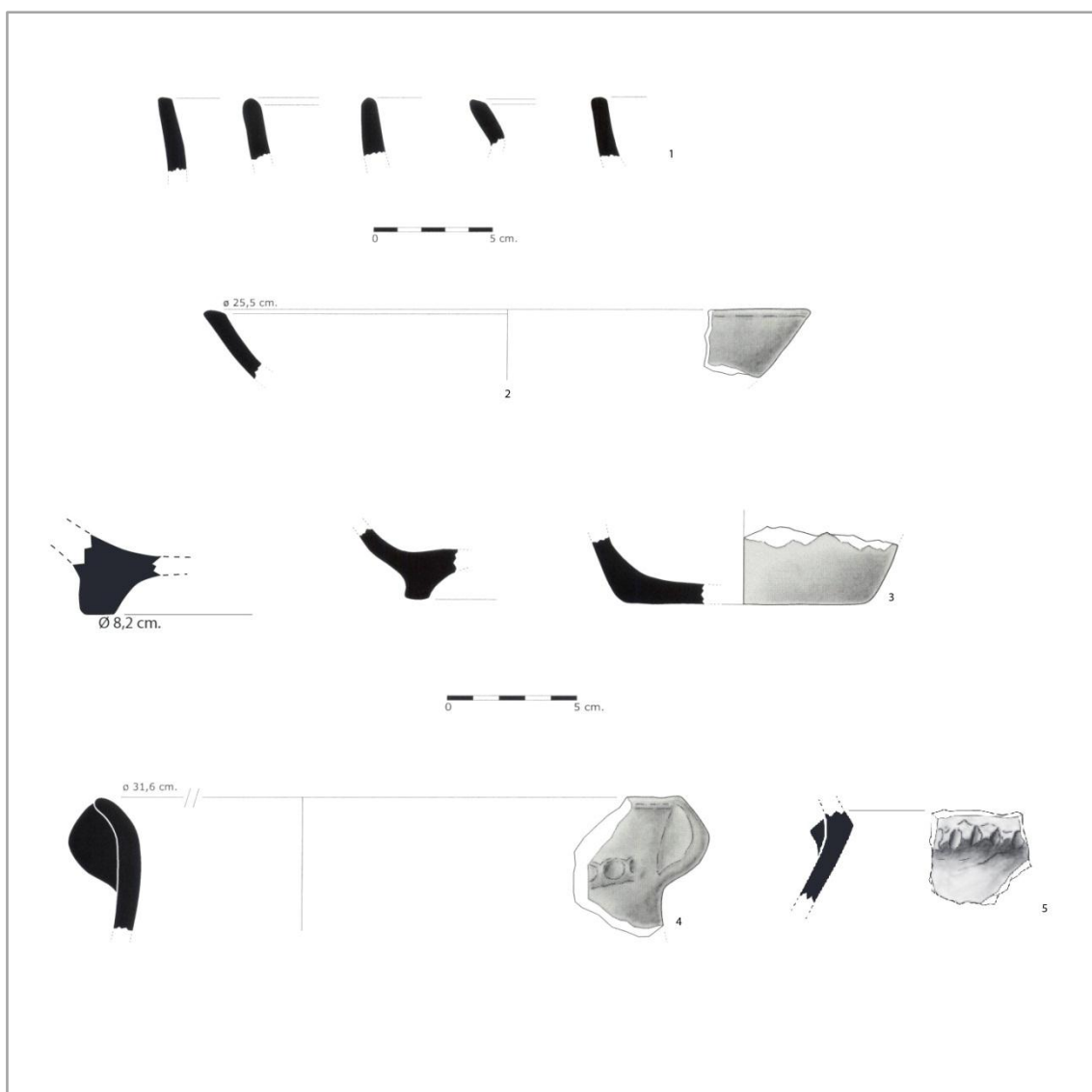

Figura 87. Ceràmica a mà amb decoració i sense recuperada en la Zona 14. Vàries UEs. Font: GIP 1998, 2011.

Pel que respecta a la ceràmica polida, aquesta representa un 25,53% dels individus i un 15,27% dels fragments totals. Cal destacar una urna amb la vora exvasada de secció arrodonida i base plana, i malgrat que en manca una part del cos, el perfil sencer ha estat reconstruït (fig. 88). Aquesta peça va aparèixer al nivell d'ús del carrer (UE 14009).

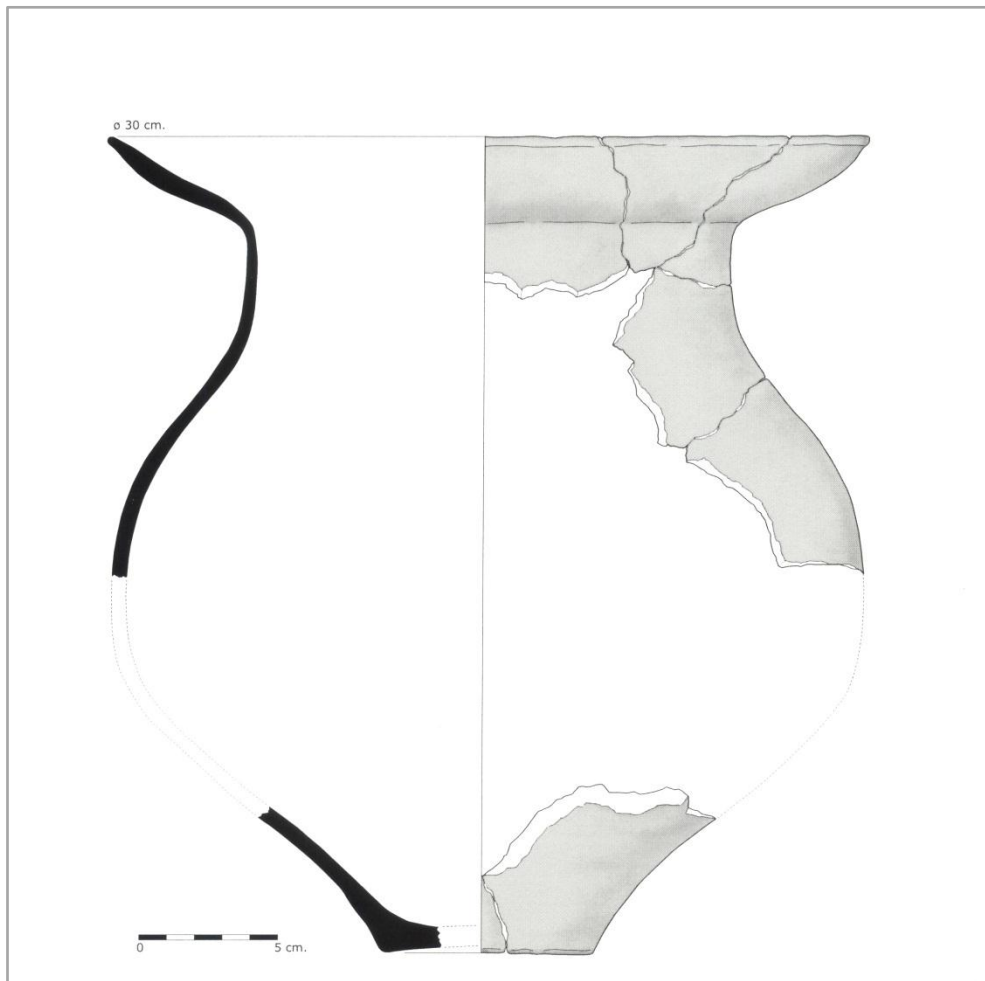

Figura 88. Urna de ceràmica a mà polida recuperada en la Zona 14, UE 14009. Font: GIP 1998.

Entre els materials amb decoració, el 19,15% dels individus ho són, mentre que només representen un 9,36% del total del nombre de fragments de la zona. Els cordons aplicats segueixen essent els majoritaris en aquesta classe, malgrat que cal destacar un fragment de vora lleugerament exvasada

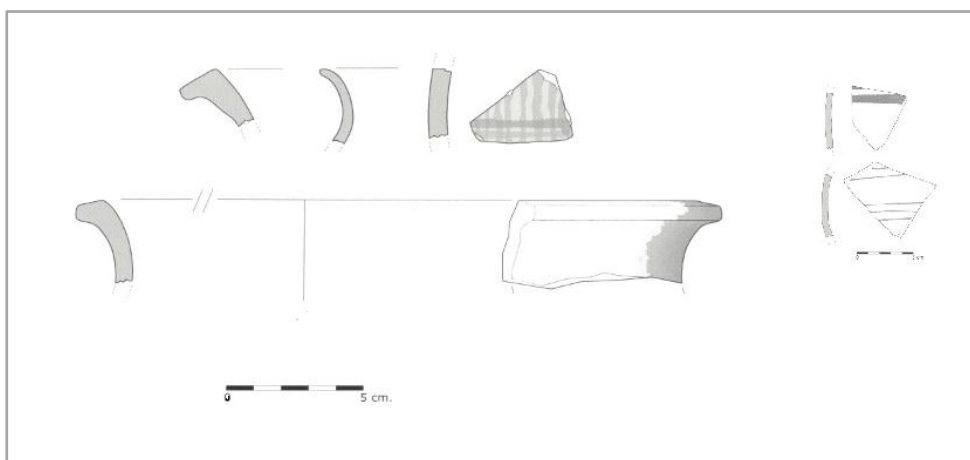

Figura 89. Ceràmica ibèrica oxidada i pintada recuperada en la Zona 14. Vàries UEs. Font: GIP 1998, 2011.

amb cordó aplicat digitat i apèndix lateral (fig. 89, 4).

El que destaca d'aquesta zona sense cap mena de dubte, és la baixa representació de les ceràmiques tornejades: tant sols el 2,13% és la

representació dels individus tant en les ceràmiques ibèriques oxidades com en les reduïdes, el que equival a tant sols 1 individu. Només el 0,49% del total dels fragments és ceràmica ibèrica oxidada, essent per primera vegada major en tots els gràfics la representació de les ceràmiques ibèriques reduïdes, amb un 1'72%. En aquesta zona, només es documenta una importació: un fragment informe de ceràmica grisa monocroma.

8.1.12. Zona 15

Aquesta zona fou identificada durant els treballs de delimitació de la xarxa viària relacionada amb la porta principal durant la campanya de 1998. Es tracta d'un carrer en sentit nord-sud, que neix a la confluència dels carrers Zona 5 i 14 (Vilars 0 i I), i que enllaçarà amb el carrer septentrional o Zona 10 (GIP 1999, 30) (veure apartat 5.1.12). Tot i que aquesta zona es va identificar l'any 1998, fou excavada íntegrament l'any 2011. Com s'ha vist en anterioritat, està dividida en 4 sectors diferents, dels quals l'1 i el 4 presenten nivells de Vilars II. Aquestes zones han aportat un total de 28 unitats estratigràfiques amb presència de ceràmica, amb un nombre mínim d'individus de 175 individus i un total de 980 fragments ceràmics.

Com es pot veure en la gràfica dels percentatges generals, els resultats obtinguts es diferencien ben poc dels obtinguts en les altres zones, igual que el tipus de materials recuperats, els quals segueixen la tendència ja vista.

Tot i que el nombre majoritari d'individus estigui representat per ceràmica a mà de producció local polida, amb un 36,60% dels individus mentre que aquella grollera només en representa un 24%, aspecte que canvia amb els percentatges generals, ja que un 49,49% del total són produccions a mà grolleres i un 30,92% són produccions polides, el qual podria deure's simplement a l'atzar d'aquelles peces que s'han conservat.

Per el que respecta a les ceràmiques de producció local amb decoració, aquestes són nombroses en relació als individus de la ceràmica de producció local a mà sense decoració: suposen un 17,70% dels individus (5,92 del total), i han aportat sense cap mena de dubte les peces més significatives de la zona.

Destaquen els bols amb vora exvasada, amb estrangulació al coll o bé de perfil sinuós, amb nanses de secció circular amb el centre aplanat. En trobem exemples tant en ceràmica a mà polida sense decoració (fig. 91, 1) com amb grollera i decoració aplicada, com és el cas que es mostra en la peça 2 de la làmina 91, la qual presenta un cordó digitat sota la vora.

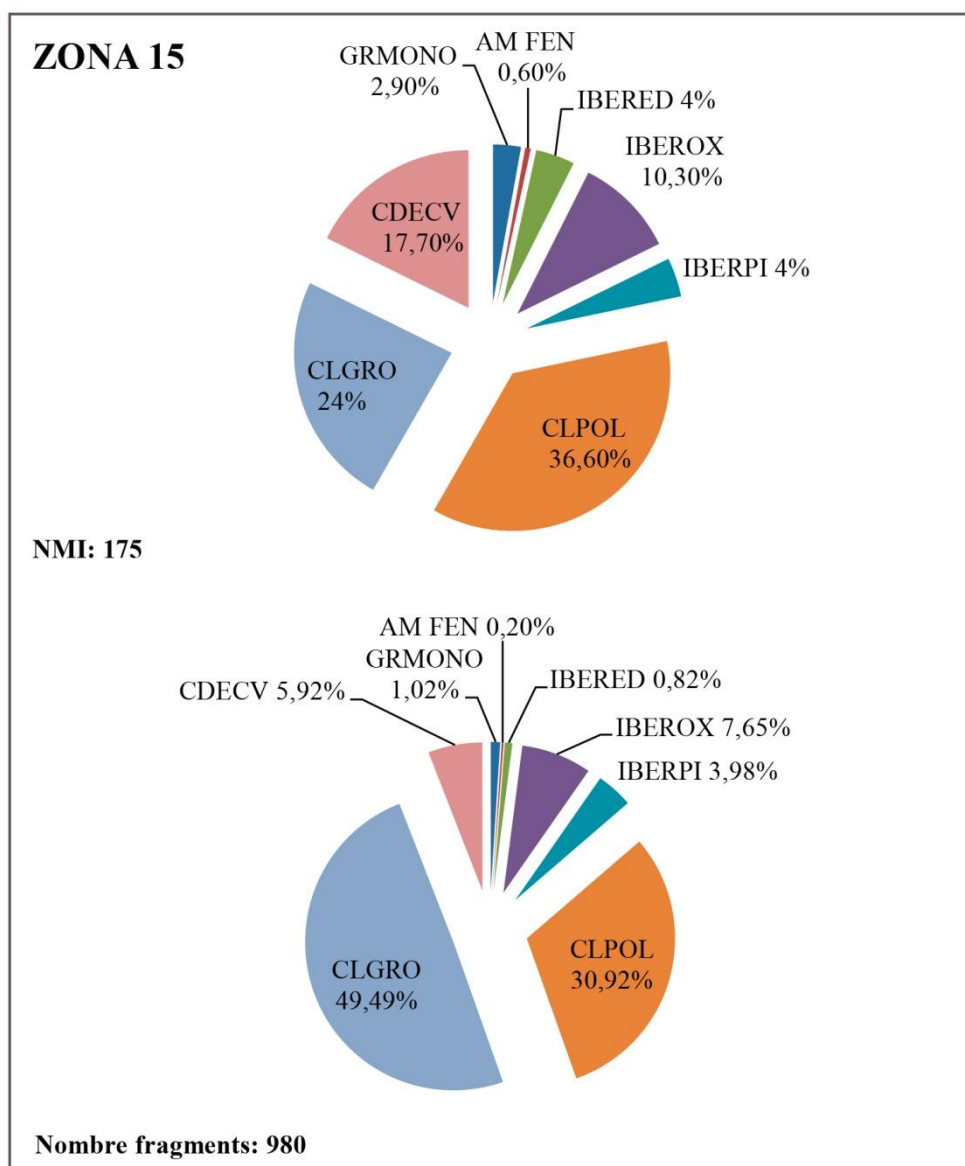

Figura 90. Gràfica amb els percentatges corresponents al total del NMI i el NF de la Zona 15. Font: creació pròpia.

Altres peces que destaquen d'aquesta zona són un gran recipient de ceràmica a mà polida el qual mostra una vora exvasada amb llavi bisellat, i presenta acanalats en l'estrangulament del coll (fig. 91, 2) i, per altra banda, un petit bol amb vora exvasada i llavi pla, el qual mostra unes parets amb tendència rectilínia. Sota la vora diferenciada, la peça presenta vèrtes unguilacions en horitzontal, per tota la superfície conservada de la peça (fig. 91, 3).

Entre les ceràmiques tornejades, el panorama es presenta similar al vist fins ara: predominen les ceràmiques ibèriques oxidades amb un 10,30% del total dels individus (7,65% del total de fragments), amb fragments de vores de plats i un petit vaset de tulipa com a elements més destacables (fig. 92, 1), mentre que les bases es presenten amb les tipologies vistes fins ara, com en

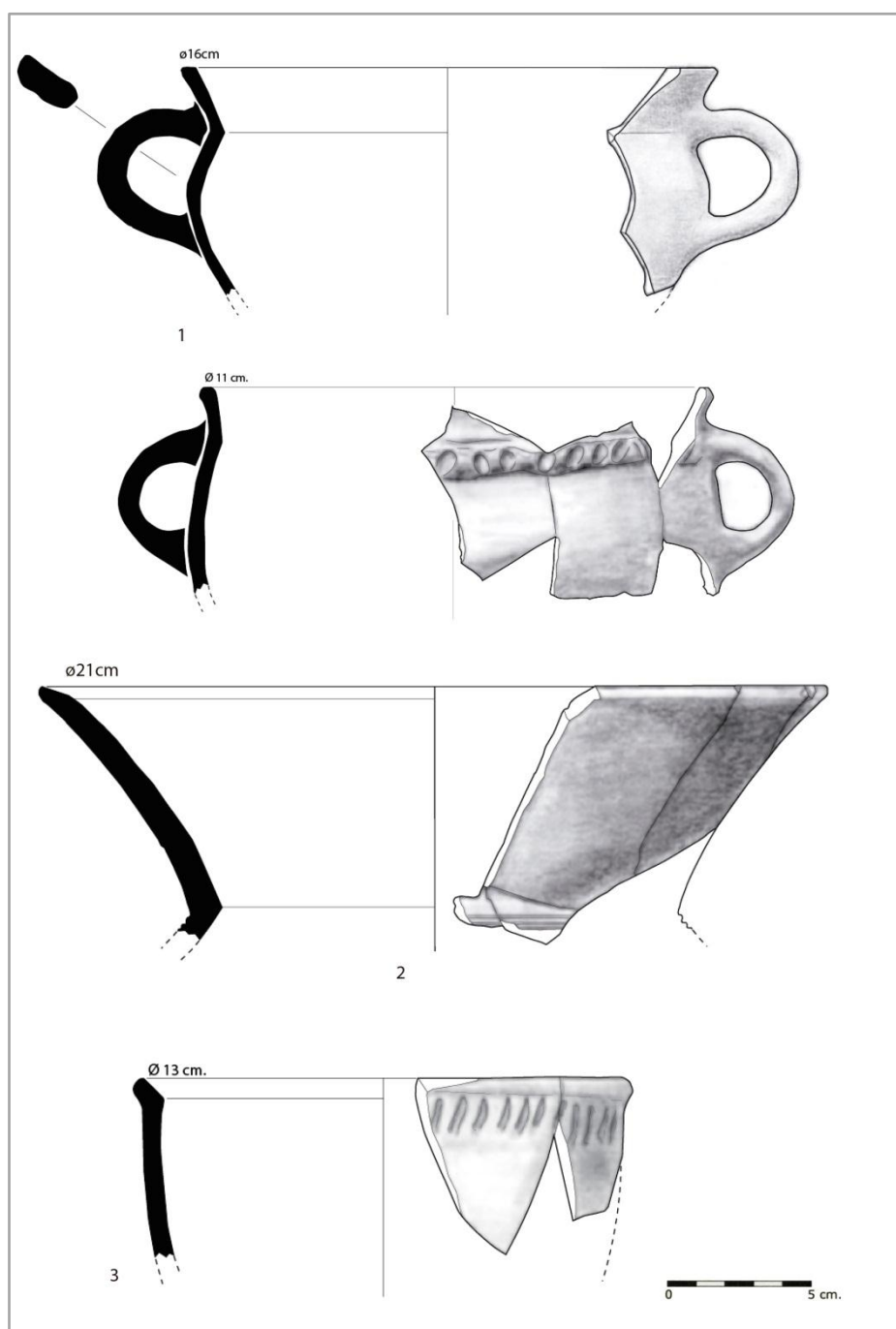

Figura 91. Ceràmica a mà amb decoració i sense recuperada en la Zona 15. Vàries UEs. Font: GIP 2011.

el cas que es mostra a la làmina 92, una base umbilicada, probablement pertanyent a una urna de mida mitjana o a una tenalla (fig. 92, 2). Les ceràmiques ibèriques reduïdes i les ibèriques pintades es documenten en percentatges similars, amb un 4% dels individus cadascuna, malgrat que variant en la seva representació en el total de fragments, amb un 0,82% del total en el cas de les ceràmiques reduïdes i un 3,98 en el cas de les ceràmiques ibèriques pintades.

Entre les ceràmiques reduïdes en destaca una base umbilicada amb paret recta i exvasada, la qual probablement formaria part d'un recipient de mitjanes dimensions (fig. 92, 3). Pel que respecta a les ceràmiques ibèriques pintades, el fragment més representatiu de la zona és una tenalla amb vora coll de cigne exvasada, amb la part superior pintada. No es conserva el cos de la peça i per tant no pot especificar-se'n el perfil, però el fragment de paret conservat mostra dues bandes paral·leles (la de la part superior més gruixuda que la de sota), pintades en una tonalitat vermellosa (fig. 92, 4).

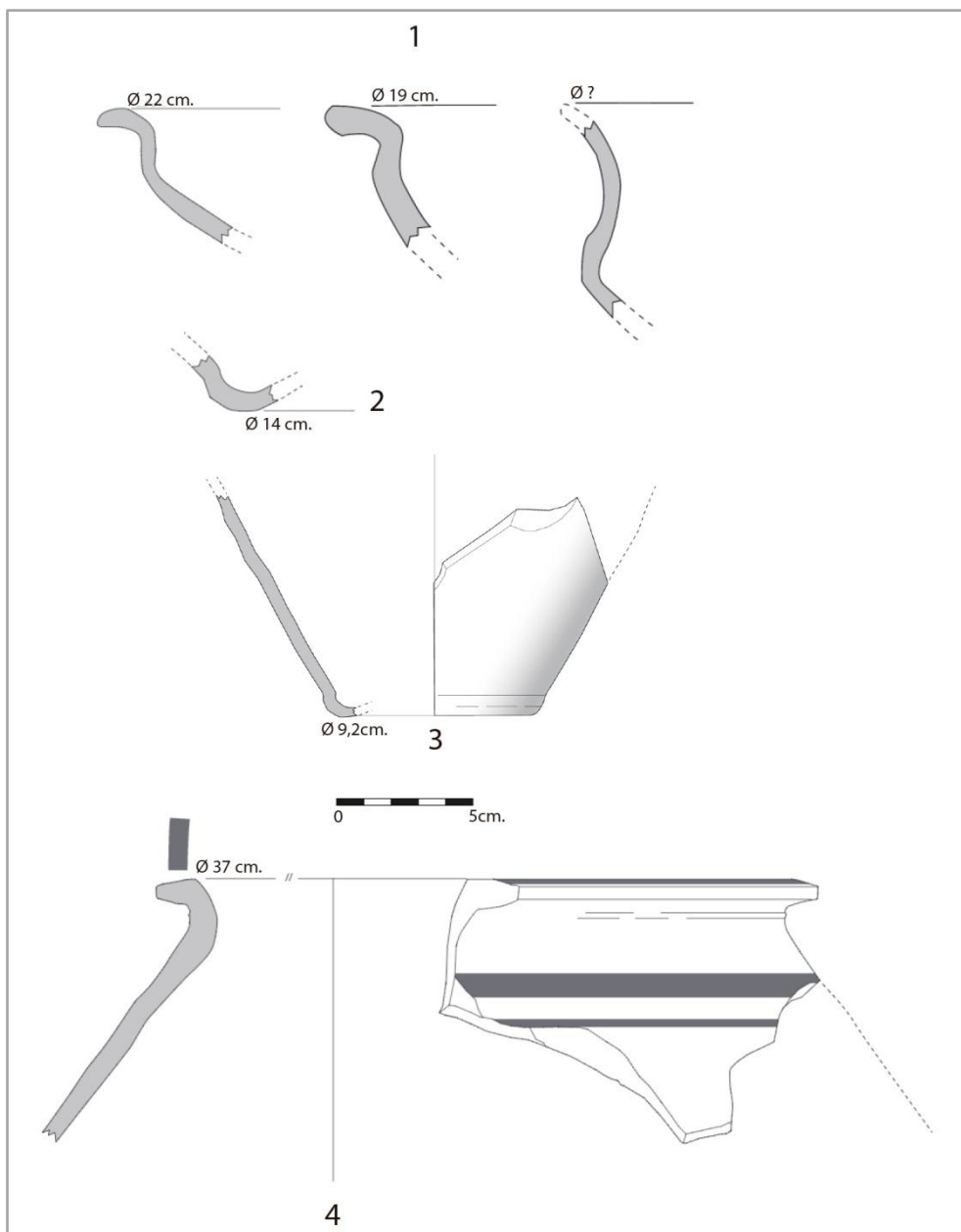

Figura 92. Ceràmica ibèrica oxidada i pintada recuperada en la Zona 15. Vàries UEs. Font: GIP 2011.

Per el que respecta a les importacions, la ceràmica grisa de tradició monocroma és la més representada en la zona, amb el 2,90% dels individus (1,02% del total de fragments), sense cap peça destacable, ja que es tracta de fragments informes recuperats en diferents unitats estratigràfiques.

Finalment, l'àmfora fenícia també es troba representada en la zona 15, amb només dos fragments informes, els quals suposen un 0,60% del NMI (0,20% del total). De nou, els fragments s'han identificat com a pasta *Malaka*, l'única pasta que es documenta a la Fortalesa en el període ibèric antic.

8.1.13. Zona 17

Aquesta zona és un tram de carrer que entraria vers el centre de la Fortalesa i que queda centrat entre les estances orientals de la zona 6. Pel fet de ser una zona documentada de nou l'any 2011 i estar força remoguda pels treballs agrícoles, tant sols presenta 3 unitats estratigràfiques associades a la fase del ibèric antic, amb només un sector, l'1. Aquesta zona és la que menys materials ha donat de tota la fase de l'ibèric antic a Vilars.

Així com les zones 5, 10 i 14, en tractar-se d'un carrer, les unitats estratigràfiques amb ceràmica associada van relacionades o bé amb l'enllosat del carrer o bé amb el nivell de circulació vinculat a aquest enllosat. Les tres unitats estratigràfiques presenten una subfase de Vilars II adscrita, la de Vilars IIb.

Entre els individus recuperats, per primera vegada són aquells associats a la ceràmica a mà polida, amb un 25% del total (10,94% del total de fragments), els més majoritaris, seguits per la ceràmica a mà grollera, 18,75% del total (50% del total de fragments). La resta de percentatges es presenten força similars a la resta de zones.

El mateix passa a nivell de la resta de materials, com es pot veure en la figura 94, ja que tant aquells de producció local com els tornejats no presenten variacions .

Es tracta de l'única zona de tota la fase de l'ibèric antic on no s'hi documenta cap tipus d'importació.

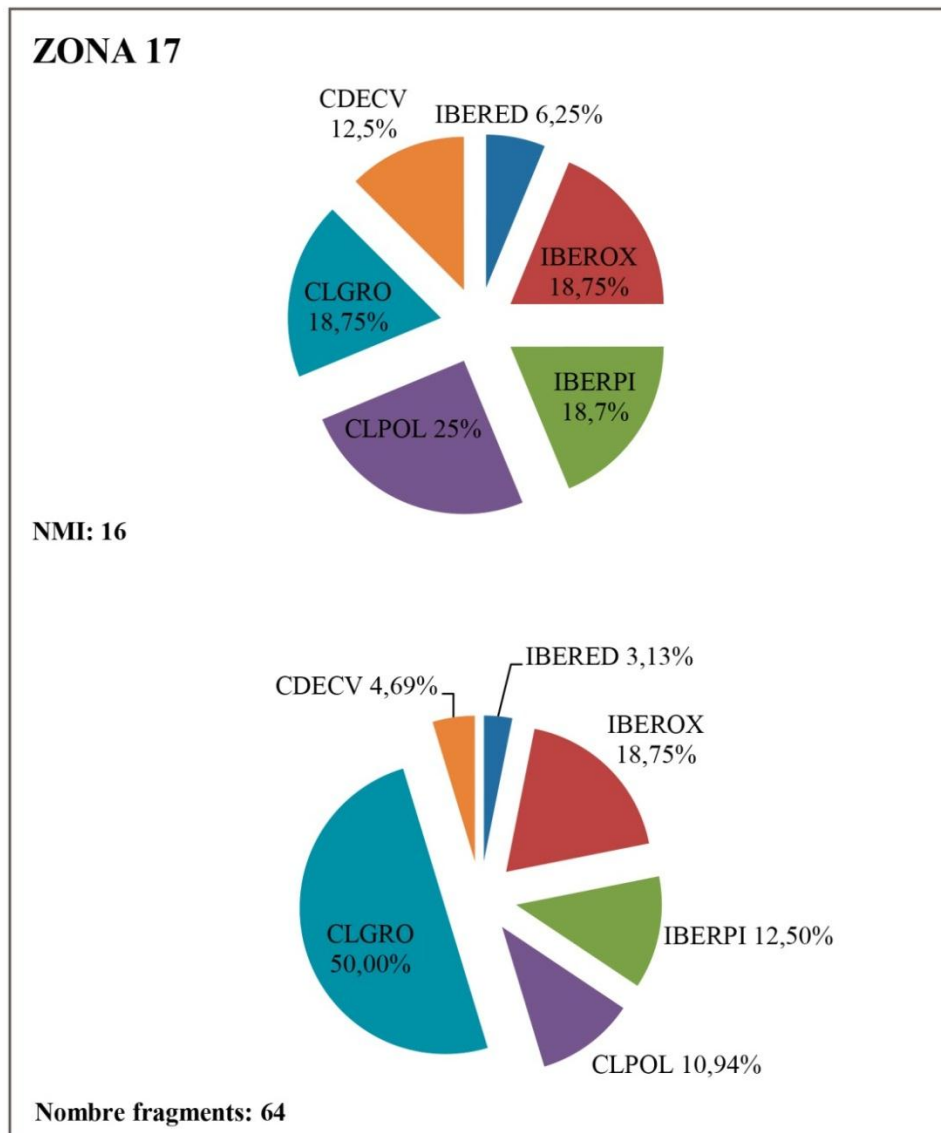

Figura 93. Gràfica amb els percentatges corresponents al total del NMI i el NF de la Zona 15. Font: creació pròpia

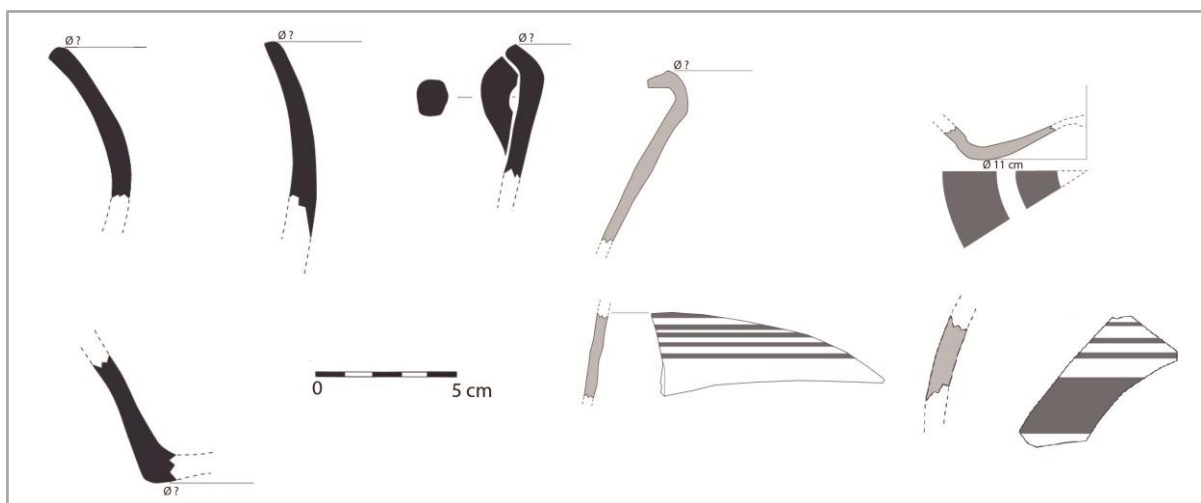

Figura 94. Materials a mà i a torn procedents de la Zona 17. Font: GIP 2011.

8.2. Anàlisi estadística general i cronològica del conjunt ceràmic durant l'ibèric antic en la Fortalesa

Tal i com s'ha pogut apreciar a partir de l'anàlisi estadística de les 13 zones amb fase de l'ibèric antic als Vilars, el conjunt ceràmic que es presenta és força homogeni: aquest compta amb un total de 4295 individus i 29428 fragments, dels quals un 71,01% dels individus (73,66% del total de fragments) correspon a la tipologia de ceràmica a mà de producció local, ja sigui ceràmica a mà grollera, polida o decorada, mentre que només el 23,91% dels individus (23,82% del total) és ceràmica tornejada ibèrica, ja sigui oxidada, pintada o reduïda.

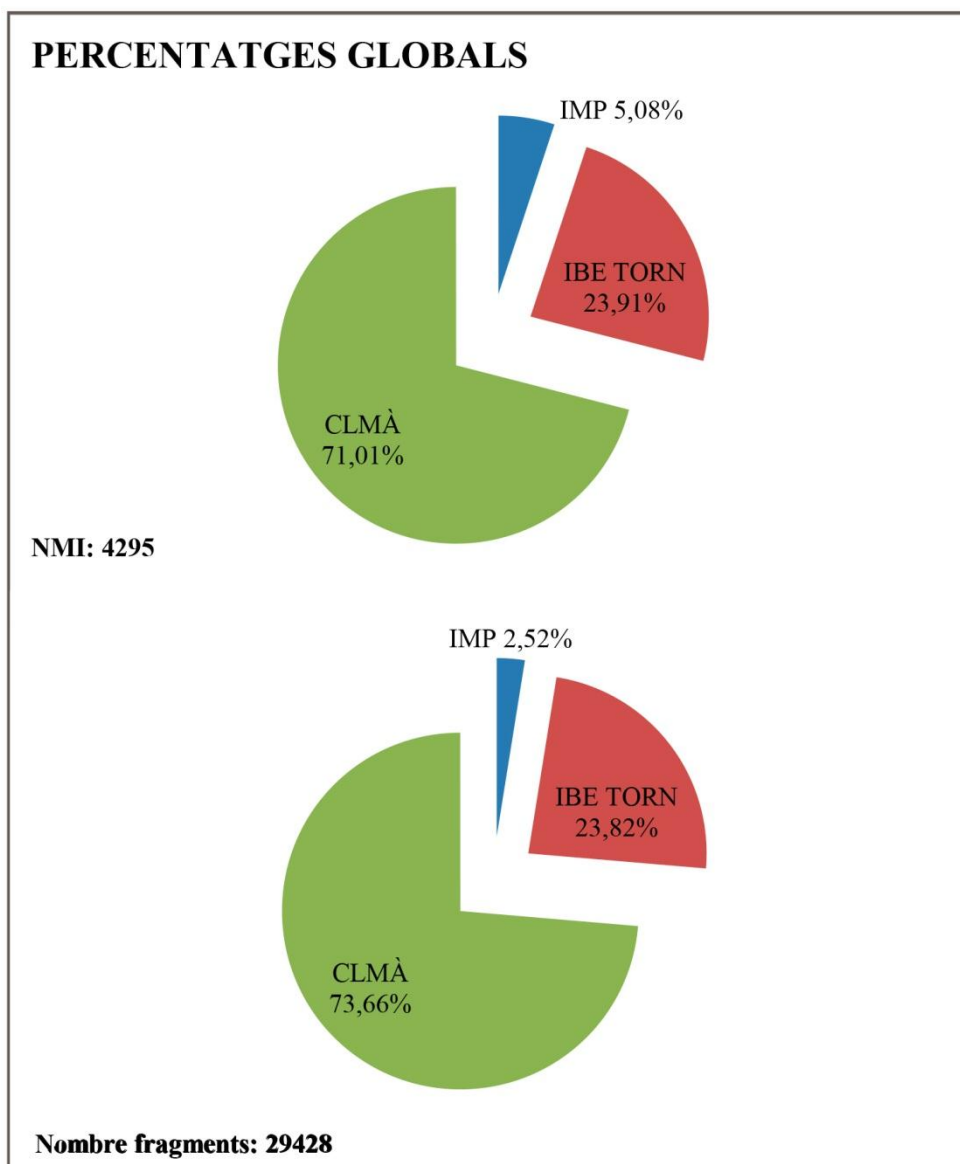

Figura 95. Percentatges globals extrets a partir de l'anàlisi de totes les zones. Font: creació pròpia.

Finalment, les importacions mostren uns percentatges baixos, amb un total de 5,08% del total dels individus (2,52% del total de fragments), entre les quals es troben englobades les ceràmiques grises monocromes, les àmfores fenici-púniques i les importacions gregues (fig. 95).

Si s'observen els percentatges obtinguts globalment per zones podem observar que aquelles àrees corresponents a la zona d'extramurs (zona 2), el sistema defensiu (zona 3), els carrers (zones 5, 10, 12, 14, 14 i 17) i el sondeig de la zona 7 mostren percentatges en relació a la presència ceràmica molt més baixos que no pas aquells barris residencials com ara les zones 4, 11 i 13, els quals evidencien una preeminència de les produccions ceràmiques a mà locals, seguides de les produccions ibèriques, essent la zona 13 on s'hi troba la major representació d'ambdues produccions amb un total de 480 individus de ceràmica a mà i 179 individus de ceràmica ibèrica. Pel que respecta a les importacions, és també aquesta zona residencial on hi trobem més representació, amb 29 individus, seguida per la zona 11, amb 27 individus.

Entre les àrees compreses pels espais de circulació, en destaca per sobre dels altres la zona 10, donat que presenta un total de 212 individus de ceràmica a torn, 111 de ceràmica ibèrica i un total de 34 importacions, més que les recuperades en qualsevol dels barris residencials.

Per acabar cal parar especial atenció a la zona 6, corresponent als espais de producció, donat que es tracta de l'àrea que més individus ha proporcionat, amb un total de 1117 individus corresponents a la ceràmica a mà, 410 a la ceràmica de producció ibèrica i 95 corresponents a importacions, la gran majoria corresponents a la vaixel·la grisa monocroma (fig. 96).

Es possible observar l'evolució dels tipus de ceràmica un nivell cronològic més exacte mitjançant les unitats estratigràfiques amb una subfase adscrita. D'aquesta manera, existeixen un total de 414 unitats estratigràfiques amb una subfase cronològica clara, 117 pertanyents a Vilars IIa, 228 a Vilars IIb i 69 a Vilars IIc, les quals han aportat un nombre mínim d'individus de 3343 i 21793 fragments. La desigualtat entre la quantitat d'unitats estratigràfiques d'una subfase com és el cas de Vilars IIb amb les altres dues, Vilars IIa i Vilars IIc, recau principalment en el problema que algunes zones es troben molt més arrasades que unes altres, fet que afecta sobretot a la fase Vilars IIc, però també cal destacar la intensa i complexa activitat urbanística que es dona durant la fase Vilars IIb, amb el recinte cultural, la sala de reunions o la zona de magatzems, provocant directament que la quantitat d'unitats estratigràfiques adscrites sigui molt més nombrosa que no pas en la fase Vilars IIa, o Vilars IIc. Tal i com es pot veure en la figura 97, la ceràmica a mà (CLMÀ) pateix un fort increment en la fase Vilars IIb, amb un nombre mínim de

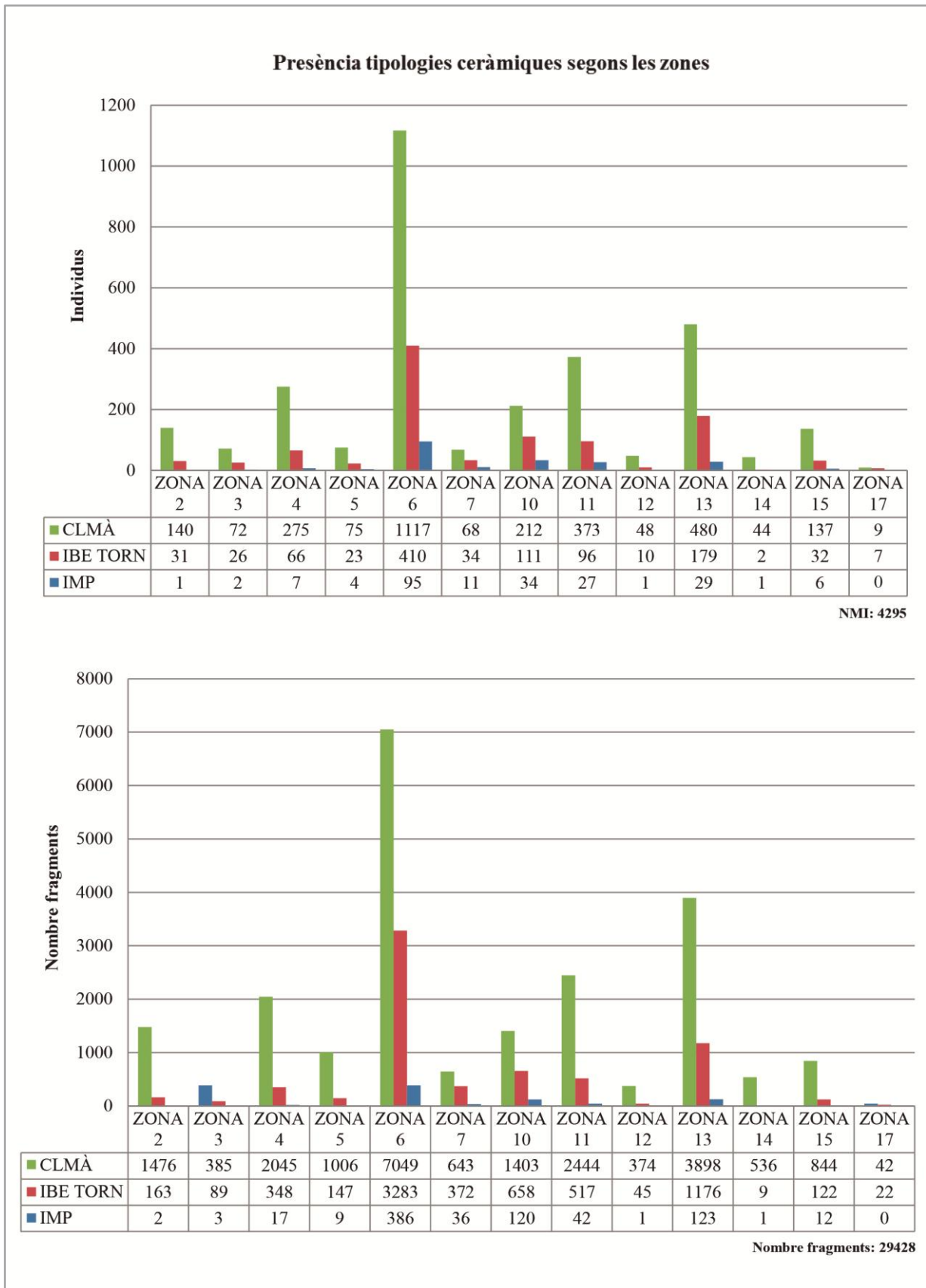

Figura 96. Presència de les tipologies ceràmiques en les diverses zones durant la fase Vilars II. Font: creació pròpia

1330 individus (8596 fragments), molt per sobre dels altres dos moments cronològics, ja que durant la primera fase de l'ibèric antic (Vilars IIa) es documenta un nombre mínim d'individus de 616 (4381 fragments) i a les acaballes de la fase, durant Vilars IIc, només se'n documenten 382 (2449 fragments). Aquesta tendència es repeteix amb els altres grups ceràmics ja que la ceràmica ibèrica també mostra una representació major durant la fase de Vilars IIb: en la primera subfase del període, la quantitat de ceràmiques ibèriques tornejadades recuperades presenta un nombre mínim d'individus de 169 (824 fragments), nombre que es triplicarà en la subfase de Vilars IIb, amb un nombre mínim d'individus de 472 (3649 fragments).

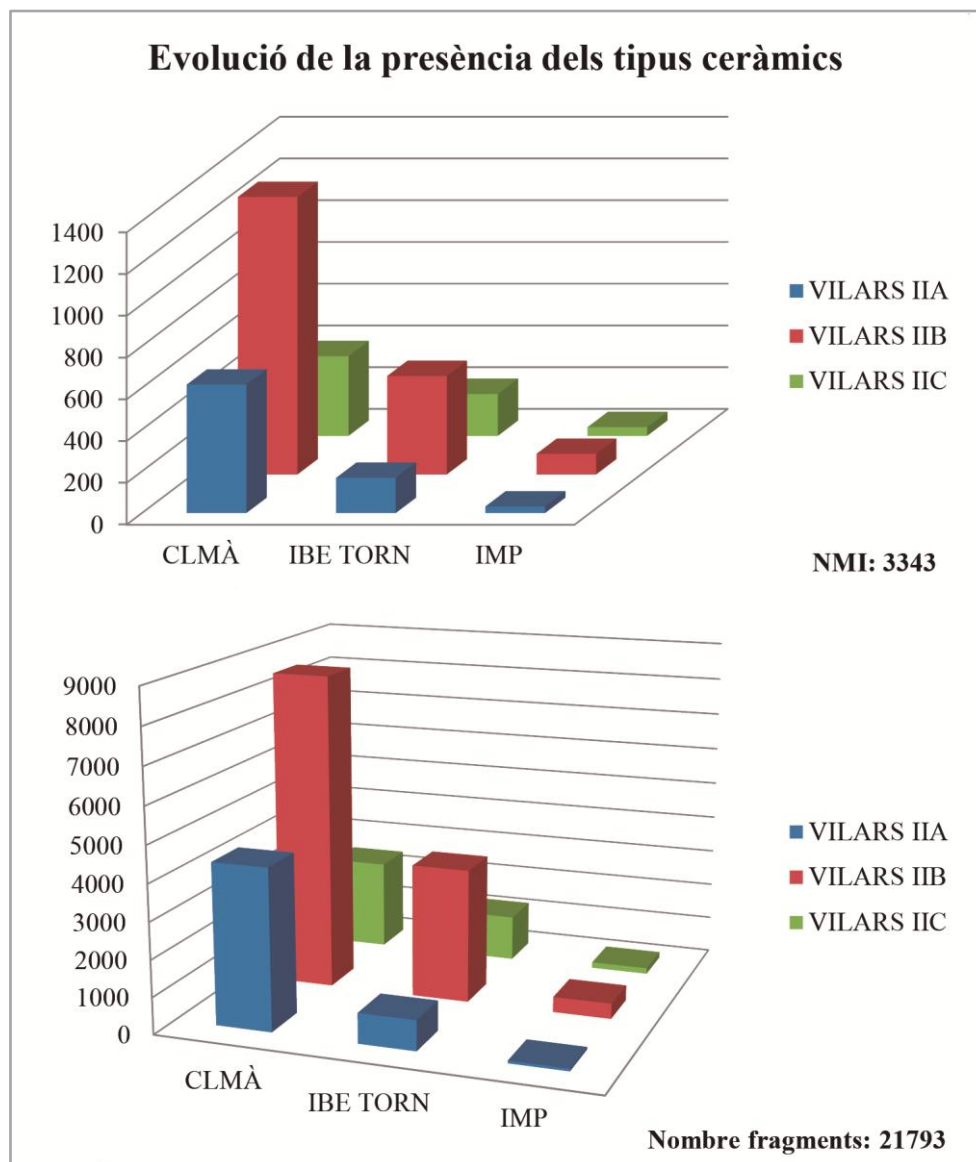

Figura 97. Evolució dels grups ceràmics segons les subfase A, B i C de Vilars II. Font: creació pròpia.

Pel que respecta a l'última fase del període, les quanties es redueixen de nou, amb un nombre mínim d'individus de 201 (1245 fragments).

El panorama de les importacions respon als mateixos paràmetres: Un nombre mínim de 32 individus (72 fragments) són adscrits a la subfase de Vilars IIa, mentre que un total de 99 (420 fragments) ho són a la subfase Vilars IIb i 42 (163 fragments) ho estan a la subfase de Vilars IIc.

Durant Vilars IIa, aquestes importacions corresponen a ceràmiques grises monocromes, però durant la fase posterior, el ventall és torna més ampli: malgrat que la representació de els ceràmiques grises monocromes augmenta considerablement en aquest període, comencen a aparèixer les primeres àmfores de tradició fenícia i el primer (i únic) fragment d'àmfora púnica, i les primeres importacions gregues d'occident com la copa B2 jònica o les copes gregues pintades.

A Vilars IIc, el gruix de les importacions responen a ceràmiques grises monocromes, però com s'ha vist amb anterioritat (veure apartats 8.1.5 i 8.1.6), comencen a aparèixer les primeres ceràmiques àtiques decorades amb figures vermelles i negres.

9. LA CULTURA MATERIAL. ELS METALLS

Igual que les restes ceràmiques, els metalls de la fase de l'ibèric antic a la Fortalesa dels Vilars es troben en molt mal estat de conservació i molt fragmentats, amb la diferència que quantitativament se n'han recuperat menys restes que no pas de ceràmica, la qual cosa provoca que aquells realment rellevants en la fase que es tractin en el present treball siguin pocs.

Entre les restes recuperades en destaquen sobretot elements relacionats amb objectes ornamentals de bronze, tot i que també s'ha documentat en la fase de Vilars II eines de ferro, com ara un ganivet afalcatat, un magall o vàries guaspes.

9.1. Els bronzes

Entre els bronzes en destaquen els elements d'abillament personal, com ara una agulla de cap enrotllat, braçalets llisos i, en un cas, amb esferes terminals, fíbules; ocasionalment es troben conservats amb fragments de cadenes, anelles amb apèndix esferoïdal "xumets" i un penjoll zoomorf. A continuació es presenten aquells elements més singulars de tota la fase de l'ibèric antic en la Fortalesa.

9.1.1. Fíbules

Les fíbules són l'element ornamental en bronze que més es recupera en la Fortalesa. Es tracta imperdibles metàl·lics; generalment de bronze, en ocasions poden incorporar ferro en algunes de les seves parts i alguns tipus aplics decoratius d'ambre o pasta vítria. Les parts fonamentals d'una fíbula són capçalera, pont i peu. En el cas de les anulars hispàniques es caracteritzen per tenir un anell circular que dona resistència i estabilitat a la fíbula; sobre ell es munten els altres elements, el ressort/frontissa, l'agulla, la pestanya i el pont, que acostuma a ser el determinant per a reconèixer els diferent tipus (ARGENTE 1986-1987, 137).

A Vilars, moltes es troben en un molt mal estat de conservació i només se'n conserven fragments, però també en trobem alguns exemplars força íntegres, entre els quals podem diferenciar-ne dos tipus, les fíbules de ressort bilateral i les fíbules anulars hispàniques. El primer tipus és el més senzill, ja que la fíbula es fa d'una sola peça, amb un arc arrodonit, el ressort a la capçalera i, a l'extrem oposat, la pestanya amb el característic peu aixecat terminat en un botó cònic. El pont és

l'element clau per entendre l'evolució d'aquestes peces, ja que a mesura que els ponts van canviant, els altres elements de la fíbula també evolucionen, com ara els ressorts i el peu. La fíbula dels Vilars presenta una secció del pont circular, tipus que cronològicament es situa a principis i mitjans del segle VII ane (ARGENTE 1986-1987, 142). A la Fortalesa aquesta fíbula està present des d'un moment avançat del període ibèric antic i durant l'època ibèrica plena, en el transcurs de la qual serà desplaçada per l'anular hispànica i les de la Tène (JUNYENT, LÒPEZ 2016, 141). La fíbula va aparèixer en la UE 6540, corresponent al sector 45 de la zona 6, en un nivell de deixalles que segellava l'estança, datat en el moment de Vilars IIc (UE 6540).

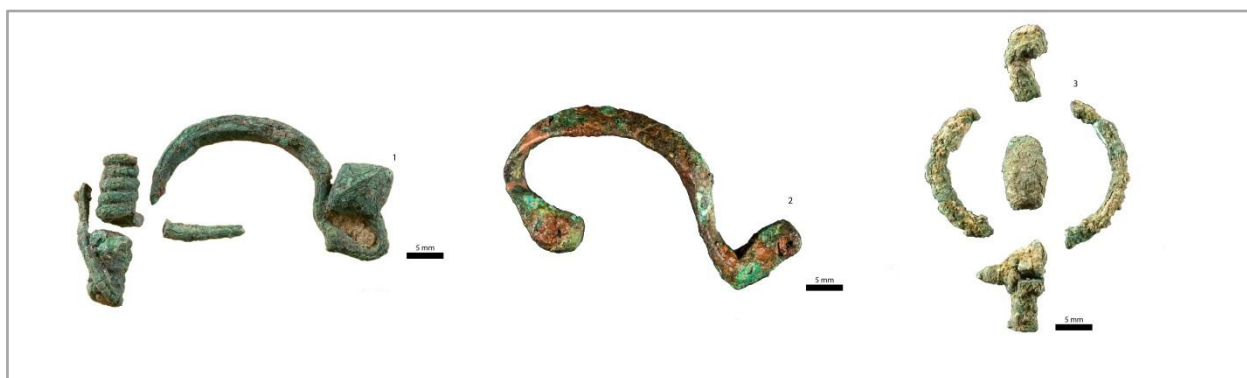

Figura 98. Fíbules pertanyents a la fase Vilars II. Diverses UEs. Fotos: X. GOÑI 2016, modificades.

Les fíbules anulars hispàniques són el tipus el més nombrós; el model rep el nom per la seva abundància i varietats existents en la península ibèrica, així com perquè és on es concentra quasi la totalitat de les troballes (ARGENTE 1986-1987, 139). Aquestes fíbules apareixen a finals del segle VI ane i coexisteixen amb les de ressort bilateral durant el segle V i amb les fíbules de La Tène durant el segle IV ane.

A la Fortalesa la fíbula anular hispànica apareix a Vilars II i III, des de finals del segle VI a.n.e fins inicis del IV, moment a partir del qual serà substituïda per les fíbules de La Tène. Associades a la fase de Vilars II es troben dos fíbules anulars, en les UE 6086 i 7067. La primera fou recuperada en el sector 14 de la zona 6, mentre que la segona es va localitzar en una excavació realitzada per a poder col·locar un dels drenatges.

9.1.2. Agulla de cap enrotllat

Les agulles de cap enrotllat, tot i ser un objecte ordinari del bronze mitjà centro-europeu, no arriben al nord est peninsular fins molt a finals d'aquest període (RUIZ ZAPATERO 1985, 942-945), juntament amb les fíbules de doble ressort i seran característiques de principis de l'edat del ferro,

amb mostres com les de la necròpolis d'Agullana (ROVIRA 1997, 214) o la de la tomba 77b de la necròpolis d'incineració del Pi de la Lliura (SUBIRÀ *et al.* 2012, 148).

L'agulla va aparèixer en el darrer nivell de circulació conservat en el carrer de la zona 5, en el paviment P-34 (UE 5106).

Figura 99. 1, agulla de cap enrotllat dels Vilars. 2, agulla procedent del Pi de la Lliura. 3, agulla de cap enrotllat procedent de Can Piteu-Can Roqueta, sense escala. Font: 1, X. GOÑI 2016, modificada. 2, SUBIRÀ *et al.* 2012, 149 fig. 6. modificada. 3, VINSEUM, modificada.

9.1.3. Espiral doble

Un element curiós que destaca entre el repertori de bronze de l'ibèric antic és una doble espiral feta a partir d'un fil metàl·lic enrotllat entorn a un petit eix central que desenvolupen dos extrems anulars (fig. 100, 1). Aquesta peça respon a una tipologia pròpia del àrea de la cultura de Golasecca i de la centre-alpina de Luco-Meluno, amb una cronologia compresa entre finals del segle VIII ane i principis del VII ane. Entre els exemplars en aquesta zona en destaca una fíbula complexa amb cadenes i espirals dobles penjants, de la necròpolis de Ca'Morta (ELES MASI 1986, 46) (fig. 100, 2 i 3). En una àrea més propera als Vilars es troben a les necròpolis de Coll del Moro (Gandesa), Mas de Musols (Santa Bàrbara) i a Coll del Moro (Serra d'Almors) (ROVIRA 1997, 217). Quan a l'exemplar de Vilars va aparèixer en el sector 3 de la zona 6, en sobre el paviment P-60.

Figura 100. 1, espiral doble procedent dels Vilars. 2 i 3 fibula complexa de la necròpolis de Ca' Morta. Font: X. GOÑI 2016, modificada.. 2 i 3, Lombardia Beni Culturali.

9.1.4 Penjoll zoomorf

El penjoll zoomorf recuperat en el reblliment de la claveguera del carrer 10 (CL-1056), és el bronze més representatiu de la fase, no només per la seva complexa manufactura, sinó per que aquest tipus de penjolls confirmen la problemàtica de les relacions exteriors de la península ibèrica.

En la peça es representa un boc, en posició estàtica sobre un plint o base rectangular decorada amb dos línies de soguejat i tres línies entre elles. La peça es troba en mal estat de conservació, ja que l'anella superior de suspensió en el lloç no s'hi trobava i presenta tres anelles en la part inferior, de les quals només una conservava la cadeneta amb dues terminacions esferoïdals o xumets en la darrera anella (fig. 101). El penjoll queda associat a la vaixel·la grisa monocroma i també a altres objectes de bronze com un penjoll de tiges soldades, cadenetes amb terminacions esferoïdals, botons, fíbules de ressort bilateral i anulars.

Al nord-est i al llevant peninsular es troben amb relativa abundància aquests tipus de penjolls durant la primera edat del ferro i el període ibèric antic, malgrat que són troballes més característiques dels aixovars de les necròpolis del segle VI ane, com per exemple a Bovalar (Benicarló), Mianes (Santa

Figura 101. Penjoll zoomorf procedent dels Vilars. UE 10058. Foto: X. GOÑI 2016, modificada.

Bàrbara), Can Canyís (Banyeres), Mas de Mussols (Tortosa/Santa Bàrbara) (MALUQUER 1987, 87) o a les necròpolis de la Muralla N-E i Bonjoan d'Empúries (RAFEL 1997, 101). Les troballes més properes a Vilars es relacionen amb les vies de comunicació amb la costa: Milmanda (Vimbodí) (GRAELLS 2008), a la necròpolis de Santa Madrona (Ribarroja d'Ebre) (BELARTE, NOGUERA 2007) la del Francolí Port de Lilla; i una necròpoli inèdita

d'Almatret, sobre l'embasament de Ribarroja, a l'Ebre (JUNYENT,

LÒPEZ 2016 144) (fig. 102). Aquests tipus d'ornaments arribarien a la península durant els segles VIII i VI ane amb el comerç fenici, malgrat que no pot assegurar-se que aquests elements siguin de manufactura semita, donada la falta de paral·lels mediterranis¹⁶.

¹⁶ Alguns autors consideren que els fenicis comerciarien amb productes grecs i que aquests penjolls podrien tenir la relació con el element grec euboic o rodi a partir del Mediterrani central, hipòtesi que no s'hauria de descartar (NEUMAIER 1996, 257-258; RAFEL 1997, 112-113).

Figura 102. 1, dibuix del penjoll zoomorf dels Vilars. 2, del 2 al 4 exemples de penjolls zoomorfs procedents de Mianes (Santa Bàrbara), 7, exemplar procedent del Bovalar (Benicarló). Font: dibuix 1, A. LLUÇÀ 2010. 2, exemples segons RAFEL, N. 1997, fig. 2.

9.1.5. Puntes de fletxa

Referent al conjunt armamentístic de la fase de l'ibèric antic a la Fortalesa, només han aparegut, fins ara, quatre puntes de sageta de bronze. Es presenten amb dos tipus diferents: tres de

peduncle reforçat, aletes i nervi central, anomenat *mailhacià*; i l'altre, més senzill, també de peduncle i aletes, però retallada a partir d'una làmina batuda.

Per aquest últim tipus se'n coneixen paral·lels en poblats del bronze final i primer ferro com Genó

Figura 103. Punta de fletxa procedent dels Vilars. UE 13013. Foto: X. GOÑI 2016, modificada.

(Aitona), Roquizal del Rullo (Fabara, Saragossa), Las Valletas (Sena) o Cabezo de la Cruz (La Muela, Saragossa) i també en necròpolis paleoibèriques com la de Milmanda (Vimbodí). La punta de sageta anomenada *mailhaciana* implica una millora tècnica i una elaboració

més complexa, amb motllo i cera perduda, i suposa major consistència i poder de penetració. Es coneix en

assentaments pre-ibèrics coetanis propers com la Fortalesa del Castell de l'Albi (Lleida), el Turó del Calvari (Vilalba dels Arcs) o les necròpolis de Roques de Sant Formatge (Seròs), Les Escorres (Llardecans), al sector Teuler del Coll del Moro Teuler (Gandesa) o El Molar, però també apareixen en aixovars paleoibèrics com Mas de Mussols (Tortosa/ Santa Bàrbara) o Granja Soley (Santa Perpètua de Moguda).

Aquestes fletxes apareixen durant el bronze final i perviuen durant la primera edat del ferro, fins l'ibèric antic. Es tracta d'armes venatòries i la seva presència en tombes de guerrer quedaria justificada pel fet d'ésser aquestes un element d'estatus, ja que la caça hauria estat considerada una activitat de prestigi, pròpia d'aristòcrates. Tot i que l'arc no apareix entre la panòplia ibèrica dels segles VI i V ane ja que repugna a la mentalitat aristocràtica i la ideologia heroica, no s'ha d'oblidar que tant les quatre puntes de fletxes, com les guaspes, pertanyent al moment en què es modifica en profunditat el sistema defensiu, excavant el fossat i obrint la porta nord (JUNYENT, LÒPEZ 2016, 148).

Les fletxes van aparèixer en quatre zones diferents: en la zona 3, en va aparèixer una en els sectors 15A/15B dins un forat de pal (FO-878) en l'interior de la torre buida de la porta nord. Una altra va aparèixer a la zona 6, al sector 44, en la neteja del mur M-344. Cal subratllar la punta de fletxa trobada en la UE 11082 (zona 11, sector 9), dins el rebliment de la fossa FS-500, en el qual es van localitzar també les restes d'un fetus d'èquid (UE 11081). Finalment, l'última de les fletxes fou localitzada en la zona 13, al sector 2, en la UE 13013 (fig. 103).

9.2. Els ferros

Quantitativament, es tracta d'un grup menys nombrós que els elements de bronze, ja que durant la primera edat del ferro i l'ibèric antic els objectes són força minsos, però es presenten varis elements interessants, de tipologies completament diverses al que s'ha vist en l'apartat anterior, on la majoria dels elements eren d'abillament. Els objectes de ferro recuperats en la Fortalesa adscrits a la fase de l'ibèric antic són, com s'ha esmentat més amunt, un ganivet afalcatat, un magall de ferro i dos guaspes de ferro.

9.2.1. Ganivet afalcatat

Fou recuperat en la UE 15115, corresponent al sector 4 de la zona 14. Es trobava en un pèssim estat de conservació degut a l'oxidació intensa que havia patit, però se'n pot observar el mànec amb dos forats pels reblons de subjecció de les galtes de fusta, també de ferro. En contacte amb el mànec, presenta sobre la fulla una mena d'anella plana, també de ferro, de protecció que actua com a guardamà. El dors, més gruixut, es conserva molt millor que el tall, més degradat, i permet observar la forma afalcatada i la punta aixecada.

Figura 104. Ganivet afalcatat procedent dels Vilars. UE 15115. Foto: X. GOÑI 2016, modificada.

Els ganivets de ferro, de dors afalcatat o recte, han cridat sempre l'atenció pel fet de trobars-los entre els primers objectes de ferro. Durant la primera edat del ferro, des del segle VIII ane, i en època ibèrica antiga apareixen en contextos colonials i indígenes, en espais tant domèstics com funerari com, per exemple, en les necròpolis preibèriques de El Calvari (El Molar) o Pedrós (Serós), i en les

de l'ibèric antic de Solivella, (Alcalà de Xivert), Bovalar (Benicarló), Mas Nou de Bernabé (Tirig), Mas de Mussols (Tortosa/Santa Bàrbara), Mianes (Santa Bàrbara), Can Canyís (Banyeres) o Vilanera (l'Escala) i, ja més a prop, en les de Milmalda (Vimbodí) o La Pedrera (Vallfogona de Balaguer-Termens), i també al poblat de Tossal de les Tenalles (Sidamon) (JUNYENT, LÒPEZ 2016, 139).

9.2.2. Magall de ferro

Es tracta de l'única eina agrícola recuperada en la fase de l'ibèric antic a la Fortalesa: una aixada estreta proveïda d'escarpell o pic, de caràcter plurifuncional ja que cava i tala. S'usa per guanyar terreny al bosc i netejar i condicionar els camps; ha arribat sense modificacions, pràcticament, fins els nostres dies. A Vilars, juntament amb les dades que ens proporcionen l'antracologia (carbons), la carpologia (llavors) i la palinologia (pol·len), il·lustra la progressiva antropització de l'entorn natural original de la Fortalesa.

Es va recuperar en el sector 1 de la zona 11 (UE 11010) en un enllosat que es trobava en el conjunt del sector, que formava el paviment de l'estança (P-180).

Figura 105. Magall de ferro procedent dels Vilars. UE 11010.
Foto: X. GOÑI 2016, modificada.

9.2.3. Guaspes de ferro

S'han recuperat un total de tres guaspes de ferro en la Fortalesa (una d'elles en nivells superficials) i constitueixen les úniques armes de ferro recuperades als Vilars.

La gaspa és una part fonamental de les armes llancívoles, des del dard o javelina lleugera fins la llança llarga i pesada: evita l'estellament de la fusta de l'asta quan es fa anar com bastó a les marxes, permet clavar-la al terra dret en parades i cerimònies, serveix per rematar l'enemic ferit, equilibra el vol i facilita l'ús en combat, perquè fa possible empunyar-la agafant-la de més enrere.

La gaspa recuperada en la UE 1318, pertany al sector 14 de la zona 13, i queda associada al paviment (P-1180) de l'estança en la seva fase Vilars IIb, d'on prové una de les armes. Es tracta d'una gaspa tubular força degradada per l'oxidació. Està trencada i presenta una soldadura longitudinal de bronze al llarg del cos. El tros conservat és de ferro massís, per la qual cosa resulta més pesada (JUNYENT, LÒPEZ 2016, 149).

Figura 106. 1, gaspa recuperada en la UE 1318. 2, gaspa recuperada en la UE 13206. 3, gaspa recuperada en nivells superficials. Fotos: X. GOÑI 2016, modificada.

La segona gaspa pertanyent a la fase Vilars II, fou recuperada en el sector 16 de la zona 13, en un estrat d'argila sota el paviment P-1172, el qual suposava el nivell de colmatació de la fase Vilars IIb.

Igual que l'anterior, es tracta d'una guaspa tubular que presenta un forat de passador per la subjecció (l'altre no esta conservat) i restes d'un anell o un filament envoltant la peça a l'altura del passador. A més a més, en l'interior es conserven restes mineralitzades de fusta (JUNYENT, LÒPEZ 2016, 149).

10. ELS TEMPS IBÈRICS EN LA FORTALESA. DISCUSSIÓ I CONCLUSIONS

Són varis els assentaments documentats i excavats (parcialment) del període comprés entre el primer ferro i l'ibèric antic (segles VII ane-VI ane) en la plana occidental catalana. Al Baix Segre en destaquen jaciments com Serra del Calvari (Granja d'Escarp, Segrià), Barranc de la Grallera (La Granja d'Escarp, Segrià), Montfui (Aitona, Segrià), la Valleta d'en Valero (Soses, Segrià) i la necròpolis de la Femosa (Lleida, Segrià). A la Noguera, cal esmentar la necròpolis i poblat de la Pedrera (Vallfogona de Balaguer-Térmens, La Noguera). Finalment a les comarques de l'Urgell i les Garrigues compten amb grans assentaments com Molí d'Espígol (Tornabous, Urgell) i els Vilars (Arbeca, les Garrigues). El problema principal recau en la falta d'estudis publicats en els últims anys a les Terres de Ponent, la qual cosa provoca que la caracterització del període del ibèric antic en la plana occidental es trobi actualment esbiaixada: la síntesi que en aquest treball es presenta, pretén intentar ajudar a aquesta caracterització, però tenint clar que es tracta d'una informació parcial respecte el nivell global de la zona.

Pel que respecta als Vilars, amb les dades que es tenen actualment, es pot afirmar que es tractaria d'un centre de poder, el qual ha aportat dades singulars en el coneixement de la poliorcètica ilergeta, recintes defensius -en particular, d'alguns elements com portes i fossats- i les formes de la guerra ibèrica (JUNYENT, LÓPEZ 2009; JUNYENT, LÓPEZ, MASTRIA 2011), així com en el coneixement de l'economia agropecuària (ALONSO 1999; NIETO 2012) i en les línies d'investigació sobre aspectes concrets, posem per cas, els molins rotatius (ALONSO *et al.* 2011, 55-65) o els cavalls (NIETO *et al.* 2010, 125-148; NIETO 2013). Aquest darrer és amb tota probabilitat un dels aspectes culturals més representatius de la Fortalesa, però el problema principal és coneix bé el ritus practicat, però no el significat, es coneixen els trets dels individus enterrats, però no la població equina i es coneix el valor simbòlic que se'ls hi atribuïa, però no l'ús que en feien. El fet que aquest tracte no el rebí cap altre animal (cabra, ovella, porc, bou, gos) i que, formalment, sigui el mateix que reben les criatures traspassades abans, durant o poc després del part, ens pot donar una idea del valor simbòlic atorgat al cavall¹⁷ (NIETO 2013). La presència dels enterraments no deixa dubtes sobre la cria, l'estabulació i el trasllat dels fetus a l'interior de recinte fortificat, però no ens diu res sobre les dimensions de la cabana equina, si es tractava d'una cria controlada per a ús

¹⁷ Cal subratllar que dels 15 cavalls enterrats a la fortalesa dels Vilars, 9 han estat datats en la fase de l'ibèric antic, aspecte que indica una pràctica ja consolidada en aquest moment durant al assentament.

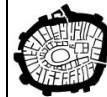

exclusiu de l'elit o si posseïen ramats nombrosos d'animals emprats com a força de treball i càrrega, com a muntura i marcador d'estatus i, fins i tot, com a "cavall de guerra" (ALONSO, JUNYENT, LÓPEZ 2010, 57; NIETO 2010, 6-7; 2012; 2013, 150-158; NIETO *et. al* 2010, 125-148).

Pel que fa a la fase de l'ibèric antic a la Fortalesa (Vilars II), ha estat excavada en extensió, tot i trobar-se en alguns punts molt arrasada, la qual cosa ha permès documentar tota l'estructura urbanística del moment, així com els materials associats. A nivell urbanístic, assistim a un intens procés de remodelació de l'estructura defensiva, amb la inutilització del camp frisó per donar pas a la construcció del primer fossat. Durant aquesta fase també es folra la muralla i aquesta es recreix i per accedir a la Fortalesa només existeixen dos accessos: el de la porta nord, amb la torre buida al capdavant, i el de la porta est, inaccessible des de fora del fossat sense passar per davant la porta nord i la torre buida abans. La pregunta que es desprèn del sistema defensiu dels Vilars és: perquè es construeix aquesta defensa exterior? No existeix un únic significat, sinó varis, com la coerció sobre el territori dominat, el refugi de la comunitat i la visualització del poder d'un cabdill (JUNYENT *et al.* 2009, 326-329). A l'estructura defensiva se li haurien d'associar varis dels elements metàl·lics recuperats en contextos de la fase Vilars II, com ara les puntes de fletxa de bronze o les guaspes de ferro.

Pel que respecta a l'interior del recinte, aquest no modifica el seu perímetre, però sí que s'hi realitzen canvis substancials: algunes de les cases s'amplien, mentre d'altres segueixen el model de casa allargada i estreta de Vilars I (650 a-ne -550 a-ne).

Aquest canvi urbanístic en les cases de l'interior del recinte apareix acompanyat de la creació d'espais de culte que hom pot considerar comunals, com en són els casos del recinte cultural (sector 11/3) o la sala de reunions (sector 6/13), tots dos datats en la fase de Vilars IIb (525 a-ne -475 a-ne). D'altra banda, l'antiga zona de forns en ús durant les fases Vilars 0 i Vilars I, desapareix en la fase de l'ibèric antic, per donar pas a un gran espai de magatzems. Les reformes urbanístiques suggereixen que també es realitza un canvi intern en l'estructura social dels habitants de la Fortalesa; partint de la base de que aquesta seria el nucli de poder del paradigma residencial d'un cabdillatge (JUNYENT 2015), en el moment corresponent a l'ibèric antic trobem que aquest comporta un nou arranament urbanístic, on les cases continuen delimitades pel mur interior de la muralla i els carrers, però en destaca el fet que desapareixen alguns dels murs mitgers per donar pas a habitatges més espaiosos, implicant una reducció de les cases existents. Aquesta reducció de les unitats d'habitatge duu a diverses hipòtesis: la primera, és que aquesta impliqui també una disminució del nombre de persones que habiten al jaciment, el que implica buscar explicacions sobre què hauria pogut provocar

aquesta davallada de la població, com ara una epidèmia, un control demogràfic o l'abandó del poblat per part d'un determinat col·lectiu. Si aquest fos el cas, perquè aquestes persones abandonarien la Fortalesa i no unes altres? Cal tenir present el component de la fortificació i la defensa, ja que suposen elements de prestigi que poden ajudar a entendre les relacions socials: un espai fortificat és un recinte que diferencia aquells que viuen dins dels que viuen fora en espais rurals. Viure dins d'un recinte fortificat porta intrínsecament lligada la idea de poder (VIVES-FERRÁNDIZ 2013, 104-105). Per tant, tenint en comte aquesta última hipòtesi, en la Fortalesa podria haver existit una estratificació social clara, on una elit predominaria per sobre la resta de la població, la qual per algun motiu que es desconeix haurien abandonat la Fortalesa.

Una altra pregunta que desencadena dita afirmació, si realment s'hagués produït un moviment de població degut a aquest últim factor, aquestes persones on van i com es reubicarien en el territori?

La segona hipòtesi referent a aquest procés és presenta radicalment diferent: tot i que la idea inicial és entendre aquestes cases ocupades per nuclis familiars, és a dir, una família d'aproximadament uns 4-5 membres, també s'hauria d'acceptar la idea que poguessin estar ocupades o bé per famílies extenses o bé grups domèstics, membres dels quals no s'haurien d'estar vinculats estrictament per relacions de parentesc. El problema existent és que no s'ha intentat analitzar mai la composició d'aquests grups, causa de la gran dificultat per reconstruir els sistemes de parentiu en el passat, particularment per a les societats arqueològiques per a les que no es disposa de fonts escrites o altres indicadors que proporcionin dades sobre aquests aspectes ja que, d'altra banda, els sistemes de parentiu no són un principi universal en l'organització de les societats (BELARTE 2010, 125).

Ambdues hipòtesis són difícils de verificar ja que, tot i que aquesta és una de les fases millor excavades en extensió i que aporten més informació pel que fa als materials així com per la seva organització urbanística i defensiva, existeixen moltes mancances pel que fa als estudis referents al territori i la interrelació d'aquest amb el jaciment.

A banda de la problemàtica existent amb la remodelació de les cases en la fase de l'ibèric antic, urbanísticament cal subratllar dues aspectes de caire arquitectònic: el primer d'ells és l'aparició de dos llars amb pell de brau en els sectors 6/13 i 11/3. L'expansió d'aquest tipus per la Mediterrània occidental no va arribar més enllà de Sardenya i desapareixen dels contextos arqueològics posteriors al segle XII ane, mentre que a nivell peninsular veuen el seu esplendor entre els segles VII i VI ane. Com s'ha explicat amb anterioritat, ambdues llars han quedat datades en la fase Vilars IIb, és a dir, a mitjans del segle V ane, igual que l'apareguda al turó de Ca n'Oliver (Cerdanyola del Vallés). Es pot considerar doncs, que la imatge inicial del lingot xipriota de pell de brau, en circulació des del segle

XV ane va acabar difonent-se per tot el litoral mediterrani; la seva gran acceptació va produir una llarguíssima pervivència del motiu que, convertit en emblema associat al poder, a la divinitat i a la idea de la mort i el més enllà, va continuar apareixent com a recurs iconogràfic o motiu decoratiu en contextos fenicis, tartessis i ibèrics (GIP 2005, 665). Les llars de Vilars, tant allunyades en l'espai i en el temps, sembla ser que mantingueren aquest caràcter emblemàtic i la seva condició d'iconografia del poder ja que no s'ofereix cap dubte per la interpretació dels dos exemplars coneguts fins al moment, que s'han d'entendre com emblemes de prestigi i símbols religiosos, presents respectivament en una sala de reunions i en un recinte cultural i exclosos d'un ús quotidià i profà.

El segon element arquitectònic a destacar és la denominada àrea de magatzems i producció (aquella que quantitativament més materials ha aportat), la zona 6, ja que les remodelacions urbanístiques a les que fou sotmesa aquesta zona són destacables: els forns que havien perdurat entre les fases de Vilars 0 i Vilars I, els quals constituïen un obrador de pa (GIP 2016, inèdit), queden inutilitzats per donar pas a un espai dividit en varies estances les quals haurien estat utilitzades per emmagatzemar béns materials i/o aliments.

Les estructures dels forns de pa, es mostraven com un indicador més del grau de cohesió social interna de la Fortalesa, plantejant l'interrogant de saber si aquesta centralització del processat d'un producte bàsic per la subsistència com els cereals afectava només aquest punt de la cadena productiva o s'iniciava ja amb la gestió dels conreus. Una altra pregunta de més difícil resposta és saber si la seva redistribució es feia després de manera igualitària (GIP 2016, inèdit). Sembla lògic pensar que després de la inutilització d'aquests forns, els espais d'emmagatzematge seguissin essent d'ús comunitari, i no restringit a només una petita part dels habitants de la Fortalesa. Una part d'aquests espais, podria haver-se dedicat al emmagatzematge del cereal, ja que s'ha considerat que amb tota probabilitat la producció d'aliment es faria sobretot en activitats domèstiques, ja que no s'han recuperat evidències d'una gran producció que donés excedent (ALONSO *et al.* 2008, 150-151). Reforça aquesta hipòtesis el fet que, com s'ha pogut veure amb anterioritat, aquesta zona productiva i/o d'emmagatzematge, ha estat la que més material ceràmic ha aportat durant tota la fase de l'ibèric antic en la Fortalesa, on els materials localitzats presenten funcionalitats variades: per norma general predominen els grans contenidors d'emmagatzematge, ja sigui a mà o de producció tornejada (produccions ibèriques i de tradició fenícia), però també es documenten elements corresponents a vaixel·la de taula, grup on també s'hi troben englobades les importacions.

El tema dels materials ceràmics és un dels elements importants d'aquesta fase ja que a partir del seu

estudi no només es pot establir quina funció tenien, els costums alimentaris¹⁸ o el grau de riquesa material amb la que constava un assentament, sinó que donen informació sobre les rutes comercials a partir de les quals aquells materials eren introduïts en el mercat.

Deixant de banda les produccions de ceràmica a mà locals, aquelles produccions tornejadades pròpiament ibèriques no estan considerades, si més no en la fase Vilars IIa, com a produccions de caire local, donada la diversitat de pastes recuperades i la relació d'aquestes peces amb fragments d'àmfora fenícia, aspecte que aboca a pensar que haurien estat portades a partir de la dinàmica comercial de la costa, recorrent el curs dels rius Ebre-Cinca-Segre i essent introduïdes per les boques de l'Ebre juntament amb les àmfors. Donat que no existien estímuls exògens mediterranis anteriors a la plana interior catalana, fa impossible que es desenvolupin al mateix temps i en punts geogràfics diferents (un amb influència exògena i l'altre sense) les mateixes formes i els mateixos tipus de decoracions, que en indrets on els contactes amb els comerciants fenicis existien de manera continuada. Cal destacar, d'altra banda, que les peces paleoibèriques a torn que trobem en aquestes cronologies del segle VI ane són per norma general peces d'emmagatzematge com ara tenalles de mitjanes dimensions, suggerint que probablement es comerciava amb el contingut de les peces, i no amb la peça en si. No serà fins finals del segle V ane, a inicis de l'etapa de l'ibèric ple, que la personalitat diferenciada d'aquestes produccions de l'interior del nord-est peninsular en relació a la costa quedarà definida. Per poder afirmar aquesta hipòtesis però, caldrien realitzar estudis de pastes i analítiques.

En referència a les produccions fenícies, a la plana occidental aquestes serien introduïdes seguint la via fluvial Ebre-Cinca-Segre, distribuïnt-se pel Baix Aragó i el Baix Segre, arribant d'aquesta manera al interior del nord-est peninsular. Jaciments de la zona com Serra del Calvari, Barranc de la Grallera, Montfriu i Valleta d'en Valero presenten fragments d'àmfors fenícies portades per aquest comerç (GALLART, JUNYENT 1989, 19; JUNYENT 2002, 30, fig. 12; VÀZQUEZ *et al.* 2007, 89). Cal destacar tres jaciments en aquest sentit, la necròpolis de Montfriu (Aitona) i els assentaments de La Pedrera (Vallfogona de Balaguer-Térmens) i la Fortalesa dels Vilars (Garrigues), les quals presenten peces no amfòriques, malgrat que totes tenen encara l'interrogant de si són peces d'origen fenici o bé paleoibèric. A la Pedrera s'hi troba la presència d'un *pithos* fenici, peça que malgrat tenir

---

¹⁸ Les restes ceràmiques recuperades associades a vaixel·la de taula mostren que durant el període ibèric antic presenten en la seva gran majoria, boques obertes i fons profunds, la qual cosa, juntament amb els estudis arqueobotànics (ALONSO *et al.* 2008) duria a pensar en preparacions semilíquides fetes a base de cereals i lleguminoses, com ara sopes, purés o sèmols (SARDÀ *et al.* 2010, 326).

una funcionalitat dedicada al transport apareix dins una tomba, fet que evidencia la seva funcionalitat com a element de prestigi. Als Vilars però, només han estat identificats a partir de la seva pasta (*Malaka*) diversos fragments d'àmfora fenícia provinents del Cercle de l'Estret, assimilables al tipus Ramon 11.2.1., a falta de poder identificar el morter trípode en un futur.

Pel que respecta a les importacions arcaïques d'origen grec, hem de situar-les en cronologies una mica més tardanes que no pas les importacions fenícies, allà a la segona meitat del segle VI ane inicis del segle V ane. La fundació focea d'*Emporion* sembla haver estat poc rellevant pel que fa a l'activitat comercial a la plana occidental i, durant dècades al llarg del segle VI ane, si va existir no es tradueix en troballes ni en l'àrea de ponent ni en els Vilars fins les acaballes del segle VI ane i principis del V ane.

A la Catalunya central, aquestes produccions ceràmiques hi arribarien a partir del riu Llobregat i el seu afluent, Cardener i Anoia; el recent descobriment de l'oppidum antic de *Sikarra* (SALAZAR, RAFEL 2015), activarà l'estudi de les relacions amb la plana occidental. No obstant, es considera que la comunicació amb la Ilergècia oriental des de la costa, el més probable és que es realitzés des de territori cossetà a partir del riu Francolí. Esporàdicament apareixen alguns fragments isolats a l'interior, com són els casos del fragment àtic d'ulls a Ciutadilla (JUNYENT 1976, 342-343), l'*arybalos* corinti de Milmanda (GRAELLS 2008, 57-58), o el *kylix* de peu alt d'Ivorra (JUNYENT 1976, 343). La segona meitat del segle V ane és el moment en què es produirà un important increment de les importacions d'origen grec, apareixent amb més freqüència a jaciments com Molí d'Espígol o als Vilars, on a part de documentar-se'n elements de vaixel·la de taula també n'apareixen fragments d'àmfora.

Pel que respecta a la vaixel·la grisa de tradició monocroma, cal tenir en compte una línia de treball defensada per Emili Junyent i Enric Sanmartí els anys 70, la qual continua resultant una hipòtesi coherent. La vaixel·la grisa de tradició monocroma, absent als territoris del Baix Segre i només present als jaciments situats a l'est de la plana occidental, s'estendria per la Catalunya Central a partir del riu Llobregat i el seus afluent Cardener i Anoia, Solsonès i altiplans de Calaf, fins arribar al que serà després la Ilergècia oriental, associada a l'interès del comerç grec arcaic per la sal de Cardona, mines de sal potàssica (que, sabem, eren explotades des d'època romana, però que ho podien haver estat des de molt abans), podent-se relacionar amb els excedents agrícoles cerealístics, juntament amb els quals comerciarien els ibers com a objecte d'intercanvi. El fet arqueològic que prova, si més no, que la ruta comercial havia de venir pel centre nord costaner és que els conjunts de ceràmica grisa monocroma més rics són els representats per la fase Vilars IIb i el d'Ivorra, el qual

presenta materials molt similars (JUNYENT 1973, 287-386)¹⁹. La presència d'elements d'abillament en bronze²⁰, com ara el penjoll zoomorf, l'agulla de cap enrotllat o l'esprial doble, és un altre element que constata aquestes influències mediterrànies en la Fortalesa.

A mode de resum, s'entén la Fortalesa com un centre residencial de poder, associat a una societat de cabdillatge. El complex i imponent sistema defensiu no ofereix cap dubte que l'escenografia i el llenguatge del poder foren utilitzats pels habitants dels Vilars, a banda de que s'ha d'entendre la Fortalesa com una defensa passiva d'efecte dissuasiu. Durant la fase Vilars II, aquesta escenografia es torna més imponent que en les fases precedents amb l'obertura de porta nord i la construcció del gran fossat inundable.

Juntament amb els elements arquitectònics d'influència Mediterrània -com són les llars en forma de pell de brau-, les restes materials recuperades -com ara la ceràmica o els bronzes-, mostren com la Fortalesa es troba integrada dins el comerç protohistòric. La recepció de materials de diversos punts de la costa tant de l'òrbita grega com de la fenícia i púnica així ho suggereix.

Aquestes relacions protohistòriques no s'han d'entendre com un intercanvi només material, sinó que s'ha de considerar tota la recepció d'idees culturals i avenços tecnològics que aquest flux comercial provoca. L'element més destacable als Vilars fruit d'aquestes relacions culturals són les pràctiques rituals relacionades amb el paradigmàtic exemple de les llars de caràcter orientaltzant, malgrat que, com ja s'ha deixat entreveure en la fase de Vilars II, però sobretot en les fases posteriors de Vilars III i IV, la cultura material mostra com en aquestes fases la producció i el consum del vi a la Fortalesa hi seran presents, amb un consum dictat pels costums grecs del simpòsium tal i com es desprèn de la cultura material recuperada.

Per desgràcia, la precarietat de la informació disponible per l'estudi d'aquest període en la plana occidental és evident, tant com la manca d'excavacions i la desigual distribució de les actualment en

---

¹⁹ Un dels grans assentaments del Baix Segre, Roques de Sant Formatge (Seròs), mostra en els rics conjunts ceràmics del rebliment intencionat de la seva cisterna la personalitat ben diferenciada de la Ilergècia central i oriental, on la tradició de les ceràmiques grises ha desaparegut radicalment en el segle IV ane (JUNYENT 1973, 287-386).

²⁰ En la caracterització de l'ibèric antic en la plana occidental, s'ha de tenir sempre present l'excepcional tomba de la necròpolis de la Pedrera (Vallfogona de Balaguer/Térmens). S'ha parlat de fins a quatre cavalls, però avui el més acceptable és la identificació de dos conjunts: un amb falcata, casc, fre i morrió i, el segon, espasa recta La Tène, casc, fre, ronsal i la situla. L'estudi tipològic dels diferents elements ha fet corregir a la baixa la cronologia dels enterraments, tradicionalment atribuïts a les darreries del segle VII ane, fins la primera meitat del IV ane (PLENS 1986; GALLART, JUNYNET 1989; JUNYENT, LÒPEZ 2016, 145).

curs. Així s'entén el protagonisme que està assumint la Ilergècia oriental (Molí de l'Espígol, Vilars, Estinçells, La Pleta, etc.), mentre el Baix Segre i el seu enorme potencial continua amagat a l'espera d'una recerca futura. Omplir satisfactòriament aquest capítol serà fonamental per a comprendre els mecanismes de la formació de la civilització ibèrica a l'interior català.

11. BIBLIOGRAFIA

ALONSO, N. (1992): *Paleoeconomia i paleoecologia a la plana occidental catalana durant la protohistòria. Aportacions de l'arqueobotànica (llavors i fruits)*. Tesi de Llicenciatura inèdita, Universitat de Lleida.

ALONSO, N. (1999): *De la llavor a la farina. Els processos agrícoles protohistòrics a la Catalunya Occidental*. Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, 4, CNRS.

ALONSO, N., AULINAS, M., GARCIA, M.T., MARTIN, F., PRATS, G., VILA, S. (2010), "Manufacturing rotary querns in the 4th century BC fortified settlement of Els Vilars (Arbeca, Catalonia, Spain)", a D. WILLIAMS; D. PEACOCK (ed.): *Bread for the People: The Archaeology of Mills and Milling*, Proceedings of a Colloquium Held in the British School at Rome 4th-7th November 2009, BAR Int. Ser. 2274, Southampton Archaeology Monograph, Archaeopress n° 55-65.

ALONSO, N., GARCÉS, I., JUNYENT, E., LAFUENTE, A., LÓPEZ, J.B., MIRÓ, J.M^a., ROS, M^a.T., ROVIRA, C. (1996): "L'assentament de Els Vilars (Arbeca, les Garrigues): Territori, recursos i activitats productives", Actes de la Taula Rodona *Models d'ocupació, transformació i explotació del territori entre el 1600 i el 500 ANE a la Catalunya meridional i zones limítrofes de la Depressió de l'Ebre*, Gala 3-5, 1994-1996, p. 319-339.

ALONSO, N., JUNYENT, E., LAFUENTE, A., LÓPEZ, J.B. (1998): "Poder, símbolo y territorio: el caso de la fortaleza de Arbeca", Actas del Congreso Internacional. *Los Iberos, Príncipes de Occidenta. Estructuras de poder en la sociedad ibérica*, Centre Cultural de la Fundació "La Caixa", 12-14 de març de 1998, p. 98-107.

ALONSO, N., JUNYENT, E., LAFUENTE, A., LÓPEZ, J. B. (1999): "Chronométrie de l'Âge des Métaux dans la basse vallée du Segre (Catalogne, Espagne) à partir des datations C14", *3ème Congrès International 14C et Archéologie*, Mémoires de la Société Préhistorique Française, n° 26, p. 287-292.

ALONSO, N., JUNYENT, E., LAFUENTE, Á., LÓPEZ, J. B. (coords.) (2003), Chevaux-de-frise i fortificació en la primera edat del ferro europea. Reunió Internacional. Lleida, 27-29 de març de 2003. Universitat de Lleida i Consell Comarcal del Segrià. Lleida.

ALONSO, N., JUNYENT, E., LAFUENTE, A., LÓPEZ, J. B. (2005): *Arbeca. La Fortalesa dels Vilars*. Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya. Generalitat de Catalunya.

ALONSO, N., JUNYENT, E., LAFUENTE, A., LÓPEZ, J. B. (2008): "Plant remains, storage and crop processing inside the Iron Age fort of Els Vilars d'Arbeca (Catalonia, Spain)", *Vegetation History and Archaeobotany*, p. 149-158.

ARCELIN, P.; TUFFREAU-LIBRE, M. (dirs) (1998): "La Quantification des céramiques. Conditions et protocole", *Actes de la table ronde, Glux-en-Glenne 1998*, Bibracte, 2.

ARCELLIN-PRADELLE, C.; BEDET, B.; PY, M. (1982): "La ceràmiques grise monochrome du Gard", *Revue Archéologique de Narbonnaise*, n° 15, p. 19-67.

ARGENTE OLIVER, J.L. (1986-1987): "Hacia una clasificación tipológica y cronológica de las Fíbulas de la Edad del Hierro en la Meseta Norte", *Zephyrus XXXIX-XL*, p.139- 157.

BELARTE, C. (2010): "Los individuos en el espacio doméstico en la protohistoria de Cataluña", *Arqueología Espacial*, n° 28, p.109-134.

BELARTE, C.; NOGUERA, J. (2007): *La necròpolis protohistòrica de Santa Madrona (Ribarroja d'Ebre, Ribera d'Ebre)*, Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC).

BONET, H.; MATA, C. (2008): "Las cerámicas ibéricas. Estado de la cuestión" en *Cerámicas hispanorromanas: un estado de la cuestión*, pp. 147-170.

CELA, X. (1994): "La cerámica ibérica a torno en el Penedès", *Pyrenae*, n° 25, p. 151-180.

DEDET, B. ; PY, M. (1975): *Classification de la céramique non tournée protohistorique du Languedoc méditerranéen*. Diffusion de Boccard.

DÍEZ CORONEL, L. (1965): “La necròpolis de Colomina en Gerb (Lérida)”, *Ampurias*, XXVI-XXVII, p. 71-104.

DILOLI, J.; BEA, D. (2005): “L’evolució dels models de poblament a l’àrea del Baix Ebre durant la Protohistòria” *Revista d’Arqueologia de Ponent*, nº15, p. 79-96.

FERRÁNDEZ, M.; LAFUENTE, A. (1989): “La Colomina 2: Primeres notícies d'un assentament del Bronze Final”, *Estudis 3. Centre d'Estudis de La Noguera*, p. 71-82.

GALLART, J. (1988): *Avenç de l'estudi de la necròpolis d'incineració de La Pena (Torregrossa, el Pla d'Urgell)*, Quaderns d'Arqueologia del Grup de Recerques de “La Femosa”, nº 3.

GALLART, J.; JUNYENT, E. (1989): *Un nou tall estratigràfic a la Pedrera, Vallfogona de Balaguer (Térmens, La Noguera, Lleida)*, Quaderns del Departament de Geografia i Història de l'Estudi General de Lleida, p. 80-101.

GARCÉS, I. (1989): “Avanç de les excavacions al poblat ibèric dels Vilars d'Arbeca (Les Garrigues)”, *Excavacions arqueològiques d'urgència a les comarques de Lleida, Excavacions Arqueològiques a Catalunya*, nº 9, p. 98-107.

GARCÉS, I.; JUNYENT, E. (1988): “El poblat dels camps d'urnes i ibèric de Vilars (Arbeca, Les Garrigues)”, *Tribuna d'Arqueologia 1987-1988*, Barcelona, pp. 103-114.

GARCÉS, I.; JUNYENT, E. (1989a): “El poblado fortificado de los Campos de Urnas Tardíos en Els Vilars, Arbeca, Lleida”, *XIX Congreso Nacional de Arqueología (Castellón de la Plana, 1987)*, p. 329-339.

GARCÉS, I., JUNYENT, E. (1989b): “Fortificación y defensa en la I Edad del Hierro. Piedras hincadas en Els Vilars”. *Revista de Arqueología*, 93: 39-49.

GARCÉS, I.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B. (1985-1986): *Els Vilars, memòria de les campanyes 1985-86*.

GARCÉS, I.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B. (1987-1988-1989): *Memòria de les excavacions arqueològiques practicades al jaciment dels Vilars, Terme Municipal d'Arbeca, Comarca de les Garrigues*.

GARCÉS, I.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B. (1990): *Memòria de la campanya de Vilars 1990*.

GARCÉS, I.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B. (1991a): *Memòria de la campanya de Vilars 1991*.

GARCÉS, I.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B. (1991b): “Sistema de registro y tratamiento automático de la información en el yacimiento protohistórico de Els Vilars (Arbeca, Lleida)”, *Complutum*, 1, p. 189-210.

GARCÉS, I.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B. (1991c), “El sistema defensiu de Els Vilars (Arbeca, Les Garrigues)”, *Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica, Fortificacions. La problemàtica de l'Ibèric Ple: (segles IV-III a.C.)*, (Manresa, 1990), *Centre d'Estudis del Bàgès i Societat Catalana d'Arqueologia*, p. 183-197.

GARCÉS, I.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B. (1992): *Memòria de la campanya de Vilars 1992*.

GARCÉS, I.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B. (1993): *Els Vilars 1993. Memòria de la campanya d'excavacions*.

GARCÉS, I.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B. (1994): *Els Vilars 1994. Memòria de la campanya d'excavacions.*

GARCÉS, I.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B. (1995): *Els Vilars 1995. Memòria de la campanya d'excavacions.*

GARCÉS, I.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B. (1996): *Els Vilars 1996. Memòria de la Campanya d'excavacions.*

GARCÉS, I., JUNYENT, E., LAFUENTE, A., LÓPEZ, J.B. (1997): *Vilars 2000. Una Fortalesa ilergeta d'ara fa 2700 anys.* Ajuntament d'Arbeca, Fundació 700 aniversari de la Universitat de Lleida.

GARCÉS, I.; MARTÍN, A.; VILÀ, M. (2003): “Aproximació tipològica dels plats de vora à marli en ceràmica grisa monocroma i produccions afins a Catalunya”, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, nº13, p. 7-40.

GARCÍA CANO, J. M. (2014): “Una lekythos del grupo de seguidores de Haimon del Museo Arqueológico de Lorca”, *Alberca 12*, p. 35-42.

GIP: ALONSO, N.; GÓMEZ, X.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B.; TARTERA, E., VIDAL, A. (1998): *Els Vilars 1998. Memòria Campanya d'Excavacions.* Universitat de Lleida.

GIP: ALONSO, N.; GÓMEZ, X.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B.; TARTERA, E. (1999): *Els Vilars 1999. Informe de la Campanya d'excavació i restauració.* Universitat de Lleida.

GIP: ALONSO, N.; GENÉ, M.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B.; MOYA, A.; TARTERA, E.; VIDAL, A. (2000): *Els Vilars 2000. Memòria de la campanya d'excavació i restauració d'estructures arqueològiques.* Universitat de Lleida.

GIP: ALONSO, N.; COLET, A.; GENÉ, M.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B.; MOYA, A.; TARTERA, E.; VIDAL, A. (2001): *Els Vilars 2001. Memòria de la XVIIa campanya d'excavacions arqueològiques*. Universitat de Lleida.

GIP: ALONSO, N.; COLET, A.; ESCALA, O.; GENÉ, M.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B.; MOYA, A.; TARTERA, E.; VIDAL, A. (2002a): *Els Vilars 2002. Informe de les intervencions a la Fortalesa d'Arbeca*. Universitat de Lleida.

GIP: ALONSO, N.; COLET, A.; ESCALA, O.; GENÉ, M.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B.; MOYA, A.; TARTERA, E.; VIDAL, A. (2002b): *Els Vilars 2002. Memòria de la XVIIIa campanya d'excavacions arqueològiques*. Universitat de Lleida.

GIP: ALONSO, N.; COLET, A.; ESCALA, O.; GENÉ, M.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B.; MOYA, A.; TARTERA, E.; VIDAL, A. (2003a): *Memòria de la XIXa campanya d'excavacions arqueològiques a la Fortalesa d'Arbeca (les Garrigues)*. Universitat de Lleida.

GIP: ALONSO, N., COLET, A., GENÉ, M., GÓMEZ, X., JUNYENT, E., LAFUENTE, A., LÓPEZ, J. B., MOYA, A., TARTERA, A., VIDAL, A. (2003b): “Caballos y hierro. El campo frisio y la fortaleza de “Els Vilars d'Arbeca” (Lleida, Espana), siglos VIII-IV a.n.e”. A: ALONSO, N.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J. B. (coord.). *Actes de la Reunió Internacional Chevaux-de-frise i fortificació en la primera edat del ferro europea*. Universitat de Lleida, p. 233-274.

GIP: VIDAL, A. ALONSO, N.; COLET, A.; ESCALA, O.; GENÉ, M.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B.; MOYA, A.; TARTERA, E. (2004): *Memòria de la XXa campanya d'excavacions arqueològiques a la Fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues)*. Universitat de Lleida.

GIP: ALONSO, N., COLET, A., GENÉ, M., GÓMEZ, X., JUNYENT, E., LAFUENTE, A., LÓPEZ, J. B., MOYA, A., TARTERA, A., VIDAL, A. (2005): “Dos hogares orientalizantes de la fortaleza de els Vilars (Arbeca, Lleida)” a CELESTINO, S; JIMÉNEZ, J. (eds.): *El Periodo Orientalizante, Actas del III Simposio Internacional de Arqueología de Mérida: Protohistoria del Mediterráneo*.

GIP: VIDAL, A. ALONSO, N.; COLET, A.; ESCALA, O.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B.; MOYA, A.; TARTERA, E. (2006): *Els Vilars (Arbeca, les Garrigues). Memòria de les intervencions arqueològiques de l'any 2006*. Universitat de Lleida.

GIP: VIDAL, A. ALONSO, N.; COLET, A.; ESCALA, O.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B.; MOYA, A.; NIETO, A.; TARTERA, E. (2008): *Memòria de les intervencions arqueològiques de l'any 2008 als Vilars (Arbeca, les Garrigues)*. Universitat de Lleida.

GIP: ALONSO, N.; ESCALA, O.; ESTEVE, O.; JUNYENT, E.; LÓPEZ, J.B.; MARTÍNEZ, J.; MASTRIA, F.; MOYA, A.; NIETO, A.; TARTERA, E.; VIDAL, A.; MOREIRAS, S.; VILELLA, N. (2009): *Els Vilars (Arbeca, les Garrigues). Memòria de les intervencions arqueològiques de l'any 2009*. Universitat de Lleida.

GIP: ALONSO, N.; AMBROSIO, I.; BERNAL, J.; DALFÓ, R.; GONZÁLEZ, S.; JUNYENT, E.; LÓPEZ, J.B.; MARTÍNEZ, J.; MASTRIA, F.; NIETO, A.; PRATS, G.; TARTERA, E.; VILA, S.; VILELLA, N. (2012): *Els Vilars (Arbeca, les Garrigues). Memòria de les intervencions arqueològiques de l'any 2010*. Universitat de Lleida.

GIP: ALONSO, N.; BERNAL, J.; DALFÓ, R.; GONZÁLEZ, S.; JUNYENT, E.; LÓPEZ, J.B.; MARTÍNEZ, J.; MASTRIA, F.; NIETO, A.; PRATS, G.; VILA, S.; VILELLA, N. (2013a): *ELS VILARS (Arbeca, les Garrigues). Informe de les intervencions arqueològiques de l'any 2011*. Universitat de Lleida.

GIP: ALONSO, N.; BERNAL, J.; DALFÓ, R.; GONZÁLEZ, S.; JUNYENT, E.; LÓPEZ, J.B.; MARTÍNEZ, J.; MASTRIA, F.; NIETO, A.; PRATS, G.; TARTERA, E.; VILA, S.; VILELLA, N. (2013b): *Els Vilars (Arbeca, les Garrigues). Informe de les intervencions arqueològiques de l'any 2012*. Universitat de Lleida.

GIP: ALONSO, N.; BERNAL, J.; CASTELLANO, A.; GONZÁLEZ, S.; JUNYENT, E.; LÓPEZ, J.B.; MARTÍNEZ, J.; MAZUQUE, J.; NIETO, A.; OLIVA, A.; PRATS, G.; VILA, S.; ZALDO, J. (2014): *Els Vilars (Arbeca, les Garrigues), Informe de la intervenció preventiva juny-juliol 2014*. Universitat de Lleida.

GIP: ALONSO, N.; BERNAL, J.; GOZÁLEZ, S.; JUNYENT, E.; LÓPEZ, J.B.; MARTÍNEZ, J.; MAZUQUE, J.; NIETO, A.; OLIVA, A.; PRATS, G.; VILA, S. (2015): *Els Vilars (Arbeca, les Garrigues). Memòria de les intervencions arqueològiques 2013*. Universitat de Lleida.

GIP: ALONSO, N.; BERNAL, J.; CASTELLANO, A.; GOZÁLEZ, S.; JUNYENT, E.; LÓPEZ, J.B.; MARTÍNEZ, J.; NIETO, A.; OLIVA, A.; PRATS, G.; VILA, S.; ZALDO, J. (2015-2016): *Els Vilars 2015-16 (Arbeca, les Garrigues), Informe de la intervenció 2015-2016*. Universitat de Lleida.

GRAELLS, R. (2008): *La necròpolis protohistòrica de Milmanda. (Vimbodí, Conca de Barberà, Tarragona). Un exemple del món funerari català durant el trànsit entre els segles VII i VI aC*. Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC).

GRAELLS, R. (2009): *Análisis de las manifestaciones funerarias en Catalunya durante los ss.VII y VI aC. Sociedad y Cultura Material: la asimilación de estímulos mediterráneos*. Tesis doctoral dirigida per Núria Rafel i Fontanals, Universitat de Lleida.

GUERRERO, V. M. (1995): “La vajilla púnica de usos culinarios”, *Rivista di Studi Fenici*, XXIII,1, p. 61- 99.

GUILAINE, J. (1972): *L'age du Bronze en Languedoc Occidental, Rousillon, Ariège*. Mémoires de la Société préhistorique Française 9.

JUNYENT, E. (1973): “El primer corte estratigráfico realizado en Roques de Sant Formatge (Serós, Lérida) y algunas cuestiones en torno a la formación de la cultura ilergeta”, *Noticiario Arqueológico Hispánico*, nº 2, pp. 287-386.

JUNYENT, E. (1976): *La filiación cultural del horizonte Ibérico antiguo*. Tesis doctoral dirigida per Joan Maluquer de Motes, II volums. Universitat de Barcelona.

JUNYENT, E. (1992): “Els orígens del ferro a Catalunya”, *Revista d'arqueologia de Ponent*, nº 2, pp. 21-36.

JUNYENT, E. (2002): “Els segles de formació: el bronze final i la primera edat del ferro a la depressió de l’Ebre”, *I Jornades d’Arqueologia, Ibers a l’Ebre. Recerca i interpretació, Tivissa 23 i 24 de novembre de 2001*, CERE-Ajuntament de Tivissa, Ilercavònia 3, pp. 17-35.

JUNYENT, E. (2014a): “La Fortalesa dels Vilars d’Arbeca, passat i present”, dins SANS, J.M.A.; PAU, A.; JUNYENT, E.: *Arbeca, història i record, 30 anys després*, Ajuntament d’Arbeca, p. 212-245.

JUNYENT, E. (2015): “L’evidència arqueològica en la definició de la societat estatal arcaica ilergeta” en BELARTE, C.; GARCIA, D.; SANMARTÍ, J.: *Les estructures socials protohistòriques a la Gàl·lia i Ibèria. Homenatge a Aurora Martín i Enriqueta Pons. Actes de la VII Reunió Internacional d’Arqueologia de Calafell (Calafell, 7 al 9 de març del 2013)*, Arqueo Mediterrània n° 14, Institut Català d’Arqueologia Clàssica- Universitat de Barcelona, p. 138- 164.

JUNYENT, E., LAFUENTE, A., LÓPEZ, J. (1994): “L’origen de l’arquitectura en pedra i l’urbanisme a la Catalunya Occidental”, *Cota Zero*, n° 10, p. 73-89.

JUNYENT, E.; LÓPEZ, J.B (2016): *La Fortalesa dels Vilars d’Arbeca. Terra, Aigua i Poder en el Món Iber, catàleg de l’exposició*, Museu de Lleida. Inèdit.

JUNYENT, E., LÓPEZ, J. B., MOYA, A., TARTERA, E. (2009), “L’accés fortificat i les portes en el sistema defensiu de la Fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues)”, *Revista d’Arqueologia de Ponent*, n° 19, p. 307-334.

JUNYENT, E.; MOYA, A. (2011), “Els fossats de la Fortalesa dels Vilars d’Arbeca (Catalunya, Espanya)”, *Revista d’Arqueologia de Ponent*, n° 21, p. 93-120.

JUNYENT, E.; POCH, R. MA.; C. BALASCH, C.; SALA, R. (2012), “La Fortalesa de l’aigua. Els fossats i el pou dels Vilars d’Arbeca: primeres lectures”, *Tribuna d’Arqueologia 2009-2010*. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació. Generalitat de Catalunya, p. 153-184.

LÓPEZ, J.B. (1991): “La difusión del sistema de registro de Lattes en Catalunya y su adaptación en los yacimientos de “l'illa d'en Reixac” (Ullastret, Baix Empordà) y “Els Vilars” (Arbeca, Les Garrigues), *Lattara* 4, p. 203-206.

LÓPEZ, J.B. (2000): *L'evolució del poblament protohistòric a la plana occidental catalana: models d'ocupació del territori i urbanisme*. Tesis doctoral dirigida per Emili Junyent, II volums. Universitat de Lleida.

LÓPEZ, J.B.; PONS, E. (1996) :“Les necròpolis d'incineració tumulària de la zona pirinenca”, *Muntanyes i població: el passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària, Andorra la Vella 1995*, p.107-126.

MAESE, X. (2005): “La ceràmica a mà de la ciutadella ibèrica d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès”, *Fonaments*, nº 12, p. 197-221.

MALUQUER DE MOTES, J. (1942): “La cerámica con asas de apéndice de botón y el final de la cultura megalítica del nordeste de la Península”, *Ampurias* , IV, p. 171-188.

MALUQUER DE MOTES, J. (1987): *La necrópolis paleoibèrica de Mianes en Santa Bàrbara (Tarragona)*. Barcelona.

MARTÍNEZ NAVARRETE, M. I (1989): Una revisión crítica de la prehistòria espanyola: la Edad del Bronce como paradigma, Ed. Siglo XXI, Madrid.

MATA, C.; BONET, H. (1992): “ La cerámica ibérica: ensayo de tipología”, *Estudios de arqueología ibérica y romana: homenaje a Enrique Pla Ballester*, p. 117-17.

MAYA, J. L; JUNYENT, E.; RODRÍGUEZ, J.I.; GONZÁLEZ, J.R.; LÓPEZ CAHERO, J. (2001-2002): "Excavaciones (1981-1983) en el poblado de Carretelà (Aitona, Segrià, Lleida)", *Revista d'arqueologia de Ponent*, Nº 11-12, 2001-2002, p. 151-233.

MAYA, J.L (1977): *Lérida Prehistorica*, Dilagro. Cultura Ilerdense. Arte e historia. Lleida.

MAYA, J.L (1978): “Las necrópolis tumulares ilerdenses”, *2on Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà- 1976: Els pobles pre-romans del Pirineu*, p. 83-96.

MAYA, J.L (1997): “Reflexiones sobre el Bronce Inicial en Cataluña (Homenaje a la Profesora Dra. Milagro Gil-Mascarell Boscá”, *Saguntum*, nº 30, p. 11-27.

MAYA, J.L.; PETIT, M. A. (1995): “L'edat del bronze a Catalunya. Problemàtica i perspectives de futur”, *Xè Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà -1994: Cultures i medi. De la Prehistòria a l'edat mitjana*, p. 327-342.

NEUMAIER, J. (1996): “Colgantes zoomorfos de las costas valenciana y catalana.” *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense*, nº 17, p. 255-261.

NIETO, A. (2010): “El caballo símbolo de poder”, *Investigación y Ciencia*, nº 400, p. 6-7.

NIETO, A. (2012): *Entre el consum i l'afecte. La interacció entre els animals i les comunitats protohistòriques de la plana occidental catalana (segles VII - IV a.n.e)*. Tesi doctoral dirigida per Joan B. López Melcion i Armelle Gairdesen. Universitat de Lleida.

NIETO, A. 2013: “Pores, cavalls, ovelles i infants. Noves aportacions a les pràctiques rituals de la Fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues)”, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, nº 23, p. 127-162.

NIETO, A., GARDEISEN, A., LÓPEZ, J-B., JUNYENT, E. (2010): “Inhumations de foetus d'équidés dans la forteresse du premier âge du Fer de Els Vilars (Arbeca, Catalogne)” a GARDEISEN, A.; FURET, E.; BOULBES, N. (eds.): *Actes du Colloque: Histoire d'équidés des textes, des images et des os*, Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, Hors-série 4, p.126-147.

PINAR, J. (2006-2007) “El collaret tardoantic de la Valleta del Valero (Soses, Lleida)”, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, nº16-17, p. 211-222.

PITA, R. (1953): “Datos arqueológicos ilerdenses”, *Ilerda*, XVII, p.106-107.

PITA, R.; Díez Coronel (1968): “Urbanismo y materiales del poblado del Bronce de Masada de Ratón en Fraga”, *Caesaraugusta*, nº 31, p. 101-123.

PLENS, M. (1986): *La necròpolis de La Pedrera*, tesi de llicenciatura, Estudi General de Lleida, inèdita.

POCH, R. M.; BALASCH, C.; JUNYENT, E. (2010): “Micromorphological evidences for ponding regimes and water management of the moat of the Iberian site of Els Vilars (Catalonia)”, *Abstract book of the International Working Meeting in Archaeological Soil Micromorphology, 17th-21st of may 2010, Brno, Czech Republic*. Edited by Lenka Lisa, p. 29-31.

PONS, E. (1994): “L’habitat a Catalunya durant el primer mil·lenni aC: Els precedents de l’habitació consolidada”, *Cota Zero*, nº. 10, p. 9-26.

PRINCIPAL, J. (2007): “Els orígens preibèrics del Molí d’Espígol (Tornabous, l’Urgell): establiment i evolució de l’habitat durant la primera edat del ferro”, *Revista d’Arqueologia de Ponent*, nº16-17, p. 111-128.

PY, M. (1974): “Problèmes de la céramique grecque d’Occident en Languedoc oriental durant la période archaïque”, *Simposio de Colonizaciones*, p. 159-182.

PY, M. (1979-1980): “Ensayo de clasificación de un estilo de cerámica de Occidente: los vasos pseudojonios pintados”, *Ampurias*, nº 41-42, p. 155-202.

PY, M. (dir.) (1991): *Système d’enregistrement, de gestion et d’exploitation de la documentation issue des fouilles de Lattes, Lattara 4*.

PY, M. (dir.) (1993): “Dicocer, Dictionnaire des céramiques antiques (VIIe s. av. n. è.- VIIe s. de n. è.)” en *Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan), Lattara 6*.

RAFEL, N. (1997): “Colgantes de bronce paleoibéricos en el NE de la Península Ibérica. Algunas reflexiones sobre las relaciones mediterráneas”. *Pyrenae*, nº 28, p. 99-117.

ROVIRA, C. (1997), “Uso y manipulación del metal en el asentamiento protohistórico de Els Vilars (Arbeca, Lleida): Los materiales de cobre y bronce”, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, nº 7, p 213-227.

ROVIRA, J. (1978): “La penetració durant el Bronze Final de les influències nord-pirenenques cap a l'interior de Catalunya i el seu impacte”, *2on Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà- 1976: Els pobles pre-romans del Pirineu*, p. 69-82.

ROYO, J.I. (1994-1996): “Ritual funerario y cultura material en las necrópolis tumulares de los Castelletts de Mequinenza (Zaragoza): Una aportación al estudio del Bronce Final/Hierro I en el NE Peninsular”, *Gala*, nº 3-5, p. 93-108.

RUIZ ZAPATERO, G. (1985): *Los campos de urnas del N.E de la Península Ibérica*, Tesis doctoral. Universidad Complutense de Madrid.

SALAZAR,N.; RAFEL, N. (2015): “La fortaleza ibérica de Sigarra: génesis y diacronía entre la Primera Edad del Hierro y la Antigüedad Tardía (siglos VI a.C. – VI d.C.)” en *Congreso Internacional de Fortificaciones en la Edad del Hierro: Control de los Recursos y el Territorio*. Asociación Científico Cultural Zamora-Protohistórica. Zamora, 14, 15 y 16 de mayo de 2014, p. 399-408.

SANMARTÍ, J. (2009): “Colonial relations and social change in Iberia (Seven to Third Centuries BC)” en DIETLER, M.; LÓPEZ-RUIZ, C. (eds.): *Colonial encounters in ancient Iberia. Phoenician, Greek, and Indigenous Relations*. The University of Chicago Press, p. 49-88.

SANMARTÍ, J. ; BRUGUERA, R. (1997): “ Las ánforas ibéricas de la costa de Cataluña”. *Actas de la Mesa redonda: Las ánforas del àrea ibèrica; zones de producció i evolució tipocronològica* (ss.VI-IV a. De. C.). Universidad Autónoma de Madrid-Casa de Velázquez

SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. (2005): *Els ibers del nord*, Rafael Dalmau.

SANS I GENÉ, J. MA., PAU I SANS, A. (1983): *Arbeca, història i record*, Ajuntament d'Arbeca.

SARDÀ, S.; BEA, D.; DILOLI, J.; FERRÉ, R.; GUIRAO, E. (2010): “Del bol al plat. Canvis en els hàbits alimentaris i diferències en els estils de consum al curs inferior de l'Ebre (ss. VII-V ane)” en *De la cuina a la taula : IV reunió d'economia en el primer mil·lenni aC*, Saguntum Extra-9, p.323-332.

SUBIRÀ, M.E.; ROVIRA, M.C.; RUÍZ, J.; PONS, E. (2012): “La necròpolis d'incineració del Pi de la Lliura (Vidrerres, Girona): una aproximació demogràfica” en ROVIRA, M.C.; LÓPEZ CACHERO, F.J.; MAZIÈRE, F. (dirs.): *Les necròpolis d'incineració entre l'Ebre i el Tiber (segles IX-VI aC): metodologia, pràctiques funeràries i societat*, Monografies 14, MAC.

TARRADELL, M., SANMARTÍ, E. (1980): “L'état actuel des études sur la céramique ibérique” *Annales Littéraires de l'Université de Bézanson*, p. 303- 330.

TORRES, J.R. (1995): *Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo Central y Occidental*, Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Universitat de Barcelona, colección Instrumenta 2. Barcelona.

VÀZQUEZ, M.P (1994): “El poblament de l'edat del bronze en el Segrià: evolució i organització del territori”, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, nº4, p. 67-116.

VÀZQUEZ, M.P (1996): “Intervencions arqueològiques a Lleida durant l'any 1995”, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, nº6, p. 289-293.

VÀZQUEZ, M.P.; MEDINA, J.; GONZÁLEZ, J.R; RODRIGUEZ, J.I. (2007): “El jaciment de la serra del Calvari (la Granja d'Escarp, el Segrià, Lleida). Estat de la qüestió”, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, nº16-17, p. 63-110.

VIVES-FERRÁNDIZ, J. (2013): “Del espacio doméstico a la estructura social en un oppidum ibérico. Reflexiones a partir de la Bastida de les Alcusses)” en GUTIÉRREZ, S. i GRAU, I. (eds.): *De la estructura doméstica al espacio social. Lecturas arqueológicas del uso social del espacio*. Publicaciones Universidad de Alicante, p. 95-110.